

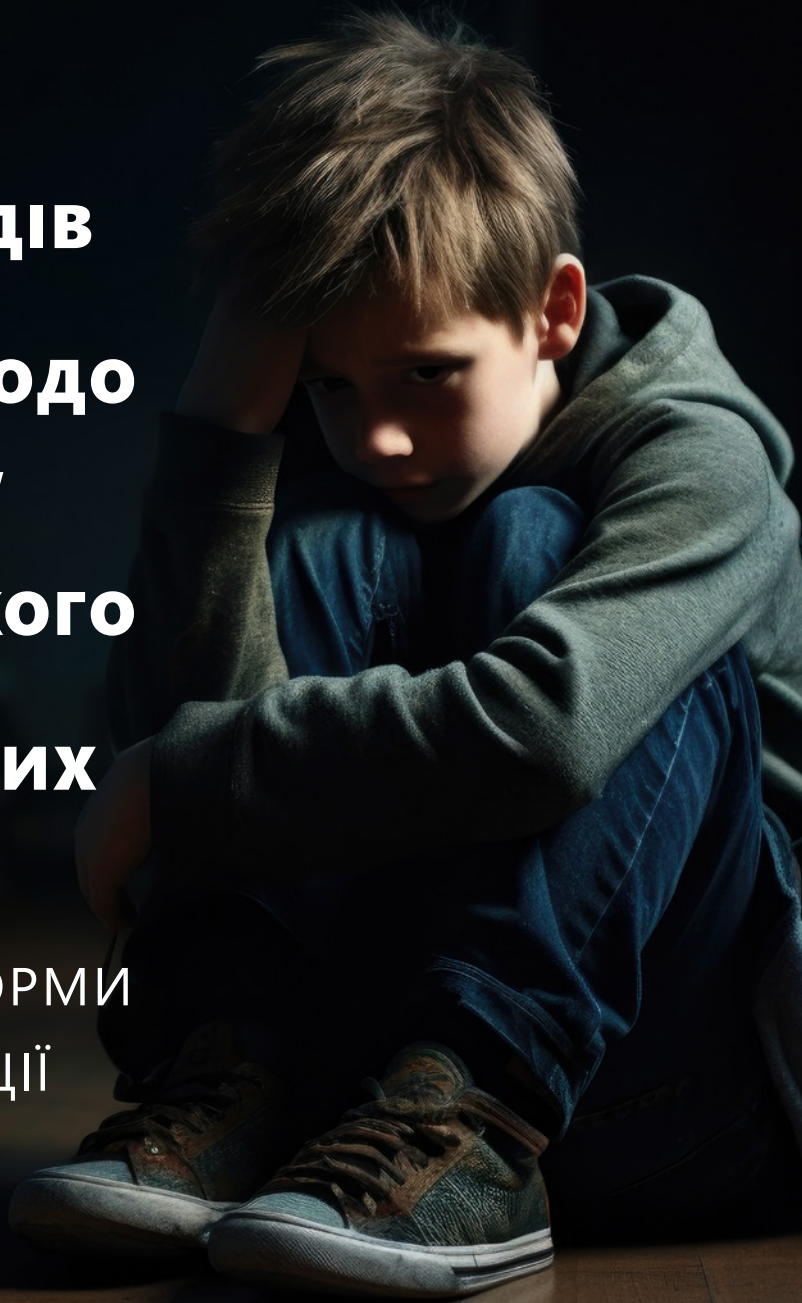

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

СИСТЕМА ЗАХОДІВ ЕКСТРЕНОГО РЕАГУВАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ, ЗАЛИШЕНИХ БЕЗ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

ЯК СКЛАДОВА РЕФОРМИ
ДЕІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЇ

ДОСЛІДЖЕННЯ

2024

Проект: «Захист
життів за допомогою
інтегрованої
багатосекторальної
підтримки»

ЗМІСТ

ВСТУП	2
СКОРОЧЕННЯ	5
 Розділ 1 ЗАХОДИ ЕКСТРЕНОГО РЕАГУВАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ	 6
1.1 Сутність та значення заходів екстреного реагування в умовах реформування системи догляду за дітьми	6
1.2 Види заходів екстреного реагування	13
1.3 Успішні іноземні практики застосування заходів екстреного реагування у надзвичайних ситуаціях	25
 Розділ 2 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗРОСТАННЯ В СІМЕЙНОМУ ОТОЧЕННІ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ	 35
2.1 Система форм тимчасового сімейного догляду та виховання	35
2.2 Окремі форми тимчасового сімейного догляду та виховання	46
2.3 Сталий перехід від тимчасового догляду до постійного сімейного виховання	55
 Розділ 3 ПРОБЛЕМАТИКА, ВИЯВЛЕНА ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРОВЕДЕНОГО ОПИТУВАННЯ	 66
3.1 Результати опитування	66
3.2 Ключові проблеми	80
 ВИСНОВКИ	90
РЕКОМЕНДАЦІЇ	96
ДОДАТКИ	100
Додаток 1. Анкета для опитування спеціалістів служб у справах дітей та фахівців соціальної роботи	100
Додаток 2. Анкета для опитування особи, до сім'ї якої тимчасовано влаштовано дитину	106

ВСТУП

У 2022 році Рада Європи прийняла важливе рішення про пріоритетність забезпечення захисту дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях, яке викладено у Стратегії з прав дитини (2022–2027 роки) під назвою «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства».¹ Вказаний документ демонструє комплексний підхід, підіймаючи такі критичні питання, як право на захист у зонах конфліктів, міграція, вимушене переміщення та вплив кризових ситуацій у сфері охорони здоров'я на права дітей. Ці виклики включають, але не обмежуються, наслідками зміни клімату, глобальною пандемією COVID-19 та триваючою російською агресією проти України.

Значна кількість надзвичайних ситуацій, що постійно зростає, підкреслює нагальну потребу у створенні надійних механізмів захисту дітей. Такі події, як стихійні лиха, пандемії та збройні конфлікти, можуть призвести до переміщення мільйонів людей, серед яких найбільш вразливою категорією є діти. За оцінками ЮНІСЕФ, сьогодні 460 мільйонів дітей живуть у зонах конфліктів або тікають із них.² Руйнування соціальних структур, освіти, охорони здоров'я та сімей під час таких криз посилює вразливість дітей, часто призводячи до довготривалої психологічної травми та фізичної шкоди.

Станом на листопад 2024 року, за даними Інформаційно-обчислювального центру Міністерства соціальної політики України, 968 497 дітей зареєстровані як внутрішньо переміщені особи,³ та майже 1,9 мільйона українських дітей вимушено переміщені за кордон до країн Європи.⁴ ЮНІСЕФ повідомив, що станом на травень 2024 року майже 2 000 дітей були вбиті або поранені в Україні з моменту вторгнення росії в лютому 2022 року, підкресливши, що кількість дитячих смертей цього року зросла майже на 40 відсотків порівняно з 2023 роком.⁵

Для здійснення ефективного захисту дітей у надзвичайних ситуаціях важливе значення набуває система заходів екстреного реагування, завдання якої полягає в тому, щоб забезпечити у разі потреби евакуацію та безпеку дітей, сформувати систему тимчасового сімейного догляду та виховання, підготувати фахівців для надання оперативної допомоги дітям, що постраждали від збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій, виявляти таких дітей, забезпечити надання таким дітям медичних, освітніх, психосоціальних та інших послуг. Відсутність ефективною та збалансованою системи заходів екстреного реагування може створювати велику загрозу таким основоположним правам дитини, як

¹ Council of Europe Strategy for the Rights of the Child (2022–2027): «Children's Rights in Action: from continuous implementation to joint innovation» [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%220900001680a5a064%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%220900001680a5a064%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22})

² UNICEF Humanitarian action for children 2024 Overview [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unicef.org/media/149906/file/Humanitarian-Action-for-Children-2024-Overview.pdf>

³ Аналітика: ІОЦ МСПУ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ioc.gov.ua/analytics?dashboardName=idps>

⁴ Оновлення USCRI: Гуманітарна ситуація в Україні, березень 2024 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://refugees.org/uscri-update-the-humanitarian-situation-in-ukraine-march-2024/>

⁵ Statement UNICEF Europe and Central Asia Regional Office and Special Coordinator for the Refugee and Migrant Response in Europe Regina De Dominicis [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unicef.org/press-releases/nearly-2000-children-killed-or-injured-escalation-war-ukraine>

право на життя і здоров'я, право на зростання у сімейному оточенні.

Окремо слід зауважити, що ключові міжнародні акти щодо захисту дітей в основному були прийняті ще в повоєнний період ХХ ст. (після завершення Другої світової війни). Повномасштабне вторгнення РФ до України не лише продемонструвало, що міжнародна система безпеки потребує перегляду, а й те, що на міжнародному рівні відсутні документи, які б належним чином регламентували питання екстреного реагування на сучасні виклики у сфері захисту прав дітей у надзвичайних ситуаціях (зокрема, питання масової евакуації), закріплювали б стандарти захисту дітей у відповідних умовах.

Структурно дослідження містить три частини, дві з яких є аналітичною складовою, а третя — моніторинговою.

У першій частині дослідження висвітлюються ключові аспекти екстреного реагування: його сутність, значення, завдання в умовах реформи деінституціалізації, яка спрямована на зміну системи інституційного догляду та виховання дітей на систему, яка забезпечує догляд і виховання дитини в сімейному або наближеному до сімейного середовищі. Особливу роль відіграє аналіз умов, за яких застосовуються окремі заходи (насамперед евакуаційні), адже в надзвичайних ситуаціях часто постає складне питання: чи є виправданим обмеження прав дитини і чи відповідає це законодавчим нормам та найкращим інтересам дитини у конкретних обставинах.

Друга частина дослідження присвячена гарантуванню права дитини на зростання у сімейному оточенні в умовах надзвичайних ситуацій. Це право стає центральним у процесі реформування системи опіки, де значну роль у його забезпеченні за наведених умов

відіграють тимчасові сімейні форми виховання та догляду як важливий компонент реформи деінституціалізації.

Третя частина дослідження розкриває проблеми, з якими стикаються спеціалісти служб у справах дітей та фахівці соціальної роботи під час екстреного реагування у сфері захисту дітей. Також тут подані результати опитувань дорослих осіб, які взяли на себе відповідальність за тимчасовий сімейний догляд за дитиною, яка залишилася без батьківського піклування.

Достовірність результатів дослідження забезпечено завдяки застосуванню комплексу загальнонаукових і спеціально-правових методів. Зокрема, було використано такі методи:

- **Формально-логічний метод** — за його допомогою проводилась обробка та аналіз матеріалів, інформації, зібраної із медіа, електронних ресурсів та інших джерел. Метод забезпечував логічну послідовність суджень, понять і висновків.
- **Метод класифікації** — використовувався для систематизації понять на основі певних критеріїв, зокрема, для визначення різновидів екстреного реагування, тимчасових форм влаштування в контексті досліджуваної теми.
- **Метод порівняння** — застосовувався для зіставлення правових явищ та практик в Україні з досвідом інших країн у відповідних умовах.
- **Статистичний метод** — включав збір та аналіз даних із публічних джерел, таких як виступи представників влади, наукові публікації, медіа, в тому числі з подальшим їх порівнянням із довоєнними показниками для виявлення проблемних аспектів.
- **Догматичний метод** — використовувався для аналізу чинного законодавства,

з метою виявлення його прогалин та формулювання пропозицій щодо його вдосконалення на основі міжнародних стандартів захисту прав дітей.

Нормативна основа дослідження включає Конституцію України, законодавчі акти органів влади України, а також міжнародні правові акти. Емпіричну базу склали матеріали практичної діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, що займаються захистом прав дітей.

Заходи екстреного реагування щодо захисту дітей в Україні повинні бути не просто тимчасовим вирішенням проблем, а стати частиною стратегії глибоких змін у сфері захисту прав дітей. Це вимагає розвитку та підтримки усиновлювачів, прийомних сімей, удосконалення механізмів патронату, посилення інституційної спроможності служб у справах дітей та інших уповноважених

органів, належної міжурядової координації та міжвідомчої взаємодії, забезпечення доступу до послуг психологічної допомоги, соціальної реабілітації, освіти тощо. Важливо також розробити довгострокову стратегію, яка передбачатиме створення соціальних і правових умов для підтримки сімей, запобігання залученню дітей з батьками та мінімізацію негативних наслідків для тих, хто вже залишився без батьківської опіки.

Інтеграція заходів екстреного реагування у процес деінституціалізації в Україні є ключовою для забезпечення сталого розвитку системи захисту дітей, запобігання потраплянню дітей в інституційні заклади. Це дозволить не тільки швидко реагувати на поточну кризу, а й сформувати нову модель підтримки, що враховуватиме індивідуальні потреби дітей навіть у найбільш складних та непередбачуваних умовах.

СКОРОЧЕННЯ

ДІ	Деінституціалізація
ООН	Організація Об'єднаних Націй
ГА ООН	Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй
ВРУ	Верховна Рада України
ПС	Прийомна сім'я
ДБСТ	Дитячий будинок сімейного типу
ЗУ	Закон України
КК	Кримінальний кодекс України
КМУ	Кабінет Міністрів України
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я України
МСПУ	Міністерство соціальної політики України
Мінреінтеграції	Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій
НСССУ	Національна соціальна сервісна служба України
ЄІАС	Єдина інформаційно-аналітична система
ЄІССС	Єдина інформаційна система соціальної сфери
СК	Сімейний кодекс України
ЄСПЛ	Європейській суд з прав людини
ЦК	Цивільний кодекс України
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВПО	Внутрішньо переміщена особа
ЄСВ	Єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування
ФОП	Фізична особа-підприємець

Розділ 1

ЗАХОДИ ЕКСТРЕНОГО РЕАГУВАННЯ ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

1.1 СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАХОДІВ ЕКСТРЕНОГО РЕАГУВАННЯ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ДОГЛЯДУ ЗА ДІТЬМИ

В умовах сучасного світу, що характеризується зростаючою кількістю кризових та надзвичайних ситуацій, захист дітей стає одним з найважливіших пріоритетів. Війни, природні катастрофи, економічні кризи та інші екстремальні обставини створюють небезпеку для дітей. Їх життя, здоров'я, розвиток як однієї з найбільш вразливих категорій населення перебувають під значною загрозою за таких умов. Тому надважливою є ефективна система екстреного реагування, яка здатна оперативно і дієво захистити дітей від загроз та ризиків, забезпечити їм необхідну допомогу та підтримку.

Це особливо актуально для України, яка останніми роками стикається з численними викликами, пов'язаними зі збройною агресією російської федерації та її нищівними наслідками. Війна в Україні, що триває з 2014 року, спричинила серйозну гуманітарну кризу, зокрема для дітей. Багато з них стали жертвами або свідками насильства, були депортовані, викрадені, втратили батьків, домівки та доступ до медичних, соціальних, освітніх послуг. Економічна нестабільність та вимушене переміщення також додали складнощів.

Нинішній стан війни та велика увага до реагування на воєнні питання позбавляє державу та суспільство ресурсу належним чином розвивати систему захисту прав дитини. До наявних до повномасштабного вторгнення проблем додалися питання повернення українських дітей з депортації, підтримки евакуйованих дітей та сімей із дітьми за кордоном, пристосування системи освіти та соціальних послуг для дітей до безпечових ризиків. Все це вимагає додаткового фінансування в умовах спротиву агресору й підтримання обороноздатності країни.⁶

У відповідь на військові виклики, заходи надзвичайного реагування в Україні мають вирішальне значення. Вони включають негайне втручання для забезпечення базових потреб дітей, безпечного сімейного оточення, надання медичної та психологічної допомоги, юридичний захист, реабілітацію тощо. Ці заходи вимагають координації між владними органами, міжнародними та неурядовими організаціями, місцевими громадами.

Однією з найбільш вразливих категорій серед дітей є діти, які влаштовані в заклади

⁶ Тінювий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zmina.ua/publication/tinovyi-zvit-do-rozdilu-23-pravosuddya-ta-fundamentalni-prava-zvitu-yevropejskoyi-komisiyi-shhodo-ukrayiny-u-2023-roczil/>

інституційного догляду. За даними МСПУ, які наведені у Тіньовому звіті до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році, в інтернатах проживають близько 25 500 дітей, причому тільки 5,5% з них — діти, чиї батьки позбавлені батьківських прав. 20 000 дітей мають батьків, але їх і далі виховують інституційно. Чимало дітей мають інвалідність і вимушені жити в закладах через відсутність відповідної соціальної інфраструктури в громадах. Створення соціальних послуг на місцях для дітей з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями йде вкрай повільно.⁷

Процес деінституціалізації (далі — ДІ) в Україні офіційно розпочався в 2017 р. із затвердження КМУ Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та плану заходів з реалізації її I етапу (9 серпня 2017 року).⁸

20 листопада 2023 року, у Всесвітній день дитини, Координаційний центр з розвитку сімейного виховання та догляду дітей презентував проєкт нової стратегії — Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання у сімейному оточенні, яка враховує виклики сьогодення — умови повномасштабного вторгнення.

26 листопада 2024 року розпорядженням КМУ № 1201-р було ухвалено «Стратегію забезпечення права кожної дитини в Україні

на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки» і операційний план заходів з її реалізації на 2024–2026 роки (далі також — Стратегія),⁹ а до цього — визнано таким, що втратило чинність розпорядження КМУ із затвердження попередньої стратегії.¹⁰

Нова Стратегія ґрунтується на фундаментальних цінностях і настановах у сфері формування політики та практик, спрямованих на забезпечення права кожної дитини на зростання у сімейному оточенні. Її реалізація здійснюватиметься протягом 2024–2028 років двома етапами: перший — 2024–2026 роки; другий — 2027–2028 роки.

Стратегія закріплює шість стратегічних цілей:

- 1) підвищення спроможності сімей з дітьми здійснювати догляд і виховання дітей, забезпечувати їм безпечне та сприятливе для розвитку середовище;
- 2) зростання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, у тому числі дітей з інвалідністю, у сімейному оточенні;
- 3) забезпечення зростання у сімейному оточенні тимчасово переміщених (евакуйованих), примусово переміщених, депортованих дітей, а також дітей з тимчасово окупованих територій, територій, де ведуться чи можуть вестись бойові дії, які повернулись чи евакуйовані в безпечні регіони України, та їх інтеграції в життя територіальної громади;

⁷ Тіньовий звіт до розділу 23 «Правосуддя та фундаментальні права» Звіту Європейської комісії щодо України у 2023 році [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zmina.ua/publication/tinovyj-zvit-do-rozdilu-23-pravosuddya-ta-fundamentalni-prava-zvitu-yevropejskoyi-komisiyi-shhodo-ukrayiny-u-2023-roczii/>

⁸ Розпорядження КМУ «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу» від 9 серпня 2017 року № 526-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>

⁹ Стратегія забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки, затверджена Розпорядженням КМУ «Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024–2026 роки з її реалізації» від 26 листопада 2024 року № 1201-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text>

¹⁰ Постанова Кабінету Міністрів України «Про визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України» від 26 листопада 2024 р. № 1368 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1368-2024-%D0%BF#n11>

- 4) дотримання прав та інтересів дітей під час реформування закладів, які здійснюють інституційний догляд та виховання, збереження та спрямування ресурсів таких закладів для підтримки дітей і сімей з дітьми у територіальних громадах;
- 5) забезпечення можливості дітей та осіб, які мають досвід альтернативного догляду та виховання, налагоджувати соціальні відносини, які сприяють їх успішній інтеграції у життя територіальних громад;
- 6) створення організаційно-правових умов забезпечення реалізації Стратегії.

За умови виконання в повному обсязі передбачених Стратегією завдань до 2028 року прогнозується:

- збільшення кількості дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в сімейних формах виховання, до 95%;
- зменшення кількості дітей, які отримують інституційний догляд та виховання, на 40%, а дітей віком до 3-х років — на 80% порівняно з 2023 роком;
- збільшення на 30% кількості дітей з інвалідністю та/або з особливими освітніми потребами, які отримують соціальні, медичні і освітні послуги в територіальних громадах.

Як зазначається у Стратегії, її реалізація також дасть змогу, зокрема:

- забезпечити тимчасове влаштування, у разі потреби, дітей віком до 3-х років, які залишилися без батьківського піклування, в сім'ї знайомих, родичів, до сімей патронатних вихователів, сімейних форм виховання;
- підвищити рівень задоволеності сімей з дітьми підтримкою, яка надається їм державою, та доступності універсальних і соціальних послуг;

- збільшити кількість батьків, які отримують підтримку родичів, територіальної громади та держави в догляді та вихованні дітей з інвалідністю;
- створити умови для інтеграції та повноцінної участі в житті територіальної громади дітей з інвалідністю та їхніх сімей;
- забезпечити розвиток усиновлення та створення достатньої кількості сімейних форм виховання для влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.

Безумовно, реформа ДІ — складна та багатогранна, адже інтернатні заклади знаходяться у віданні трьох міністерств. Кожен регіон має оцінити свою мережу інтернатних закладів, з'ясувати, які діти та чому до них потрапляють, які є соціальні послуги вже зараз та підготувати свій стратегічний план реалізації ДІ реформи. Одна загальна конкретна модель ДІ не може бути на 100% ефективною у всіх регіонах, оскільки в кожного регіону є своя специфіка, починаючи з економічного потенціалу та фінансового забезпечення, закінчуючи ментальністю.

Також важливою складовою реформи ДІ має бути вдала інформаційна політика — обізнаність громадян України про реформу та існуючі сімейні форми влаштування та догляду, реальне висвітлення категорій дітей, які потребують сімейного влаштування.

Загалом можна зробити висновок, що оновлення Стратегії є своєчасним і важливим кроком у напрямку ДІ. Проте її впровадження вимагає подальшого оновлення і вдосконалення відповідної нормативно-правової бази.

Окремо необхідно зауважити, що в рамках євроінтеграційного процесу від України не вимагається наслідування конкретної моделі реформи ДІ, адже в кожній країні вони різняться: Україна може піти власним шляхом,

виходячи із власних потреб, можливостей та реалій, головне, щоб він був ефективним та дитиноцентричним. З іншого боку, проблеми евакуйованих дітей, які ми наразі спостерігаємо в країнах ЄС, свідчать про те, що регламентацію форм влаштування доцільно максимально наблизити до європейської, насамперед, в контексті прийняття відповідних рішень сімейними судами.

Говорячи про заходи екстреного реагування, насамперед необхідно визначитися із вживаною **термінологією** як на національному, так і міжнародному рівні.

За законодавством України визначення кризової та надзвичайної ситуації мають різне юридичне підґрунтя та значення. Кризова ситуація є більш широким поняттям і може включати в себе різні види проблем, які впливають на суспільство, економіку чи інші сфери життя. В чинному законодавстві поняття «кризова ситуація» наводиться у *Наказі МСПУ «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання» від 01 липня 2006 року № 716*,¹¹ під якою розуміється ситуація, в якій з'являється набір травматичних подій, обставин, з яких людина не може вийти, не змінивши їх. Кількість можливих варіантів змінювати ці обставини незначна, будь-яка спроба змін обставин традиційними чи звичайними

способами може призвести до погіршення ситуації, до зменшення можливостей та ще більшого обмеження дій.

При цьому термін «криза» використовується в різних контекстах, зокрема, «економічна криза», «соціальна криза», «фінансова»,¹² «міжнародна», «екологічна»,¹³ «гуманітарна»¹⁴ криза тощо, тобто для опису різних видів несприятливих умов.¹⁵

На відміну від кризової ситуації, надзвичайна ситуація має конкретне визначення в законодавстві України і включає чіткі критерії та процедури для реагування. Відповідно до пункту 24 частини 1 статті 2 *Кодексу цивільного захисту України*¹⁶ «надзвичайна ситуація — обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загиблих і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності». Залежно від характеру походження подій, що можуть

¹¹ Наказ МСПУ «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання» від 01 липня 2006 року № 716 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16#Text>

¹² Закон України «Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати» від 20 жовтня 2009 року № 1646-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1646-17#Text>

¹³ Закон України «Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами» від 14 вересня 2000 року № 1947-III [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1947-14#Text>

¹⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2025 року» від 02 червня 2023 р. № 496-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/496-2023-%D1%80#Text>

¹⁵ Закон України «Про запобігання впливу світової фінансової кризи на розвиток будівельної галузі та житлового будівництва» від 25 грудня 2008 року № 800-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/800-17#Text>

¹⁶ Кодекс цивільного захисту України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

зумовити виникнення надзвичайних ситуацій на території України, розрізняють надзвичайні ситуації техногенного характеру, природного характеру, соціальні, воєнні.

Отже, кризова ситуація може бути наслідком надзвичайної ситуації.

Поряд із терміном **«надзвичайна ситуація»** у національному законодавстві вживається ще термін **«надзвичайний стан»**¹⁷ і **«воєнний стан»**.¹⁸ Не вдаючись до глибинного аналізу співвідношення вказаних понять, зазначимо лише, що порядок введення і правові наслідки (насамперед щодо можливих обмежень прав громадян) режиму надзвичайної ситуації, режиму надзвичайного стану або режиму воєнного стану, виходячи із національного законодавства, різняться.

На відміну від України, в міжнародних документах не завжди зустрічається розмежування наведених понять, і найчастіше вживається загальний термін «надзвичайна ситуація».

Так, *Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми, схвалені Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/64/142 від 18 грудня 2009 року*¹⁹ (далі також — Керівні принципи альтернативного догляду) містять окремий розділ IX «Догляд в надзвичайних ситуаціях», де із пункту 153 слідує, що надзвичайні ситуації виникають в результаті природних та антропогенних катастроф, включаючи міжнародні та локальні збройні конфлікти та іноземну окупацію. *Керівні принципи ООН щодо деінституціоналізації,*

в тому числі під час надзвичайних ситуацій, прийняті в 2022 році²⁰ (далі також — Керівні принципи щодо ДІ) під надзвичайними ситуаціями розуміють пандемії, стихійні лиха або конфлікти (пункт 107).

З метою єдності вживаної термінології та її розуміння, ми будемо надалі застосовувати термін **«надзвичайна ситуація»**, виходячи зі змісту, закладеного у нього у обох вищезазначених міжнародних документах.

Крім того, українське законодавство оперує терміном **«складні життєві обставини»**, з яким пов'язується надання дитині додаткових соціальних гарантій. У статті 1 ЗУ «Про охорону дитинства» наводиться поняття **«дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах»**, — це **«дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів** тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини». Подібні положення можна знайти і у пункті 15 частини 1 статті 1 ЗУ «Про соціальні послуги». Отже, надзвичайна ситуація, в якій опинилася дитина, може слугувати

¹⁷ Стаття 1 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text>

¹⁸ Стаття 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

¹⁹ Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n09/470/35/pdf/n0947035.pdf>

²⁰ Committee on the Rights of Persons with Disabilities «Guidelines on deinstitutionalization, including in emergencies» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ohchr.org/en/documents/legal-standards-and-guidelines/crpdc5-guidelines-deinstitutionalization-including>

підставою визнання дитини такою, що перебуває у складних життєвих обставинах, що, в свою чергу, передбачає надання дитині та її батькам комплексу необхідних послуг та соціальної допомоги.

За відсутності чіткого законодавчого визначення терміну «*заходи екстреного реагування*» та на підставі проведеного аналізу наявних норм та термінології, якою оперує чинне законодавство України, можна презюмувати, що під **заходами екстреного реагування** слід загалом розуміти комплекс правових, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших процедур, механізмів та інструментів, спрямованих на регулювання техногенної, природної та іншої безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації та подолання її наслідків.

Заходи екстреного реагування, які застосовуються при надзвичайних ситуаціях, умовно ми могли би розподілити за критерієм часу реалізації на *оперативно-тактичні*, які здійснюються у відповідь на виклики в надзвичайних ситуаціях (евакуація, невідкладні види допомоги), *превентивні (профілактичні)*, які використовуються на постійній або регулярній основі в період до надзвичайних явищ і сприяють зменшенню негативного впливу надзвичайної ситуації в момент її настання, та *реабілітаційно-відновлювальні*, які спрямовані на якнайшвидше нівелювання негативних наслідків надзвичайних ситуацій (зокрема, влаштування дітей у тимчасові форми сімейного догляду, забезпечення сталого переходу до постійного сімейного оточення).

Як було зазначено вище, особливого значення заходи екстреного реагування у надзвичайних ситуаціях набувають стосовно дітей, які перебувають у закладах інституційного догляду, або залишилися без батьківського піклування через надзвичайні обставини, як найбільш вразливої категорії. Система заходів екстреного реагування має забезпечувати негайну підтримку таким дітям, інтегруючись в загальний контекст деінституціалізації — переходу від застарілих інституційних підходів до сучасних, сімейно орієнтованих форм догляду та виховання.

Враховуючи те, що **реформа ДІ** в Україні не завершена, з одного боку, кількість дітей в інституційних закладах може збільшуватися через втрату ними батьківської турботи, з іншого боку, як свідчить статистика, діти у надзвичайних ситуаціях масово з інституційних закладів повертаються до біологічних родин, що також може наражати їх на небезпеку. Так, в Україні понад 90% дітей, які на момент повномасштабного вторгнення проживали в інтернатних закладах, повернуто батькам без попередньої оцінки рівня безпеки, умов проживання, здатності батьків належним чином виконувати свої обов'язки. Відомі також випадки, коли десятки дітей зникли після таких дій.²¹

Говорячи про ДІ в умовах надзвичайної ситуації необхідно вказати на такі ключові моменти.

По-перше, надзвичайна ситуація не може слугувати виправданням або причиною для зупинення чи формального підходу до процесу ДІ в Україні. Навпаки, в цьому випадку обставини вимагають більш пильної уваги до переміщення дітей, які перебувають в цих

²¹ Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. С. 64. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://childrights.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/draft.pdf>

зкладах, до питань їх повернення у біологічні родини, а також забезпечення оперативного тимчасового сімейного влаштування дітей, залишених без батьківського піклування.

Саме такий підхід відповідає положенням основоположних міжнародних документів щодо ДІ та альтернативного догляду, які хоч і мають рекомендаційний характер, проте є цінним дороговказом при формуванні національної законодавчої бази, а також розробці загальнонаціональних стратегій, політик, стандартів захисту дітей у надзвичайних ситуаціях.

Так, Керівні принципи альтернативного догляду містять окремий розділ IX «Догляд в надзвичайних ситуаціях», де у пункті 153 зазначається, що вони продовжують застосовуватися і за умов надзвичайних ситуацій; особам і організаціям, які бажають працювати в інтересах дітей, залишених без батьківського піклування, рекомендується діяти відповідно до цих Керівних принципів. У пункті 107 розділу VIII «Екстрена ДІ у ситуаціях ризику і надзвичайних гуманітарних ситуаціях, включаючи конфлікти» Керівних принципи щодо ДІ зазначається, що під час надзвичайних ситуацій державам-учасникам необхідно продовжувати і прискорювати зусилля із закриття установ, необхідно докладати негайних зусиль щодо виявлення дітей з інвалідністю без супроводу і розлучених із сім'єю з метою запобігання їх поміщенню до спеціалізованих установ. Плани з прискорення ДІ слід включати в національні стратегії й негайно реалізовувати в надзвичайних ситуаціях. Навіть в надзвичайних ситуаціях держави-учасниці мають дотримуватися узгоджених на міжнародному рівні мінімальних основних стандартів, не допускаючи ізоляції, жорстокого поводження, дискримінації тощо (пункт 108).

По-друге, не зважаючи на важливість продовження і прискорення ДІ в умовах надзвичайних ситуацій, воно не може відбуватися за рахунок спрощення процедур, якщо це спровокує ризики для дітей.

З досвіду України це наглядно може бути продемонстровано на прикладі процедури усиновлення, коли в перші місяці повномасштабного вторгнення в Інтернеті поширювалися фейки про спрощення та пришвидшення процедури усиновлення в умовах воєнного стану, забарвлені гаслами «терміново розбирайте дітей». Безумовно, «спрощене» усиновлення не відповідає забезпеченню найкращих інтересів дитини, особливо в умовах воєнного стану, коли ці ризики загострюються. Поряд із цим в умовах воєнного стану відбулася діджиталізація процедур усиновлення (можливість онлайн отримати консультацію, подати заяву про взяття на облік кандидата в усиновлювачі тощо), однак таке пришвидшення є виправданим, оскільки воно не пов'язано із ризиками для інтересів дітей.

Тобто спрощення процедур, якщо це не породжує ризиків для дітей, може бути застосовано у надзвичайних ситуаціях. Прикладом цього є також можливість за законодавством України в умовах воєнного і надзвичайного стану оформити опіку (піклування) над дитиною особами, котрі перебувають у сімейних, родинних відносинах з такою дитиною за спрощеною процедурою: без проходження курсу навчання (пункт 79 *Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини*, затвердженого постановою КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 року № 866 (далі також — Постанова КМУ № 866)).²²

²² Постанова КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 року № 866 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF#Text>

По-третє, у Керівних принципах щодо ДІ (пункт 113) зазначається, що державам-учасникам слід забезпечити, *щоб установи не перебудовувалися і не заселялися наново після надзвичайних ситуацій*; держави мають надати достатні фінансові і людські ресурси для забезпечення того, щоб особи з інвалідністю не залишалися поза рамками процесів реагування і відновлення; заходи для досягнення цієї цілі можуть включати в себе відмову від фінансування установ і передбачати спрямування коштів для надання підтримки та послуг на рівні громад.

В Україні в якості системної проблеми спостерігається, що з огляду на війну система закладів інституційного догляду «лише

посилила свої позиції за рахунок допомоги від міжнародних і приватних донорів, які замість того, щоб зберегти сім'ю для дитини, вкладають кошти у відбудову зруйнованих та створення нових інтернатів. Саме тому, одним із завдань під час війни та в післявоєнний період, має стати створення системи захисту прав дітей, в якій чільне місце посідають *наявні розвинені послуги для дітей та сімей з дітьми, сімейні форми виховання та ін.*».²³

Таким чином, в умовах надзвичайних ситуацій заходи екстреного реагування мають вибудовуватися таким чином, щоб вищезазначені ключові положення в напрямку ДІ могли бути реалізовані.

1.2 ВИДИ ЗАХОДІВ ЕКСТРЕНОГО РЕАГУВАННЯ

Як демонструє сучасна ситуація в Україні, в умовах повномасштабного вторгнення та інших кризових явищ, що є його наслідком, стає очевидним, що алгоритми мирного часу не працюють в повному обсязі і стандартні підходи мають бути адаптовані до нових реалій.

У Стратегії Ради Європи з прав дитини на 2022–2027 роки «Права дитини на практиці: від стабільної реалізації до спільного новаторства» (розділ 2.6. «Права дітей у кризових і надзвичайних ситуаціях») робиться акцент на необхідності розбудови міцних систем захисту дітей, які здатні адаптуватись до надзвичайних ситуацій. Стратегія акцентує увагу на необхідності закладення в рамках сталих рішень можливості швидкої трансформації задля вжиття, за потреби, заходів екстреного реагування.

Важливо, що розділ 2.6 Стратегії містить не лише рекомендації експертів Ради Європи, а й самих дітей. Наприклад, діти пропонують: «...гарантувати постійний вільний доступ до системи охорони здоров'я для дітей, які опинилися в кризових і надзвичайних ситуаціях, і забезпечувати своєчасний доступ до лікування з дотриманням права дітей бути вислуханими й давати інформовану згоду способом, що відповідає їхньому віку».

Не менш значущим стратегічним напрямком є викладена в пункті 6.2.4 Стратегії націленість на розвиток можливостей і розроблення інструментів для підтримання заходів державчленів із захисту дітей в умовах збройних конфліктів, а також реінтеграції та реабілітації дітей, які повернулися із зон конфлікту.

Успішність заходів із захисту дітей під час надзвичайних ситуацій залежить від кількох

²³ Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. С. 4. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://childrights.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/draft.pdf>

основних моментів. *По-перше*, критично важливою є оперативність: заходи повинні реалізовуватися без зволікань, щоб зменшити ризики для дітей. *По-друге*, координація зусиль між державними органами, міжнародними організаціями, національними неурядовими організаціями, громадськими ініціативами та місцевими громадами є важливою для забезпечення комплексного і злагодженого реагування. *По-третє*, необхідним є індивідуальний підхід, який враховує вік, здоров'я, соціальні, освітні та інші потреби дітей. Нарешті, прозорість та звітність у реалізації заходів має значення для регулярного моніторингу та оцінки їх ефективності, що дозволяє вчасно коригувати стратегії у разі потреби.

Заходи екстреного реагування, не зважаючи на їх оперативність, мають застосовуватися **з огляду на найкращі інтереси дитини**. Безумовно, забезпечувати дотримання таких інтересів набагато складніше в кризовій обстановці, коли виникає потреба в їх оперативній і, водночас, всебічній оцінці з урахуванням всіх можливих ризиків. У зв'язку із цим великої значущості набувають **механізми, критерії, алгоритми оцінки та дотримання найкращих інтересів дитини у надзвичайних ситуаціях, які мають пронизувати всі заходи реагування у всіх сферах, і розроблятися на основі стандартів захисту дітей у надзвичайних ситуаціях**. Це дасть змогу не просто формально оперувати терміном «найкращі інтереси дитини» при прийнятті як короткострокових, так і довгострокових рішень відносно дитини, а вкладати в це поняття реальний виражений зміст, що забезпечує досягнення найкращих результатів для конкретної дитини в тих умовах, що склалися.

Залежно від сфери застосування можна виділити такі групи заходів екстреного реагування, які часто дуже тісно переплітаються

між собою, оскільки надзвичайні ситуації потребують комплексного підходу.

Заходи фізичної безпеки — це насамперед евакуація із зон підвищеної небезпеки та облаштування укриттів в місцях наступного перебування дітей. Ці першочергові заходи, спрямовані на негайне переміщення дітей з небезпечних регіонів та організацію безпечного простору, який відповідає базовим потребам дітей.

Не менш важливими від заходів фізичної безпеки є **медико-санітарні заходи**, які забезпечують життя і здоров'я дітей та супроводжуючих їх осіб як в процесі евакуації, так і в місцях тимчасового перебування. До них відносять як мобільні бригади та клініки, організовані в транзитних центрах, місцях тимчасового проживання, так і профілактичні заходи з метою запобігання епідеміологічних захворювань (вакцинація, медичні огляди, надання невідкладної медичної допомоги та створення можливостей отримання планової медичної допомоги для евакуйованих).

Значну роль в системі заходів екстреного реагування відіграє також **психологічна підтримка**. В умовах надзвичайних ситуацій вона є невід'ємним елементом забезпечення благополуччя дітей та їх інтеграції в суспільство. Психологічна підтримка включає надання невідкладної допомоги, спрямованої на стабілізацію емоційного стану дітей одразу після травматичних подій, а також тривалу терапевтичну роботу для подолання наслідків стресу. Методи, як-от арт-терапія, групові та індивідуальні консультації, допомагають дітям виразити свої емоції та знизити рівень тривожності.

Заходи із забезпечення сімейного оточення і запобігання потраплянню дітей в інституційні заклади спрямовані на возз'єднання дитини із біологічною родиною у разі

розлучення або ж надання дитині догляду в сімейному оточенні. Вони передбачають дії щодо виявлення дітей, залишених без батьківського піклування, їх ідентифікацію, розшук їх родичів (знайомих), влаштування у тимчасові сімейні форми виховання, оформлення статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, у разі наявності відповідних підстав, і забезпечення сталого переходу до постійних сімейних форм виховання або повернення до біологічної родини.

Освітні заходи в умовах надзвичайних ситуацій спрямовані на забезпечення безперервності навчання і формування безпечного освітнього середовища. Це включає адаптацію освітніх програм, впровадження дистанційного навчання та мобільних навчальних центрів для тих, хто не може відвідувати освітні заклади, облаштування безпечного освітнього середовища в закладах освіти, створення освітніх центрів для внутрішньо переміщених дітей, де вони можуть отримати не тільки освіту, але й підтримку для інтеграції в нові спільноти. Важливим елементом є психологічна підтримка в школах, що допомагає дітям подолати стрес, адаптуватися до нового навчального середовища, запобігти або протидіяти булінгу. Для старших дітей мають існувати програми професійної орієнтації та розвитку навичок, що дозволяє їм продовжити освіту та підготуватися до майбутнього в умовах кризи. Освітні заходи забезпечують не тільки доступ до знань, але й сприяють стабільності та відновленню нормального ритму життя дітей.

Правові та юридичні заходи захисту дітей в умовах надзвичайних ситуацій включають розробку відповідного законодавства, дотримання міжнародних конвенцій, таких як Конвенція ООН про права дитини, імплементацію у внутрішнє законодавство Керівних принципів альтернативного догляду та Керівних принципів щодо ДІ, забезпечення

доступу до правосуддя, юридичне оформлення тимчасового влаштування дітей, залишених без батьківського піклування, надання дітям різноманітних правових статусів (статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, тощо), взяття дитини на облік як внутрішньо переміщеної особи, відновлення документів, документування злочинів проти дітей тощо.

Заходи із запобігання насильству та експлуатації дітей в умовах надзвичайних ситуацій включають інформаційно-просвітницькі кампанії для підвищення обізнаності про ризики, створення захисних механізмів і служб підтримки, таких як гарячі лінії та кризові центри, а також постійний моніторинг місць перебування дітей для виявлення потенційних загроз. Поряд із цим важливим є застосування інших вищезазначених заходів — надання психологічної та юридичної підтримки дітям, які стали жертвами, та співпраця з правоохоронними органами з метою їх захисту.

Заходи із забезпечення реінтеграції та соціальної реабілітації дітей спрямовані на розвиток можливостей і розроблення інструментів для підтримки дітей, які повернулися із зон бойових дій, депортації, були евакуйовані до інших країн, були внутрішньо переміщені. Всі дії щодо реінтеграції повинні бути ретельно контрольовані, з дотриманням конфіденційності та безпеки зібраної інформації, щоб уникнути будь-яких ризиків для дітей або їхніх родин. Соціальна реабілітація охоплює повернення дітей до навчання, сприяння їхній соціальній інтеграції, а також організацію культурних і рекреаційних програм, що сприяють відновленню емоційного благополуччя. Ці заходи допомагають дітям відновити почуття стабільності, знайти нові соціальні зв'язки та підготуватися до майбутнього.

Згідно із національним законодавством, організація першочергових заходів захисту дітей у надзвичайних ситуаціях здійснюється відповідно до *Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження*, затвердженого постановою КМУ «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах» від 01 червня 2020 року № 585.²⁴ Порядок визначає механізм взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення, інших закладів та установ під час забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Отже, набуття дитиною **права на додаткові соціальні гарантії пов'язано насамперед із фіксацією факту її перебування у складних життєвих обставинах**. Серед чинників, які зумовлюють такі обставини, виділяються в тому числі бойові дії, терористичні акти, збройні конфлікти, тимчасова окупація.

Для організації соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, в межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці із числа уповноважених суб'єктів утворюється міждисциплінарна команда (комісія) за рішенням органу опіки та піклування із визначенням повноважень служби у справах дітей щодо організації діяльності міждисциплінарної команди шляхом формування її персонального складу на підставі пропозицій суб'єктів для забезпечення

допомоги кожній конкретній дитині, яка перебуває у складних життєвих обставинах, проведення засідань міждисциплінарної команди.

Відповідно до висновку щодо рівня безпеки дитини за результатами проведення оцінки подальші дії щодо забезпечення соціального захисту та доцільності вжиття негайних заходів для безпеки та захисту дитини, зокрема про надання їй соціальної послуги екстреного (кризового) втручання, забезпечується відповідно до зазначеного стану: безпечно — відсутність необхідності у подальших діях; ознаки небезпеки відсутні — необхідність проведення оцінювання потреб дитини та її сім'ї; небезпечно — необхідність вжиття негайних дій у межах сім'ї, зокрема проведення оцінювання потреб дитини та її сім'ї; дуже небезпечно — негайне відібрання дитини у батьків, інших законних представників, осіб, які фактично здійснюють догляд за дитиною.

Коли складні життєві обставини потребують термінового втручання в кризову ситуацію з метою негайного усунення або мінімізації наслідків такої ситуації, надання допомоги та підтримки, спрямованої на її подолання, надається **послуга екстреного (кризового) втручання** відповідно до державного стандарту, затвердженого *Наказом МСПУ «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання»* від 01 липня 2006 року № 716.²⁵ Основні заходи, що становлять зміст цієї соціальної послуги, включають: проведення оцінки кризової ситуації; детальний аналіз та її обговорення; інформування про кризову ситуацію, її наслідки; права людини в кризовій ситуації; способи та процедури

²⁴ Постанова КМУ «Порядок забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження» від 01 червня 2020 року № 585 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/585-2020-%D0%BF#Text>

²⁵ Наказ МСПУ «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги кризового та екстреного втручання» від 01 липня 2006 року № 716 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0990-16#Text>

отримання допомоги; забезпечення термінових базових потреб (у безпеці, харчуванні, медичній допомозі, одязі тощо); організація та надання психологічної підтримки в кризовій ситуації і допомога у подоланні її наслідків (психодіагностика, психологічне консультування, психологічна підтримка); сприяння у забезпеченні безпечним місцем перебування (тимчасовим притулком); забезпечення взаємодії з іншими фахівцями та службами для усунення ознак кризової ситуації (виклик бригади швидкої допомоги, правоохоронних органів, представників державних соціальних служб, комунальних і транспортних служб тощо); допомога в оформленні документів.

З урахуванням умов воєнного стану в ЗУ «Про соціальні послуги»²⁶ були внесені важливі зміни щодо строків надання послуг, які є гарантією можливості забезпечити оперативне надання соціальних послуг (екстрено (кризово) — невідкладно (протягом доби) у зв'язку з обставинами, що загрожують життю та/або здоров'ю отримувача соціальних послуг) дітям, які постраждали в умовах введення на території України надзвичайного або воєнного стану з метою збереження їх життя та здоров'я (статті 21, 23). Соціальні послуги надаються екстрено (кризово) (консультування, надання притулку, догляд, підтримане проживання, короткотермінове проживання, натуральна допомога, транспортні послуги тощо) у разі наявності загрози життю чи здоров'ю особи та у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях.

В умовах надзвичайних ситуацій особливого значення набувають механізми виявлення дітей, залишених без батьківського піклування, насамперед, якісні **системи обліку, виявлення та пошуку дітей**.

В Україні на сьогодні такою системою є ЄІАС «Діти», яка призначена для накопичення, зберігання, обліку, пошуку та використання даних про дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, дітей, які можуть бути усиновлені, дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, які тимчасово переміщені (евакуйовані) на території України, де не ведуться воєнні (бойові) дії, або за межі України, кандидатів в усиновлювачі, потенційних опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, та усиновлювачів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів, патронатних вихователів та закладів у Єдиному банку даних.

Станом на початок повномасштабного вторгнення не всі служби у справах дітей в регіонах були підключені до цієї системи та інформація стосовно певної кількості дітей не була внесена або вносились невчасно, а з початком збройної агресії служби у справах дітей прикордонних з росією східних та південних областей України з метою безпеки взагалі були відключені від системи, що значно ускладнило здійснення моніторингу та наповнення системи. Повноваження щодо внесення й оновлення інформації про евакуйованих, переміщених дітей були передані службам у справах дітей інших (більш безпечних) регіонів та із запуском веб-версії в кінці 2022 року ЄІАС «Діти» відновила свою роботу по всій країні. Проте, не зважаючи на зазначене, існує ризик втрати даних про дітей, особливо тих, які в перші дні війни евакуювались за кордон без належного пакету документів і тих, інформація про яких містилася у списках та відповідних журналах у невідцифрованому вигляді.

²⁶ Закон України «Про соціальні послуги» від 17 січня 2019 року № 2671-VIII [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>

Таким чином, існує потреба в оновленні застарілої інформаційної системи з урахуванням викликів сьогодення та розвитку інформаційних технологій.

Також важливо забезпечити постійну автоматичну актуалізацію ЄІАС «Діти» за допомогою інших реєстрів, зокрема Державного реєстру актів цивільного стану громадян, Єдиного державного демографічного реєстру з метою вчасного прийняття рішень стосовно дітей і мінімізації ризиків порушення їхніх прав. На сьогодні ЄІАС «Діти» оновлюється за рахунок інформації з інших реєстрів у ручному режимі.

Що стосується систем виявлення дітей, залишених без батьківського піклування з моменту повномасштабного вторгнення, то Мінреінтеграції разом з Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу Президента України було створено загальнонаціональну платформу — державний портал розшуку дітей «Діти війни». Метою створення інформаційного портала було надання актуальної та зведеної інформації про дітей, які, насамперед, фізично постраждали внаслідок збройної агресії проти України: про те, де знаходиться дитина, яку розшукують; про злочин, скоєний відносно дитини; про зникнення, депортацію, примусове переміщення; про випадок примусової втрати громадянства. Кількісні показники оновлюються правоохоронними органами. Водночас, вичерпність даних вказаного сайту на сьогодні викликає сумніви.

У п. 112 Керівних принципів щодо ДІ зазначається, що ДІ має бути відображена в національних протоколах дій у випадку

надзвичайних ситуацій, включаючи, зокрема, **сценарії евакуації**.

На виклики воєнного часу КМУ доволі оперативно відреагував і вже 27 березня 2022 року видав постанову № 385, якою затвердив *Порядок тимчасового переміщення (евакуації) та забезпечення умов перебування на території України, де не ведуться бойові дії, або за межами України дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування*. Дана постанова 01 червня 2023 року втратила чинність, проте стала основою для оновленої постанови КМУ від 01 червня 2023 року № 546 й затвердженого нею нового *Порядку тимчасового переміщення (евакуації) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення за місцем постійного проживання (перебування), а в разі виїзду за межі України — в Україну*.²⁷ До воєнного вторгнення відповідні питання врегульовані не були і в перші тижні війни дітей просто евакуюювали за списками без жодних документів, без задокументованої інформації про те, хто їх супроводжує, тощо.

Значні зрушення в національному законодавстві в цьому напрямі також відбулися у серпні 2022 р., коли було прийнято *постанову КМУ «Про внесення змін до деяких постанов КМУ щодо удосконалення механізму проведення евакуації» від 23 серпня 2022 року № 940*,²⁸ якою були затверджені правові наслідки відмови опікунів (піклувальників), прийомних батьків, батьків-вихователів, керівників

²⁷ Постанова КМУ «Про тимчасове переміщення (евакуацію) дітей та осіб, які проживають або зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, та їх повернення» від 01 червня 2023 року № 546 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2023-%D0%BF#Text>

²⁸ Постанова КМУ «Про внесення змін до деяких постанов КМУ щодо удосконалення механізму проведення евакуації» від 23 серпня 2022 року № 940 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/940-2022-%D0%BF#Text>

відповідних інституційних закладів, патронатних вихователів від евакуації в умовах воєнного стану шляхом внесення змін до цілої низки підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують функціонування ПС, ДБСТ, встановлення опіки (піклування) над дитиною тощо. Також вказаною постановою було доповнено *Постанову КМУ «Про затвердження порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій» від 30 жовтня 2013 року № 841*²⁹ формою письмової відмови від евакуації (форма відмови зазнала змін у 2023 р.³⁰).

Так, якщо опікуни (піклувальники), прийомні батьки, батьки-вихователі, патронатні вихователі відмовляються від обов'язкової евакуації дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування (відмова здійснюється в письмовій формі), опіка чи піклування над такими дітьми припиняється. Це означає, що в такому випадку органи опіки та піклування приймають рішення про припинення опіки (піклування) над дитиною або в односторонньому порядку припиняють дію договорів про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї, про організацію діяльності відповідного дитячого будинку сімейного типу, про патронат над дитиною і реалізують заходи з евакуації таких дітей.

Проте, що стосується батьків, то дієвих механізмів впливу на них у випадку відмови від обов'язкової евакуації з небезпечних регіонів національне законодавство до березня 2023 року не передбачало. До цього моменту мова йшла лише про обов'язкову евакуацію населення із районів можливих

бойових дій у безпечні регіони і особа (в тому числі батьки, які мають дітей) могла відмовитися від обов'язкової евакуації шляхом підписання відмови за законодавчо встановленою формою. Це призводило до того, що батьки відмовлялися від евакуації, що наражало їх та їхніх дітей, які залишалися проживати разом із ними в місцевостях, де ведуться бойові дії, на значну небезпеку. Мотиви такої відмови були різними: невідомість щодо подальшого облаштування на більш безпечних територіях, намагання забезпечити схоронність хоча б рухомого майна тощо.

Існуючі до березня 2023 р. правові механізми впливу на батьків, які не бажали евакуювати своїх дітей, не можна назвати дієвими: відібрання дитини від батьків без позбавлення батьківських прав (стаття 170 СК); притягнення до адміністративної відповідальності (стаття 184 Кодексу України про адміністративні правопорушення) чи кримінальної відповідальності (ст. 166 КК) за невиконання батьками своїх обов'язків. Це пояснюється тим, що відповідні процедури часто потребують значних витрат часу та участі уповноважених осіб, що важко забезпечити у зоні воєнних дій, коли ситуація потребує оперативного реагування.

Зазначене змусило Уряд прийняти нові правові норми — ввести евакуацію у примусовий спосіб батьків (інших законних представників) разом із дітьми в місцевостях, де ведуться бойові дії (*Постанова «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 року № 841 і від 29 липня 2022 року № 854» від 07 березня 2023 року*

²⁹ Постанова КМУ «Про затвердження порядку проведення евакуації у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій» від 30 жовтня 2013 року № 841 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/841-2013-%D0%BF#Text>

³⁰ Постанова КМУ «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 і від 29 липня 2022 р. № 854» від 07 березня 2023 року № 209 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2023-%D0%BF#Text>

№ 209).³¹ Згідно із положеннями вказаної постанови, відмова батьків, осіб, які їх замінюють, або інших законних представників від обов'язкової евакуації в примусовий спосіб дітей не допускається.

Проте прямої відповіді на питання, як діяти у випадку, коли батьки все ж таки відмовляються від обов'язкової евакуації у примусовий спосіб, чинне національне законодавство знову ж таки не надає. Про це не зазначається і на рівні міжнародно-правових документів, релевантна практика ЄСПЛ також відсутня. Доречно звернути увагу, що Стандарти Управління Верховного комісара ООН у справах біженців та ЮНІСЕФ (розроблені для Югославії у 1992 році) передбачають можливість проведення евакуації дітей без супроводу батьків у випадку, якщо існує *високий ризик втрати дітьми життя (при цьому оцінюється баланс потреб, ризиків та можливих негативних наслідків від евакуації)*.³²

У 2024 році Кластер з питань захисту сумісно із Кластером захисту дітей в Україні видав *Рекомендації щодо гуманітарних евакуацій цивільного населення в Україні з особливою увагою до дітей*,³³ які містять такі важливі положення щодо евакуаційних заходів: «Діти можуть бути розлучені зі своїми законними представниками лише в крайньому випадку і на найкоротший можливий період, і тільки тоді, коли це відповідає найкращим інтересам дитини. Розлучених дітей ніколи не слід поміщати до інтернатних закладів. У разі, якщо розлучення сім'ї відбувається під час евакуації з огляду на її терміновість

за надзвичайних обставин, то потрібно дослідити, чи була евакуація проведена з максимальним врахуванням найкращих інтересів дитини, пріоритетності сімейного догляду та возз'єднання сім'ї після розлучення».

Звичайно, окрім юридичних механізмів, важливою є правильно побудована комунікація з батьками чи іншими законними представниками (розмови, вмовляння, інформування про можливості розміщення та послуги для евакуйованих осіб у районах, в які їх евакуюють).

Окремо слід зауважити, що якщо дитині виповнилося 14 років, то згідно із частини 2 статті 313 ЦК, вона має право на вільне самостійне пересування територією України, на вибір місця перебування (до 14 років це можливо лише за згодою батьків та за їхнього супроводу), а також відповідно до частини 2 статті 29 ЦК вона вільно обирає собі місце проживання за винятком обмежень, встановлених законом.

Отже, питання можливих дій під час евакуації у примусовий спосіб потребує вирішення в кожному конкретному випадку з урахуванням найкращих інтересів дитини. Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих

³¹ Постанова КМУ «Про внесення змін до постанов Кабінету Міністрів України від 30 жовтня 2013 р. № 841 і від 29 липня 2022 р. № 854» від 07 березня 2023 року № 209 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/209-2023-%D0%BF#Text>

³² A Comprehensive Response to the Humanitarian Crisis in the former Yugoslavia [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.refworld.org/policy/strategy/unhcr/1992/en/15355?prevDestination=search&prevPath=/search?keywords=Standards+%28developed+for+Yugoslavia+in+1992%29&order=desc&sm_document_source_name%5B%5D=UN+High+Commissioner+for+Refugees+%28UNHCR%29&sort=score&result=result-15355-en

³³ Guidance on humanitarian evacuations of civilians in Ukraine with special considerations for children [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://reliefweb.int/report/ukraine/guidance-humanitarian-evacuations-civilians-ukraine-special-considerations-children-enuk>

інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (MAMCHUR v. UKRAINE, № 10383/09, § 100, ЄСПЛ, від 16 липня 2015 року).³⁴

При розлученні дітей із батьками під час примусової евакуації найкращі інтереси дитини можна вважати врахованими у випадку, *коли існує реальна загроза того, що травма, отримана в зоні бойових дій (фізична, психологічна тощо), виявиться значно більшою, ніж травма від розлучення дитини з батьками.*

Однак в такому випадку на законодавчому рівні мають бути передбачені *додаткові гарантії, які нівелюють можливі ризики розлучення дітей із законними представниками*, як-от: повідомлення про таке розлучення під час примусової евакуації Уповноваженого ВРУ з прав людини, відповідної територіальної служби у справах дітей; прозора процедура відслідковування батьками місця знаходження дитини (в тому числі в електронному вигляді, розглянути можливість розробки додаткових засобів ідентифікації дитини з обов'язковим дотриманням вимог про захист персональних даних); належний соціальний супровід евакуйованої дитини; забезпечення збереження батьками зв'язку (телефонного) з дитиною, якщо дитина досягла відповідного віку; можливість в будь-який момент відновити виконання батьками своїх батьківських обов'язків щодо такої дитини (без повернення на територію, де запроваджена обов'язкова евакуація у примусовий спосіб); забезпечення умов для возз'єднання сім'ї тощо.

Також доволі проблематичними в контексті проведення евакуаційних заходів і забезпечення возз'єднання дитини із сім'єю є випадки, коли дитина з тих чи інших причин

залишається на непідконтрольній території, а батьки (інші законні представники) перебувають на підконтрольній Україні території або місцезнаходження батьків (інших законних представників) взагалі не відомо. Тобто, фактично діти опиняються без батьківського піклування на окупованій території.

У зв'язку із вказаним виникає питання — хто в такому випадку може надавати згоду волонтерам на евакуацію відповідних дітей на територію, підконтрольну Україні?

На практиці волонтерські організації намагаються розшукати бодай хоч якихось родичів дитини, котрі перебувають разом із нею на окупованій території, і отримати від них згоду на евакуацію. Проте відповідно до цивільного законодавства бабусі, дідусі, тітки, дядьки, повнолітні сестри та брати (навіть якщо вони проживають разом з неповнолітніми чи малолітніми) — не є законними представниками таких дітей. Тобто ніякої подібної згоди вони надавати не можуть.

Вирішення окресленої проблеми можливе у такий спосіб:

- 1) шляхом отримання організаціями, які займаються евакуацією дітей, завчасної згоди від батьків, які перебувають на підконтрольній Україні території (у випадку наявності батьків);
- 2) у разі, коли місцезнаходження батьків невідоме, можливі такі дії з метою евакуації:
 - оголошення батьків у розшук як зниклих безвісти за особливих обставин; надання дитині, яка знаходиться на окупованій території, статусу такої, що позбавлена батьківського піклування (підпункт 12 пункту 24 Постанови КМУ

³⁴ Рішення Європейського суду з прав людини (п'ята секція) по справі «Мамчур проти України» (Заява № 10383/09) [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text

№ 866); встановлення над такою дитиною опіки (піклування) особою, яка перебуває з дитиною у сімейних, родинних відносинах (пункт 79–3 вказаної постанови); прийняття призначеними опікунами (піклувальниками) рішення про евакуацію;

або

- прийняття органами опіки і піклування рішення про евакуацію на підставі статті 65 ЦК: до встановлення опіки або піклування і призначення опікуна чи піклувальника опіку або піклування над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування; прийняття таким органом опіки та піклування рішення про евакуацію відповідної дитини.

Якщо вести мову про реформування чинного законодавства у відповідному контексті, то існує потреба у наділенні Державної служби України у справах дітей правом давати згоду організаціям, які здійснюють евакуацію, на евакуацію конкретних дітей. Це має бути спеціальний підрозділ служби для роботи у надзвичайних та кризових ситуаціях (умовах воєнного і надзвичайного стану), який співпрацює з «наперед акредитованими» громадськими організаціями, котрі займаються евакуацією і одночасно входять до громадської дорадчої і моніторингової структури при цьому органі.

У зв'язку із цим, формулювання статті 65 ЦК «Опіка або піклування над фізичною особою, щодо якої не призначено опікуна або піклувальника» потребує уточнення. У ній зазначено, що до встановлення опіки і піклування та призначення опікуна (піклувальника) опіку або піклування над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування.

При цьому в законодавстві має бути чітко зазначено, що цей орган автоматично стає законним представником у певних випадках (насамперед, кризових і надзвичайних ситуаціях), коли діти фактично залишилися без батьківського піклування. Юридичним підтвердженням такого фактичного стану є взяття відповідних дітей на первинний облік як таких, що залишені без батьківського піклування.

В перспективі важливим є удосконалення чинного законодавства у напрямку регулювання ключових питань евакуації виключно законом.

На сьогодні у ВРУ зареєстровано *проект Закону «Про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо засад обов'язкової евакуації дітей» (№ 9207; зареєстровано: 14 квітня 2023 року)*,³⁵ однак відповідей на поставлені питання він не містить. Видається, що застосування евакуаційних заходів доцільно врегулювати в окремому законі, норми якого будуть присвячені в тому числі особливостям евакуації дітей і який передбачатиме відповіді на питання — за яких умов є можливим розлучення дітей із батьками (іншими законними представниками) під час примусової евакуації, а також додаткові гарантії для таких випадків, заходи забезпечення неповернення дітей на території примусової евакуації до відновлення ситуації на відповідній території.

Питання **освітніх заходів екстреного реагування** є нагальним для державних органів. Про це свідчить, зокрема, цикл прийнятих після повномасштабного вторгнення нормативно-правових і роз'яснювальних актів.

³⁵ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про правовий режим воєнного стану» щодо засад обов'язкової евакуації дітей [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/41769>

В умовах надзвичайних ситуацій освітній процес має бути організовано в безпечно-му освітньому середовищі та здійснено за принципом неперервності з урахуванням віку, фізичного, психологічного й інтелектуального розвитку дітей, їхніх особливих освітніх потреб. За таких умов надважливою є наявність укриттів в закладах освіти, які б відповідали вимогам безпеки й були належно облаштовані для забезпечення освітнього процесу в них.

Згідно із *Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки*,³⁶ результатом ДІ має бути не просто влаштування дітей у сімейні форми виховання та догляду, а й надання дітям та їх сім'ям **якісних послуг інклюзивного навчання в закладах з денним перебуванням**.

7 квітня 2023 року КМУ своїм розпорядженням № 301-р схвалив *Концепцію безпеки закладів освіти*.³⁷ Це — програмний документ, який має на меті створення рівних, належних і безпечних умов здобуття освіти, організацію безпечного освітнього середовища, зокрема в умовах військової агресії російської федерації проти України, що має бути реалізовано протягом 2023–2025 років.

Концепція акцентує увагу на основних викликах у сфері безпеки освіти, наводячи, зокрема, такі проблеми: недостатня кількість об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти; низький рівень відповідності об'єктів фонду захисних споруд цивільного захисту закладів освіти вимогам

щодо можливості організації у таких об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту освітнього процесу; застаріла нормативно-правова база у сфері цивільного захисту в частині створення безпечних умов перебування у закладах освіти здобувачів освіти, педагогічних, науково-педагогічних працівників, адміністрації та інших працівників.

З метою вдосконалення чинного законодавства, необхідно: закріпити на законодавчому рівні (ЗУ «Про освіту») *права на безпечне освітнє середовище*, в тому числі в умовах надзвичайного та воєнного стану; *чітко визначити в законодавстві поняття безпечного освітнього середовища* (ЗУ «Про освіту») з переліком вимірів безпеки в умовах надзвичайного та воєнного стану; закріпити на законодавчому рівні (ЗУ «Про освіту») *принцип безперервності освіти*, передбачивши в тому числі заходи, спрямовані на його дотримання в умовах надзвичайного та воєнного стану; закріпити на нормативному рівні *класифікацію укриттів залежно від можливості задоволення особливих потреб населення*, в тому числі особливих освітніх потреб дітей; передбачити *вимоги до облаштування укриттів* залежно від типів порушень та особливостей розвитку дітей, які б дозволяли забезпечувати, поміж іншого, безперервність освітнього процесу; передбачити *вимоги до зонування укриттів* з метою забезпечення можливості одночасного перебування в них дітей з різними типами порушень та особливостями розвитку, а також з метою відокремленого перебування персоналу, не задіяного в евакуації, та сторонніх осіб.³⁸

³⁶ Розпорядження КМУ «Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу» від 9 серпня 2017 року № 526-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>

³⁷ Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції безпеки закладів освіти» від 7 квітня 2023 року № 301-р [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/301-2023-%D1%80#Text>

³⁸ Цивільний захист в умовах реформування системи інституційного догляду та у перспективі повоєнного відновлення. С. 51–55. Режим доступу: https://r2p.org.ua/storage/documents/5663a9862cddd67bd5ea2927b2bf0283d58db7af_original.pdf

В умовах надзвичайних ситуацій також посилюється значення цифрових рішень в освітній сфері, зокрема, **системи інформаційного сповіщення**, яка дозволяє надавати інформацію про надзвичайну ситуацію та інструкції для дітей, їхніх законних представників, зокрема, здійснювати інформування останніх про перебування дітей в укритті. До речі, над подібним функціоналом вже працює Міністерство цифрової трансформації України в рамках освітнього застосунку «Мрія».

В умовах надзвичайних ситуацій вкрай важливими є **заходи психологічної підтримки для дітей**.

Одна із законодавчих проблем полягає в тому, що самостійно за лікарняною допомогою діти можуть звернутися у віці з 14 років. Відповідно до статті 38 ЗУ «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 14 листопада 1992 року,³⁹ кожен пацієнт, який досяг 14 років і звернувся за медичною допомогою, має право на вільний вибір лікаря та методів лікування, виходячи з його рекомендацій. Ситуація ускладнюється в період надзвичайних ситуацій, коли дитина відокремлена від законних представників і існує потреба у вчиненні юридично значущих дій, які виходять за межі її дієздатності. На щастя, це питання не торкається критичних для здоров'я випадків, оскільки вищевказаний закон містить пряму норму про те, що «згода пацієнта чи його законного представника на медичне втручання не потрібна лише у разі наявності ознак прямої загрози життю пацієнта за умови неможливості отримання з об'єктивних причин згоди на таке втручання від самого

пацієнта чи його законних представників». Але у разі поточного лікування, профілактики та особливо психологічної підтримки можуть виникати складності.

Також, якщо законні представники не є уважними до питання психологічного здоров'я дитини, то в подальшому це може призводити до значних проблем. Виходом може бути обов'язковий моніторинг психологічного здоров'я, у тому числі періодичний, дітей, які залишилися без батьківського піклування через воєнні дії, дітей, евакуйованих з небезпечних регіонів, тощо.

В умовах надзвичайного стану важливо запроваджувати загальнодержавні програми, спрямовані на виведення дитини із стану стресу, в тому числі латентного, нерозпізаного та запобігати подальшому зануренню дитини в негативний стан, а також підвищення її ментальної стійкості. В Україні на сьогодні запроваджено Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки, що координується офісом першої леді Олени Зеленської та МОЗ України за підтримки ВООЗ.⁴⁰ Програма має на меті допомогти постраждалим, у тому числі і дітям, подолати надзвичайний стрес і наслідки травматичних подій війни, а також створити в Україні власну модель системи якісних і доступних послуг із психічного здоров'я, щоб ними міг скористатися кожен, хто їх потребує.

Між тим в Україні на сьогодні існує потреба в оновленні і законодавчої бази у відповідному напрямку, адже вона не повною мірою відповідає сучасним міжнародним стандартам у сфері психічного здоров'я та не встигає у своєму розвитку за зростаючими запитами та потребами суспільства.

³⁹ Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року № 2801-XII [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>

⁴⁰ <https://www.kmu.gov.ua/news/ofis-pershoyi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskayut-nacionalnu-programu-psihichnogo-zdorovya-ta-psihosocialnoyi-pidtrimki>

З цією метою у ВРУ зареєстровано *проект Закону «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» (реєстраційний № 12030 від 13 вересня 2024 року)*.⁴¹

Серед **правових засобів** захисту інтересів дітей важливу роль відіграють не фрагментарні зміни, а системний підхід.

Незважаючи на існування восьмирічного досвіду захисту дітей в умовах війни, починаючи з 2014 року (анексія Криму, частини Донецької та Луганської областей), державна система захисту дітей виявилась не готовою до гарантування прав дітей в умовах повномасштабної війни. Тому Уряд та ВРУ екстрено розробляли нові правові норми та алгоритми дій, які б мінімізували ризики для життя та здоров'я дітей та відповідали поточній ситуації. Цей процес триває й понині, як правило, унормовує відносини з певним запізненням, що зумовлює додаткові ризики для дітей.⁴²

З метою системного, а не фрагментарного оновлення чинного законодавства існує потреба у розробці кодифікованого законодавчого акта (*Кодексу про права дитини*), положення якого мають регулювати відносини, пов'язані з доглядом та вихованням дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківської турботи, а також із захистом особистих немайнових прав дітей. Окремий розділ цього закону має бути присвячений захисту прав дітей у надзвичайних ситуаціях.

До розробки цього основоположного акта у сфері захисту прав дітей слід залучити кваліфікованих спеціалістів різних напрямків: науковців, представників адміністративних структур, громадського сектора, міжнародних організацій, правоохоронних органів, адвокатського та суддівського корпусів тощо.

Прийняття такого кодифікованого закону має передувати розробка Концепції реформування законодавства у сфері захисту дітей.

1.3 УСПІШНІ ІНОЗЕМНІ ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ЕКСТРЕНОГО РЕАГУВАННЯ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

Вивчення та адаптація іноземного досвіду надає унікальну можливість перейняти найкращі практики, що вже довели свою ефективність в інших країнах. Це не лише допомагає уникнути багатьох помилок, але й дозволяє швидше знайти оптимальні рішення із урахуванням національних реалій та особливостей.

Особливо цінним джерелом знань і натхнення в умовах надзвичайних ситуацій для України є досвід іноземних держав у сфері тимчасового (короткотермінового) влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування. Багато країн протягом десятиліть розробляли та вдосконалювали свої системи підтримки дітей, які потребують тимчасового догляду. Вивчення їх підходів

⁴¹ Проект Закону «Про систему охорони психічного здоров'я в Україні» (№ 12030 від 13.09.2024 р.) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/44876>

⁴² Звіт № 1 «Діти і війна в Україні: про становище дітей із сімейних форм виховання та інституційних закладів» (за результатами моніторингу за лютий — червень 2022 р.), складений Представництвом Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ МБО «Партнерство «Кожній дитині». С. 47 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/documents/02-06-2022-CiAC-monitoring-report>

дозволяє отримати розуміння того, які моделі працюють найкраще, які стратегії можуть бути адаптовані до наших умов і які потенційні проблеми можуть виникнути на цьому шляху.

Таким чином, вивчення та впровадження іноземного досвіду є не лише необхідним, але й стратегічно важливим кроком для України. Це дозволяє будувати більш ефективну, справедливую і гуманну систему підтримки дітей у період, коли діти є надзвичайно вразливими.

Японія

Основоположним законом Японії у сфері захисту прав дітей є *Закон про добробут дітей* (児童福祉法, Jidō Fukushi Hō) від 1947 року⁴³ з наступними змінами та доповненнями. Він визначає різні форми догляду за дітьми, включаючи дитячі будинки, прийомні сім'ї, сімейні будинки. Окремо в ньому виділяються тимчасові форми влаштування. Закон також містить положення щодо процедур і критеріїв відбору прийомних сімей та інших установ, що надають догляд дітям.

Закон про захист дітей від насильства (児童虐待防止法, Jidō Gyakutai Bōshi Hō) від 2000 року,⁴⁴ встановлюючи процедури захисту від домашнього насильства, також регулює найбільш екстрені міри реагування, а саме: процедури екстреного влаштування (緊急避難, Kinkyū Ninan) та тимчасове розміщення в центрах догляду.

Важливим в системі захисту дітей є також *Закон про прийомних батьків та прийомні сім'ї* (里親制度法, Satooya Seido Hō) від 1987 року,⁴⁵ який містить нормативне закріплення системи виховання дитини в прийомних

сім'ях. Саме цей нормативний акт закріплює таку форму тимчасового влаштування, як *короткочасні прийомні сім'ї* (短期里親, Tanki Satooya), які в Японії надають тимчасовий догляд дітям, котрі потребують негайного захисту через різні обставини.

В Японії система тимчасового влаштування дітей є частиною загальної системи опіки над дітьми, які залишилися без батьківської турботи. Вона включає кілька форм влаштування, таких як прийомні сім'ї, сімейні будинки, а також спеціалізовані заклади (для дітей з особливими потребами або складними життєвими ситуаціями) — центри реабілітації, психологічної допомоги тощо.

Процес влаштування дітей в Японії передбачає оцінку потреб дитини, пошук відповідної прийомної сім'ї або установи, постійний моніторинг та підтримку дитини.

Прийомні сім'ї (養育家庭, よういくかてい, «yoiku katei») є однією з найбільш популярних форм влаштування дітей в Японії. Ці сім'ї забезпечують тимчасовий догляд за дітьми, доки не знайдеться постійне рішення (повернення до біологічних батьків, усиновлення тощо). Функціонують також спеціалізовані заклади для дітей з особливими потребами або складними життєвими ситуаціями. Це можуть бути центри реабілітації, психологічної допомоги тощо.

Прийомні сім'ї отримують фінансову та іншу підтримку від уряду. Це може включати щомісячні виплати на утримання дитини, медичне страхування та доступ до різних соціальних послуг.

⁴³ Закон про добробут дітей (児童福祉法, Jidō Fukushi Hō) від 1947 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.japaneselawtranslation.go.jp/ja/laws/view/4035>

⁴⁴ Закон про захист дітей від насильства (児童虐待防止法, Jidō Gyakutai Bōshi Hō) від 2000 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://hourei.net/law/412AC1000000082.html>

⁴⁵ Закон про прийомних батьків та прийомні сім'ї (里親制度法, Satooya Seido Hō) від 1987 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://foster-family.jp/satooya-low/04tsuchi-seido-unei.pdf>

Незважаючи на існуючу систему і досить тривалий період нормативного закріплення прав дітей, Японія стикається з певними викликами, такими як недостатня кількість прийомних сімей.

У 2016 році Японія прийняла важливі зміни в законодавстві щодо ДІ догляду за дітьми, які передбачають перехід від інституційного догляду (дитячі будинки) до сімейних форм виховання, таких як прийомні сім'ї та сімейні будинки. Основні положення щодо цього реформування відображені в змінах до *Закону про добробут дітей* (児童福祉法, Jidō Fukushi Hō).

Цікавими у практиці Японії є вимоги до професійної підготовки прийомних батьків. Прийомні батьки повинні пройти курси навчання, які охоплюють психологічні аспекти роботи з дітьми, які пережили стрес або травму. Це включає розуміння психічного та емоційного стану дитини, методи підтримки та інтеграції дитини у сім'ю. Окрім цього, вони отримують постійну консультаційну підтримку від соціальних працівників та психологів.

Досвід Японії може бути корисним Україні в контексті дитиноцентричної спрямованості регуляторних норм (основний закон у сфері захисту дітей в назві містить згадку про добробут дітей) і пріоритету індивідуального підходу до кожного випадку.

Південна Корея

Першим законом про охорону дитинства в Південній Кореї був *Закон про благополуччя дітей*, прийнятий 30 грудня 1961 року.⁴⁶

Дія цього закону поширювалася на «дітей, які потребують захисту (요보호아동)» в умовах соціальних заворушень та фінансових

труднощів, спричинених Корейською війною. Назва закону була змінена на *Закон про охорону дитинства* (아동복지법) і положення переглянуті.

За допомогою багатьох організацій, пов'язаних з охороною дитинства, *Закон про охорону дитинства* був переглянутий і прийнятий Конгресом 7 грудня 1999 року, а 13 липня 2000 року оголошений і введений в дію. Основні зміни включають норми, спрямовані на захист дітей від жорстокого поводження та вдосконалення правових стандартів щодо принципів безпеки та освіти для закладів, що сприяють охороні дитинства.

Закон про особливі випадки, пов'язані з охороною дитинства та нова редакція *Закону про охорону дитинства*, що включає визначення жорстокого поводження з дітьми та злочину, пов'язаного з жорстоким поводженням з дітьми, екстрені заходи для жертв, команду для захисту жертв, термінові/тимчасові заходи для кривдників, обробку захисних інцидентів, розширення кола осіб, які повідомляють про випадки жорстокого поводження з дітьми, та посилення обов'язку повідомляти про такі випадки, були оголошені та введені в дію з 29 вересня 2014 року.

Важливим в системі захисту дітей, особливо в контексті екстреного реагування, є *Закон про підтримку прийомних сімей* (Foster Care Act (위탁가정지원법) від 2004 року, який визначає правила та процедури для влаштування дітей у прийомні сім'ї, включаючи вимоги до прийомних батьків, процес підбору сімей та підтримку, яку надає держава.

Останньою новелою в законодавстві Південної Кореї щодо захисту дітей є *Закон про захист дітей від жорстокого поводження* (Act

⁴⁶ Закон про благополуччя дітей, прийнятий 30 грудня 1961 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://law.go.kr/LSW/lsinfoP.do?lsiSeq=198257&viewCls=engLsInfoR&urlMode=engLsInfoR#EJ2:0>

on Special Cases Concerning the Punishment, etc. of Child Abuse Crimes, (아동학대범죄의 처벌 등에 관한 특례법)⁴⁷ від 2023 року. Цей закон включає положення щодо захисту дітей від насильства та зловживань, включаючи невідкладні заходи для вилучення дітей із небезпечних середовища та їхнього тимчасового влаштування.

В Південній Кореї існує кілька форм тимчасового сімейного влаштування для дітей, які потребують альтернативного догляду через різні причини, такі як насильство, занедбаність або втрата батьків. Основними з них є такі:

1. **Тимчасове влаштування до прийомної родини (Foster Care).** Прийомні сім'ї забезпечують тимчасовий догляд за дітьми, які не можуть залишатися з біологічними батьками. Це може бути короткостроковий догляд (на кілька днів чи місяців) або довгостроковий догляд (кілька років).
2. **Дитячі будинки (Orphanages).** Це установи, де діти живуть під наглядом персоналу. Хоча дитячі будинки можуть забезпечити основні потреби дітей, вони не можуть замінити сімейне середовище.
3. **Центри невідкладної допомоги (Emergency Centers).** Ці центри надають тимчасовий притулок дітям, які були раптово вилучені з небезпечних ситуацій. Тут діти перебувають доти, доки не буде знайдено більш стабільне місце для їхнього проживання.
4. **Інституційна опіка (Institutional Care).** Інші форми інституційної опіки включають різні типи державних або приватних установ, які надають тимчасовий притулок і догляд дітям.

5. **Програми підтримки для повернення в біологічну родину (Family Reunification Programs)** спрямовані на те, щоб допомогти біологічним батькам подолати проблеми, які призвели до розлучення з дітьми, та повернути дітей у сім'ю, коли це можливо і безпечно.

Цікавим у досвіді Південної Кореї є функціонування Агентства (центру) з захисту прав дитини. До його функцій належить: розробка даних та аналіз державної політики для формування політики щодо дітей; підтримка створення базового плану дитячої політики та оцінка його реалізації; підтримка роботи Координаційного комітету з питань дитячої політики; підтримка в оцінці впливу політики щодо дітей; технічна підтримка систем захисту дітей; активізація проєктів із запобігання жорсткому поводженню з дітьми; пошук сімейного патронатного бізнесу; підтримка безперебійної роботи місцевих проєктів із захисту дітей та дитячих установ; завдання щодо активізації внутрішнього усиновлення та подальшого управління усиновленням відповідно до Спеціального закону про усиновлення; підготовка досліджень та статистики щодо дітей; дослідження зовнішньої політики, пов'язаної з дітьми, та аналіз кейсів тощо.⁴⁸

Таким чином, в Південній Кореї наявний орган який виконує стратегічну та методологічну роль як у системі захисту прав дітей загалом, так і в процесі реформи ДІ. Для України це є особливо важливим в умовах частішої зміни кадрового складу профільних державних інституцій, що призводить до непослідовності політик, намагання почати все з початку без аналізу напрацювань попередників.

⁴⁷ Закон про захист дітей від жорстокого поводження (Act on Special Cases Concerning the Punishment, etc. of Child Abuse Crimes, (아동학대범죄의 처벌 등에 관한 특례법) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://law.go.kr/%EB%B2%95%EB%A0%B9/%EC%95%84%EB%8F%99%ED%95%99%EB%8C%80%EB%B2%94%EC%A3%84%EC%9D%98%EC%B2%98%EB%B2%8C%EB%93%B1%EC%97%90%EA%B4%80%ED%95%9C%ED%8A%B9%EB%A1%80%EB%B2%95>

⁴⁸ Закон про усиновлення [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ncrc.or.kr/ncrc/cm/cntnts/cntntsView.do?mi=1129&cntntslid=1105>

Також цікавим прикладом позитивної практики Південної Кореї є максимально чітке та формалізоване визначення та роз'яснення жорстокого поводження з дітьми, яке містить конкретні ознаки та види жорстокого поводження, алгоритм дій при виявленні та методичні рекомендації для повноважних органів.⁴⁹ Така визначеність була б корисною для України в контексті зниження показників цього явища у суспільстві.

Хорватія

У Хорватії система тимчасового влаштування дітей без батьківського нагляду включає декілька ключових аспектів, спрямованих на забезпечення їхнього добробуту та захист прав. Цьому насамперед сприяє нормативна база, яка регулює цю сферу. У ст. 65 *Конституції Хорватії* від 1990 року зазначається, що держава приділяє особливу увагу неповнолітнім без батьків і тим, про кого не піклуються батьки.⁵⁰

Закон про соціальний захист (Zakon o socijalnoj skrbi) від 2022 року⁵¹ є основним нормативним актом, що регулює соціальну допомогу, включаючи тимчасове влаштування дітей без батьківського нагляду. В ньому визначені правила та процедури надання соціальних послуг.

Закон про сімейні відносини (Obiteljski zakon) від 1992 року⁵² регламентує питання опіки, піклування та усиновлення. В ньому визначено права та обов'язки батьків, прийомних батьків та державних установ щодо захисту дітей.

Закон про прийомну сім'ю (Zakon o udomiteljstvu) від 2018 року⁵³ стосується діяльності прийомних сімей, встановлює вимоги до них, процедури відбору, навчання та підтримки прийомних батьків.

У Хорватії існує *короткострокове* (призначене для тимчасової опіки над дитиною, поки вирішуються питання щодо її постійного влаштування) та *довгострокове влаштування* (використовується, коли дитина не може повернутися до біологічної родини у найближчий час).

Формами тимчасового влаштування є: *прийомна сім'я (Udomiteljstvo)*; *інституційний догляд* (коли немає можливості влаштування дитини у прийомну сім'ю); *тимчасова опіка родичами (Privremeno skrbništvo)* — якщо є можливість, дитину тимчасово влаштовують під опіку родичів або близьких знайомих, які можуть забезпечити їй належний догляд та підтримку; *інші форми догляду* включають тимчасове розміщення дітей у сімейних центрах або інших установах, які надають спеціалізовану підтримку.

Тимчасове влаштування у кризових ситуаціях (Hitni smještaj) застосовується у випадках, коли дитина опиняється у ситуації крайньої небезпеки або ситуація потребує негайного втручання.

Процедура тимчасового влаштування дітей в Хорватії регулюється вищевказаними нормативними актами і передбачає чіткі

⁴⁹ <https://ncrc.or.kr/ncrc/cm/cntnts/cntntsView.do?mi=1030&cntntsId=1283>

⁵⁰ Конституція Хорватії [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.zakon.hr/z/94/Ustav-Republike-Hrvatske>

⁵¹ Закон про соціальний захист (Zakon o socijalnoj skrbi) від 2022 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2022_02_18_181.html

⁵² Закон про сімейні відносини (Obiteljski zakon) від 1992 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2015_09_103_1992.html

⁵³ Закон про прийомну сім'ю (Zakon o udomiteljstvu) від 2018 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2018_12_115_2240.html

кроки для забезпечення найкращих інтересів дитини. Такими стадіями є:

1. **Ініціація процесу.** Процес тимчасового влаштування може бути ініційований різними суб'єктами, включаючи соціальні служби, поліцію, медичні установи або самих батьків/опікунів, якщо вони неспроможні доглядати за дитиною. *Закон про соціальний захист* (Zakon o socijalnoj skrbi) визначає повноваження та обов'язки соціальних служб у випадках необхідності тимчасового влаштування дітей.
2. **Оцінка ситуації.** Соціальні працівники проводять оцінку ситуації, включаючи обстеження умов проживання дитини, її здоров'я, емоційного стану та соціального оточення. Оцінка передбачає співбесіди з дитиною, її батьками або опікунами та іншими дотичними до дитини особами.
3. **Прийняття рішення.** На основі оцінки соціальні служби приймають рішення щодо необхідності тимчасового влаштування дитини. Це рішення включає вибір релевантної форми тимчасового догляду (прийомна сім'я, родичі, інституційний догляд тощо). *Закон про соціальний захист* (Zakon o socijalnoj skrbi) визначає критерії, якими керуються уповноважені органи при прийнятті рішення про тимчасове влаштування.
4. **Влаштування дитини.** Соціальні служби організовують влаштування дитини в обрану форму догляду. Це включає підготовку прийомної сім'ї або установи до прийняття дитини та забезпечення всіх необхідних умов для її адаптації.
5. **Моніторинг і підтримка.** Після влаштування соціальні працівники регулярно відвідують дитину та прийомну сім'ю або інституцію, щоб оцінити умови проживання, забезпечити необхідну підтримку та вчасно виявити будь-які проблеми.
6. **Планування повернення або постійного влаштування.** Один з основних аспектів

процедури тимчасового влаштування — це планування повернення дитини до біологічної родини, якщо це можливо, або визначення постійного влаштування, якщо повернення не є можливим. Це включає роботу з біологічними батьками для поліпшення умов у сім'ї або підготовку до усиновлення. *Закон про сімейні відносини* (Obiteljski zakon) визначає процедури постійного влаштування дітей.

7. **Права дитини.** У всьому процесі тимчасового влаштування права та інтереси дитини є пріоритетними. Дитина має право бути почутою, брати участь у прийнятті рішень, що стосуються її життя, отримувати всю необхідну інформацію про влаштування, освіту, медичну допомогу та психологічну підтримку.

Отже, процедура тимчасового влаштування дітей у Хорватії є детально регламентованою на законодавчому рівні і спрямованою на забезпечення найкращих інтересів дитини. Вона включає оцінку ситуації, прийняття рішення, влаштування дитини, моніторинг та підтримку, а також планування повернення або постійного влаштування.

Також корисним для України може стати досвід Хорватії у сфері спеціалізованих форм сімейного влаштування, які призначені для дітей з особливими потребами (діти з інвалідністю, з особливими освітніми потребами, селфдеструкцією тощо). Законодавець у ст. 16 *Закону про прийомну сім'ю* чітко визначає, що крім загальних вимог до кандидата в сімейні форми влаштування, особа, яка висловила намір оформити спеціалізовану форму, має також закінчити принаймні бакалаврат або магістратуру в університеті або професійне навчання в галузі соціальної роботи, психології, освітньої реабілітації, соціальної педагогіки, логопедії, ерготерапії, фізіотерапії та сестринської справи, мати не менше трьох років досвіду роботи з дітьми та молоддю,

які розміщені в спеціалізованих формах сімейного влаштування, та володіти спеціальними знаннями та навичками відповідно до індивідуальних потреб дитини, якій надається послуга з розміщення.

Такий досвід може бути цінним для України при формуванні спеціалізованих форм сімейного влаштування.

Також важливим положенням вищевказаного закону (стаття 21) є те, що «за попередньою згодою прийомної сім'ї більше трьох дітей можуть бути влаштовані в прийомну сім'ю, якщо вони є ... матір'ю з дитиною до одного року».

Фінляндія

Нормативне регулювання тимчасового влаштування дітей без батьківського нагляду у Фінляндії здійснюється кількома ключовими законодавчими та підзаконними актами.

Ст. 37 *Закону про захист дітей (Lastensuojelulaki, 417/2007)*⁵⁴ визначає процедуру призначення тимчасових опікунів. Соціальні служби мають право приймати рішення про призначення тимчасового опікуна в інтересах дитини. Тимчасові опікуни мають забезпечити належний догляд і безпеку дитини, приймаючи рішення щодо повсякденного життя дитини, але не мають права на важливі рішення без згоди біологічних батьків чи офіційного опікуна. Рішення соціальних служб про призначення тимчасового опікуна може бути оскаржене в суді.

*Закон про опіку та опікунство (Holhoustoimilaki, 442/1999)*⁵⁵ визначає правовий

статус опікунів, їхні права та обов'язки стосовно опіки над дитиною. Він передбачає механізми нагляду за діяльністю опікунів з боку органів соціального захисту та судів.

*Закон про соціальні послуги (Sosiaalihuoltolaki, 1301/2014)*⁵⁶ визначає порядок надання соціальних послуг дітям, які залишилися без батьківського нагляду. Він передбачає заходи підтримки для сімей, щоб забезпечити можливість повернення дітей до біологічних родин, коли це можливо.

Процедура тимчасового влаштування дитини в Фінляндії здійснюється наступним чином.

Соціальні служби проводять негайну оцінку ситуації дитини, включаючи її фізичний та емоційний стан, а також ризики, пов'язані з її оточенням. Враховуються потреби дитини, її думка (якщо вона може її висловити), та думка біологічних батьків або законного опікуна (якщо це можливо).

Тимчасові опікуни призначаються на підставі оцінки соціальних служб. Опікуни повинні мати відповідний досвід та пройти необхідне навчання для роботи з дітьми в кризових ситуаціях. Тимчасові опікуни забезпечують дитині безпечні умови проживання, належний догляд та підтримку.

Тимчасові опікуни зобов'язані забезпечити дитині безпечне та комфортне проживання, включаючи доступ до необхідних медичних послуг. Притулки та тимчасові житлові установи повинні відповідати встановленим стандартам безпеки та комфорту.

⁵⁴ Закону про захист дітей (Lastensuojelulaki, 417/2007) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://finlex.fi/laki/ajantasa/2007/20070417>

⁵⁵ Закон про опіку та опікунство (Holhoustoimilaki, 442/1999) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990442>

⁵⁶ Закон про соціальні послуги (Sosiaalihuoltolaki, 1301/2014) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2014/20141301>

Соціальні служби регулярно перевіряють умови проживання дитини та надають підтримку тимчасовим опікунам. Психологічна та соціальна підтримка надається як дитині, так і опікунам, щоб забезпечити стабільність та належний догляд.

Короткострокове влаштування зазвичай триває до тих пір, поки не буде знайдено довгострокове рішення для дитини (наприклад, повернення до біологічних батьків, призначення постійного опікуна або інші заходи).

Особливістю екстреного влаштування дітей в Фінляндії є закріплений у статті 37 *Закону про захист дітей* принцип пріоритету влаштування дитини разом з її батьками, опікуном або іншою особою, відповідальною за її догляд і виховання. Тільки у випадку протиріччя найкращим інтересам дитини, вона може бути розміщена і розділена з батьками, при чому вислуховується думка дитини (після 12 років вона є вирішальною). Стаття 38 вищевказаного закону закріплює тимчасове розміщення та екстрені заходи, які можуть тривати до трьох місяців. Це включає екстрене втручання, коли дитині загрожує серйозна небезпека.

Цікавим для України може стати досвід екстреного влаштування дитини, який регламентується *Законом про захист дітей (Lastensuojelulaki, 417/2007)*. Соціальні служби можуть тимчасово влаштувати дитину в безпечне місце (прийомну сім'ю або установу) без необхідності отримання попереднього судового рішення, якщо є безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини. Протягом 30 днів після екстреного тимчасового влаштування соціальні служби повинні звернутися до суду для розгляду справи та ухвалення рішення про подальшу долю дитини. Суд може прийняти рішення про повернення дитини до родини, якщо ситуація стабілізується, або

про продовження тимчасового влаштування до вирішення основного питання про опіку. Фінське законодавство також захищає права батьків, проте вони обмежуються, якщо є загроза життю або здоров'ю дитини. Батьки мають право оскаржити рішення соціальних служб у суді, однак у випадках екстреного тимчасового влаштування це не зупиняє виконання рішення до винесення остаточного судового вироку.

Таким чином, у фінському законодавстві щодо захисту дітей закріплено дитиноцентричне і виважене відносно оцінки ризиків ставлення до дитини, в тому числі багато уваги приділяється збереженню біологічної родини.

США

У США існують різні види тимчасового сімейного влаштування дітей, які потребують допомоги через різні обставини. Нормативне закріплення цих видів тимчасового сімейного влаштування в основному визначається законодавством на рівні штатів. Однак федеральні закони також встановлюють загальні стандарти та вимоги для системи тимчасового догляду.

Видами тимчасового сімейного влаштування дітей в США є такі:

1. **Прийомна опіка (Foster Care).** Законодавство на рівні штатів визначає правила та процедури для прийняття дітей в прийомні родини. *Федеральний Закон про соціальне забезпечення (Social Security Act)* також містить положення про дитячі послуги, включаючи прийомну опіку. Таким чином, прийомні сім'ї законодавство США визначає як соціальну послугу.
2. **Прийомні родини з родинним зв'язком (Kinship Foster Care).** Законодавство на рівні штатів закріплює процедури та стандарти для прийому дітей родичами або

близькими особами, які мають родинний зв'язок з дитиною.

3. **Прийом дітей з метою усиновлення (Foster-to-Adopt).** Федеральний закон про дітей та сім'ї (Child and Family Services Improvement and Innovation Act) встановлює стандарти для програм прийому дітей з метою усиновлення з прийомної опіки. У США визначена така проміжна стадія між усиновленням та тимчасовим влаштуванням, яка має на меті найшвидшу адаптацію дитини до майбутніх усиновителів.
4. **Прийомна опіка для дітей з особливими потребами (Special Needs Foster Care).** Законодавство на рівні штатів визначає спеціальні програми та стандарти для прийому дітей з особливими потребами у прийомні сім'ї.
5. **Прийомна опіка для дітей-підлітків (Teen Foster Care).** Закони на рівні штатів містять спеціальні положення та програми для прийому дітей-підлітків у прийомні сім'ї.
6. **Сімейні групові будинки (Family Group Homes).** Цей вид тимчасового влаштування може бути врегульований законодавством на рівні штатів, що визначає стандарти та вимоги до функціонування сімейних групових будинків.

Як видно, у законодавстві США багато уваги приділяється варіативності тимчасових форм в залежності від обставин і потреб дитини.

Окрему увагу необхідно звернути на деякі методологічні аспекти при вивченні та запозиченні іноземного досвіду щодо тимчасового (короткострокового) влаштування дітей та реформування системи інституційного догляду.

Оскільки соціальні та культурні контексти можуть суттєво відрізнятися між країнами, важливо враховувати відмінності у культурних

цінностях та традиціях. В Україні також, в залежності від регіону, існують різні культурні погляди на тимчасове влаштування дітей, що впливає на сприйняття та впровадження запозичених практик.

Через різницю у соціальних нормах й очікуваннях щодо сімейних ролей структура та динаміка сімей у різних країнах можуть не збігатися. Те, що працює в одній країні, може не бути ефективним або прийнятним в іншій.

Також фінансова спроможність країни значно впливає на впровадження ефективних програм. В Україні задля забезпечення соціальними, психологічними, медичними, освітніми програмами дітей та їхніх сімей існують бюджетні обмеження, що ускладнюють повноцінне впровадження деяких зарубіжних практик. Також в умовах економічної нестабільності важко забезпечити довгострокове фінансування програм короткотермінового влаштування дітей, що може призвести до нестабільності та низької ефективності цих програм.

Законодавчі підходи можуть суттєво відрізнятися між країнами. Впровадження нових практик може вимагати змін у законодавстві, що часто є тривалим і складним процесом. Також високий рівень бюрократії може уповільнювати процес впровадження нових практик та програм, що включає тривалі процедури погодження, нестачу координації між різними відомствами та організаціями. Нововведення часто стикаються з опором з боку працівників системи, які звикли працювати за старими методами. Це уповільнює процес впровадження та знижує ефективність нових програм.

Практики, що добре працюють в одній країні, можуть потребувати значної адаптації для ефективного впровадження в іншій. Це

вимагає детального аналізу та індивідуального підходу.

Політичні перестановки впливають на стабільність та послідовність у впровадженні нових соціальних програм. Часті зміни в уряді можуть призводити до зміни пріоритетів та переривання вже започаткованих ініціатив. Крім того, впровадження комплексних програм потребує тісної співпраці між різними державними відомствами та організаціями. Нестача координації та співпраці впливає на ефективність впровадження нових практик.

Залучення міжнародних грантів і фінансової підтримки часто обмежено в часі.

Забезпечення стабільного національного фінансування для підтримки нововведень може бути складним завданням. Важливо забезпечити стійкість впроваджених програм, щоб вони продовжували функціонувати і після завершення початкового етапу впровадження або закінчення фінансування від міжнародних донорів.

Врахування вищенаведених моментів дозволить Україні більш успішно запозичувати та адаптувати іноземний досвід у сфері тимчасового влаштування дітей та реформи ДІ.

Розділ 2

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ДИТИНИ НА ЗРОСТАННЯ В СІМЕЙНОМУ ОТОЧЕННІ У НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЯХ

2.1 СИСТЕМА ФОРМ ТИМЧАСОВОГО СІМЕЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ

Тимчасовий сімейний догляд та виховання є важливою складовою системи захисту дітей в Україні, особливо в умовах воєнного стану. Він забезпечує підтримку для дітей, які не можуть виховуватися біологічними батьками, іншими законними представниками через певні причини (як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру), в тому числі коли батьки померли, зникли безвісти, взяті в полон, знаходяться на окупованій території тощо, у період з моменту залишення без батьківського піклування до прийняття довгострокових рішень відносно таких дітей. У цей проміжок часу дитина перебуває у доволі вразливому стані, тому дуже важливо, щоб вона потрапляла у сімейне оточення, а не влаштовувалася у заклади інституційного догляду.

За даними Мінсоцполітики, з початку повномасштабного вторгнення щороку близько 4 тисячі дітей залишаються без батьківського піклування.⁵⁷

Станом на 2024 рік в закладах інституційного догляду цілодобово проживають десятки тисяч дітей. З них близько 20% мають статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.⁵⁸

Українці про сімейні форми виховання знають доволі мало. Про усиновлення відомо найбільше — 42% людей знайомі з цією формою влаштування дитини. Від 14 до 27% знають про опіку та піклування, ПС та ДБСТ. А про патронат, який якраз і є тимчасовою формою догляду, коли дитина у складних життєвих обставинах потрапляє не до закладу, а до родини патронатних вихователів, взагалі чули тільки 5% українців. Патронатних сімей, або, як їх називають за кордоном, сімей екстреного реагування, в Україні близько 300. Тоді як дітей, які потребують тимчасового влаштування, тисячі.⁵⁹

Наведене демонструє, що розвиток тимчасового сімейного догляду та виховання напряму пов'язаний із ДІ, а воєнні дії на

⁵⁷ «Дитина не одна»: як родинам, які тимчасово влаштовують до себе дитину, отримати допомогу від держави» [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://ombudsman.gov.ua/news_details/ditina-ne-odna-yak-rodinam-yaki-timchasovo-vlashtovuyut-do-sebe-ditinu-otrimati-dopomogu-vid-derzhavi

⁵⁸ Тулякова І. «Знайдете нам сім'ю?» Чому дітям не місце в інституціях і як може допомогти кожен із нас // Режим доступу: <https://life.nv.ua/ukr/blogs/yak-dopomogti-dityam-v-internatah-usinovlennya-opika-simeyniy-patronat-50428202.html>

⁵⁹ Там само.

території України додали ще більшої актуальності цьому процесу.

Що стосується міжнародного рівня окресленої проблематики, то на сьогодні ключовим міжнародним документом, який присвячений тимчасовому догляду за дітьми у надзвичайних ситуаціях є «*Керівні принципи щодо альтернативного догляду за дітьми*», прийняті Резолюцією A/RES/64/142 ГА ООН 24 лютого 2010 року,⁶⁰ які містять окремий розділ IX «Догляд у надзвичайних ситуаціях». Цей документ має рекомендаційний характер і спрямований на поліпшення політики та практики у сфері альтернативного догляду шляхом імплементації його положень у національне законодавство.

Розглядаючи форми тимчасового альтернативного догляду, насамперед, необхідно визначитися із вживаною **термінологією**. У національному законодавстві застосовується таке поняття, як «**форми влаштування**» (абзац 6 статті 1 ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»). При цьому його зміст не розкривається, а наводиться лише перелік форм, незважаючи на назву зазначеної статті, яка вказує саме на визначення.

Аналіз законодавчих положень, присвячених цьому питанню, дозволяє стверджувати, що під «формами влаштування» слід розуміти врегульовану законом процедуру, у межах якої здійснюються заходи задля постійної або тимчасової турботи про дитину, що була залишена без батьківського піклування,

визначеними відповідно до закону юридичними та/чи фізичними особами на підставі рішення відповідного органу державної влади/органу місцевого самоврядування.⁶¹

Поряд із цим терміном вживаються ще й такі поняття: «**сімейні форми виховання**» (частина 5 статті 5 ЗУ «Про охорону дитинства»), «**форми виховання та догляду**», «**форми альтернативного догляду**».

Саме останньою категорією оперують Керівні принципи, згідно із якими альтернативним доглядом вважається будь-яка форма догляду чи влаштування дитини поза біологічною сім'єю.⁶² Хоча у вказаному документі визначення цього терміну так само не наводиться, проте системний аналіз положень Керівних принципів дозволяє стверджувати, що за своєю суттю форми альтернативного догляду є формами влаштування дітей, про які йдеться у національному законодавстві. Більше того у самих принципах в якості синоніму також згадуються «форми влаштування» (пункт 29, с (iii)).

На рівні законодавчих актів України термін «форма» вживається саме щодо постійних форм, тобто коли мова йде про влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Разом з тим, Керівні принципи не обмежують використання «форм догляду» лише сферою постійних рішень стосовно дитини. Більше того, у пункті 2 (b) Керівних принципів зазначається, що у період пошуку належних і довгочасних рішень щодо догляду за дітьми необхідно вживати заходів для того, щоб у період пошуку таких рішень або у випадках, коли такі рішення неможливі

⁶⁰ Resolution adopted by the General Assembly on 18 December 2009 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n09/470/35/pdf/n0947035.pdf>

⁶¹ Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: Одеса, 2021. С. 11. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.onua.edu.ua/items/2705bd87-16f2-476e-8ef3-f6fc7ee4f22e/full>

⁶² Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. С. 12 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://childrights.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/draft.pdf>

чи не відповідають найкращим інтересам дитини, виявлялися і забезпечувалися найбільш придатні форми альтернативного догляду за дитиною в умовах, які сприятимуть її повному та гармонійному розвитку.

На сьогодні триває процес уніфікації норм національного законодавства та положень міжнародно-правових актів. Тому, під час реформування чинного законодавства у сфері захисту дітей важливо імплементувати термінологію Керівних принципів у національне законодавство і застосовувати не термін «форми влаштування», а **«сімейні форми тимчасового догляду» або «сімейні форми тимчасового догляду та виховання»**.

В Україні основним актом **законодавства**, який регламентує питання влаштування дітей, котрі залишилися без батьківського піклування, є СК, як кодифікований нормативно-правовий акт. Проте у ньому наявні лише положення, які стосуються постійних сімейних форм. Також у Розділі IV «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» не міститься загальних положень, а перераховуються лише форми влаштування шляхом позначення їх окремими главами: усиновлення (Глава 18); опіка і піклування над дітьми (Глава 19); патронат над дітьми (Глава 20); прийомна сім'я (Глава 20–1); дитячий будинок сімейного типу (Глава 20–2).

Не йдеться про форми тимчасового влаштування і в інших спеціальних законах, як от: ЗУ «Про охорону дитинства», ЗУ «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», ЗУ

«Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю».

Згадується про **тимчасове влаштування** лише у постанові КМУ «Порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 року № 866, хоча відповідною термінологією («тимчасове влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування») оперує й єдиний портал державних послуг Дія.⁶³

Аналіз законодавчих положень, присвячених формам догляду дітей, дозволяє сформулювати такі загальні зауваги:

- відсутня загальна рамка щодо влаштування дітей, залишених без батьківського піклування: загальні положення, принципи щодо сімейних форм виховання та догляду дітей, в тому числі тимчасових, у чинному законодавстві не містяться;
- чітка, структурована система форм на рівні закону не закріплена, наводиться лише перелік постійних сімейних форм і закріплюються положення щодо кожної з них;
- основоположні норми щодо тимчасового влаштування дітей не можуть міститися в підзаконному нормативно-правовому акті, яким на сьогодні є Постанова КМУ № 866. Документ, який вирішує такі важливі питання, як виховання та догляд за дітьми у період перебування без батьківської турботи не може розроблятися і ухвалюватися органом виконавчої влади. При цьому не закріплюючи на рівні закону форм тимчасового влаштування, законодавець чомусь розміщає в СК норми про облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути

⁶³ Послуги portalу Дія «Тимчасове влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування» // Режим доступу: <https://guide.diia.gov.ua/view/vydacha-rishennia-pro-tymchasove-vlashtuvannia-dytyny-iakazalyshylasia-bez-batkovskoho-pikluvannia-u-simiu-rodychiv-znaiomykh-d5126571-cb3a-4725-b6a9-7985d49c2d87>

усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян, а також осіб, які бажають усиновити дитину (статті 214–215 СК), хоча це норми процедурного характеру і їм не місце в СК.

Тобто на рівні національного законодавства відсутній системний підхід до закріплення форм влаштування. У результаті його реформування має бути сформований законодавчий акт, де містились би загальні засади влаштування, розроблені з урахуванням вказаних Керівних принципів, **а також системно визначені та врегульовані самі форми такого влаштування, в тому числі тимчасові. І це питання має вирішуватися на рівні закону, а не підзаконних нормативно-правових актів.**

Наведена проблематика є лише одним із аспектів стану чинного законодавства, яке не характеризується системністю загалом. Це є особливо небезпечним під час надзвичайних ситуацій, коли мільйони дітей є незахищеними. Реакція влади на ці події через внесення точкових змін у законодавство є запізненою часто на кілька місяців, що призводить, у тому числі, до трагічних випадків.⁶⁴

Виходячи із положень Постанови КМУ № 866 (пункт 31), дитина, яка залишилася без батьківського піклування, тимчасово може бути влаштована у:

- сім'ю родичів, знайомих;
- прийомну сім'ю;
- дитячий будинок сімейного типу;
- сім'ю патронатного вихователя;
- заклади інституційного типу: притулок для дітей служби у справах дітей; центр соціально-психологічної реабілітації дітей;

центр соціальної підтримки дітей та сімей; соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко); будинок дитини, дитячий будинок-інтернат системи соціального захисту населення; стаціонарну службу (відділення) центру соціальних служб, що здійснює соціально-психологічну реабілітацію дітей; стаціонарну службу (відділення) соціально-психологічної реабілітації дітей (надання послуги соціально-психологічної реабілітації дітям, які перебувають у складних життєвих обставинах) центру надання соціальних послуг.

Згідно із пунктом 78 вказаної постанови, під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану діти, які залишилися без батьківського піклування, тимчасово влаштовуються відповідно до згаданого вище пункту 31 до функціонуючих прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей, які можуть бути влаштовані до таких форм виховання.

Із зазначеного слідує, що серед сімейних форм тимчасового догляду можна виділити три:

- 1) сім'я родичів (знайомих);
- 2) патронат;
- 3) функціонуюча ПС і ДБСТ на умовах тимчасового влаштування.

Класифікація форм тимчасового сімейного влаштування може бути здійснена за декількома критеріями.

По-перше, в залежності від наявності професійних знань і навичок у особи, котра здійснює виховання та догляд за дитиною, можна виділити **професійні та непрофесійні**

⁶⁴ Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. С. 117 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://childrights.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/draft.pdf>

форми. Перші реалізуються особою, котра має відповідну фахову підготовку; надає послуги догляду за дитиною на професійній оплатній основі; не пов'язана з дитиною ніякими зв'язками та здійснює догляд за невідзначеним колом дітей (патронат, тимчасове влаштування в ПС чи ДБСТ) і непрофесійні (які здійснюються особами на непрофесійній основі, котрі пов'язані з конкретною дитиною певними соціальними, емоційними та іншими видами зв'язків (влаштування в сім'ю родичів (знайомих))).

По-друге, на рівні Керівних принципів альтернативного догляду виділяють дві форми: **формальний і неформальний догляд** (пункт 29 (b)). Перший надається за рішенням компетентного адміністративного чи судового органу, другий являє собою будь-яку форму приватного догляду, що відбувається у сімейному середовищі, де про дитину піклуються родичі або друзі, або інші особи за власним бажанням, за ініціативою дитини, її батьків чи іншої особи, коли така форма догляду здійснюється не за рішенням уповноваженого органу.

По-третьє, в якості критерія може бути позначено обстановку влаштування. Відповідно, є форми, які застосовуються лише **в надзвичайних ситуаціях**: влаштування до функціонуючих ПС та ДБСТ на тимчасових умовах.

Окремо слід виділити екстрене влаштування дітей під час надзвичайних ситуацій — **чат-бот «Дитина не сама»**. Навесні 2022 року вказану програму ініціювала Радник — Уповноважена Президента з прав дитини та дитячої реабілітації Д. М. Герасимчук та реалізував Офіс Президента спільно з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) та МСПУ. Цей досить унікальний вид тимчасового

влаштування сформувався в нашій країні після початку повномасштабних воєнних дій як відповідь на виклики у сфері захисту прав дітей у воєнний період і недостатність професійних тимчасових форм влаштування мирного часу у вигляді патронатів. Загальнонаціональна програма «Дитина не сама» дозволяє влаштовувати дитину до сімей не родичів (не попередньо знайомих). Згідно з умовами тимчасового влаштування за цією програмою, дитина може залишатися в родині особи, яка пройшла всі етапи відбору, до закінчення воєнного стану або до моменту, коли знайдуться її родичі чи батьки. За кожною дитиною, яку тимчасово влаштували в родину, закріплюється соціальний працівник. Його завдання — переконатися, що дотримані інтереси дитини, а також надавати необхідну підтримку та консультації родині.⁶⁵

Отже, як бачимо, дитина може тимчасово влаштовуватися не лише в сім'ї родичів чи знайомих як непрофесійну форму. Проте про таке влаштування нічого не зазначається ні в Постанові КМУ № 866, ні тим паче в законах; його намагаються підлаштувати під таку форму, як влаштування у сім'ю знайомих, однак це не так. Ідея влаштування в сім'ю знайомих полягає в тому, що особа була відома дитині до виникнення потреби в піклуванні (приміром, сім'я хресної чи хресного), а не познайомилася із дитиною у зв'язку із такою потребою.

По-четверте, із урахуванням наявності спеціалізації (професіоналізації) можна виділити **форми, які спеціалізуються на здійсненні виховання (догляду) за дітьми з інвалідністю, дітьми з девіантною поведінкою тощо**. В чинному законодавстві такої спеціалізації наразі не закріплено, але вона має бути введена і наразі це питання активно

⁶⁵ Програма «Дитина не сама»: понад 1 000 українців пройшли навчання та готові прийняти у свою сім'ю дитину під час війни [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/dytyna-ne-sama-trained-1000-ukrainians>

обговорюється. Ключова проблема — що має бути покладено в основу такої спеціалізації.

По-п'яте, за строками тимчасовий сімейний догляд може бути поділений **на невідкладний, короткостроковий та довгостроковий**. Саме про такі види догляду йдеться у пункті 54 Керівних принципів альтернативного догляду. У надзвичайних ситуаціях саме невідкладний догляд набуває особливого значення. Спеціалізований патронат, приміром, може бути розрахований на здійснення такого виду догляду.

Наступне питання, яке потребує з'ясування — **які діти можуть бути влаштовані до форм тимчасового сімейного влаштування**.

У Постанові КМУ № 866 тимчасове влаштування вживається саме відносно дітей «залишених без батьківського піклування, в тому числі розлучених із сім'єю» (пункт 31). Визначення цього терміна не наводиться ні у вказаній постанові, ні в інших національних законодавчих актах. Із постанови лише слідує, що особи, яким стало відомо про факт залишення дитини без батьківського піклування, зобов'язані негайно повідомити про це службу у справах дітей за місцем виявлення дитини і такі діти беруться на первинний облік відповідною службою.

Разом із тим, із системного тлумачення Постанови КМУ № 866 можна зробити висновок, що це загальне поняття, яке охоплює як дітей-сиріт, так і дітей, позбавлених батьківського піклування, так і дітей, які не мають таких статусів, але фактично піклування з боку жодного з батьків щодо таких дітей відсутнє. Тобто зазначений термін не є окремим

правовим статусом дитини, а вказує лише на фактичне становище дитини — відсутність батьківської турботи (піклування). До того ж причина відсутності батьківського піклування в законодавстві не конкретизується і не має значення для констатації фактичного стану — залишення без батьківського піклування.

До «дітей, розлучених із сім'єю», які також згідно пунктом 31 Постанови КМУ № 866 входять до категорії «залишених без батьківського піклування» відносяться діти, які є іноземцями або особами без громадянства та виявили бажання особисто чи через інших осіб набути статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, відповідно до ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту»⁶⁶ (пункт 4–1 постанови). Згідно з підпунктом 2 пункту 1 статті 1 вказаного закону «дитина, розлучена із сім'єю» — це особа віком до вісімнадцяти років, яка прибуває чи прибула на територію України без супроводу батьків чи одного з них, діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри, опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства країни походження, або інших повнолітніх осіб, які до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження взяли на себе відповідальність за виховання дитини.

Отже, пропонуючи законодавче визначення поняття «діти, залишені без батьківського піклування», доцільно застосувати те, що наводиться у Керівних принципах альтернативного догляду (пункт 29 (а)): *це всі діти, які з будь-яких причин і за будь-яких обставин не перебувають під цілодобовою опікою принаймні одного з батьків*.

Стан залишення без батьківського піклування важливо відрізнити від ситуацій, коли

⁶⁶ ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 р. № 3671-VI [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>

батьки, керуючись положеннями частини 2 статті 151 СК, реалізують своє право на передачу дитини на виховання фізичним чи юридичним особам (тобто стану фактичного виховання дитини родичами чи іншими особами за волею батьків). До таких фізичних осіб можуть належати як родичі дитини — дід, баба, брати, сестри тощо, так і сторонні особи. Сторонні особи теж можуть мати різну кваліфікацію. Вони можуть доглядати за дитиною на прохання батьків (сусіди, друзі тощо), здійснювати догляд за дитиною на професійній основі (няні, гувернантки), мати спеціальну підготовку в тій чи іншій галузі (репетитори, спортивні інструктори).

Якщо застосовувати термінологію пункту 29 (b) Керівних принципів, мова йде про неформальний альтернативний догляд. При такій передачі припиняється спільне проживання дитини з батьками. Відповідно до принципів *Декларації про соціальні і правові принципи (ООН, 13 грудня 1986 року)*, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання і їх усиновленні на національному і міжнародному рівнях передача дитини на виховання має на увазі виховання дитини в іншій сім'ї, яке є тимчасовим за своїм характером, може продовжуватися, у разі потреби, до досягнення дитиною повноліття, але при цьому воно не повинне виключати можливості повернення дитини до її власних батьків. Така передача може бути як вимушеною, так і без наявності поважних причин.⁶⁷

Положення статті 151 СК деталізуються в інших нормах СК. Відповідно до частини 1 статті 257 СК баба, дід, прабаба, прадід мають право спілкуватися зі своїми внуками, правнуками, брати участь у їх вихованні. Повнолітні брати

та сестри також мають право брати участь у вихованні своїх неповнолітніх братів та сестер (статті 259 СК).

Проблема полягає в тому — чим таке виховання може підтверджуватися. СК не містить положень, які б регулювали порядок такої передачі на виховання та її оформлення. Водночас, досліджуючи це питання варто звернути увагу на *Правила перетинання державного кордону громадянами України, затверджені Постановою КМУ від 27 січня 1995 року № 57*,⁶⁸ які дозволяють виїзд дитини з особою, яка не є її законним представником, за умови пред'явлення визначених ними документів (п. 2–3). Так, якщо дитина супроводжується членом сім'ї або іншим родичем (наприклад, бабусею, дідусем, сестрою, братом, мачухою або вітчимом тощо), то під час перетину кордону необхідно подати, зокрема, документи, що підтверджують родинні або сімейні зв'язки із такою дитиною, як-от: свідоцтво про шлюб, свідоцтво про народження тощо. У випадку, коли дитину супроводжує особа, яка не є родичем або членом сім'ї дитини, то законність перебування дитини поряд із такою особою підтверджується, зокрема, письмовою заявою-згодою одного із батьків, засвідченою органом опіки та піклування, на виїзд дитини за кордон із відповідною супроводжуючою особою.

Виходячи із правозастосовчої практики, повноваження особи, якій дитина передається на виховання, можуть підтверджуватися нотаріально посвідченим договором із батьком та матір'ю дитини (одним із них) та відповідною особою про передачу дитини на виховання. Також повноваження з виховання можуть бути підтверджені нотаріально засвідченою

⁶⁷ Сімейний кодекс України: Науково-практичний коментар / За ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. С. 443.

⁶⁸ Постанова КМУ «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» від 27 січня 1995 року № 57 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>

заявою батьків (одного з них) про те, кому вони передають дитину на виховання.

Крім цього, в умовах воєнного стану нової актуальності набуло питання щодо можливості з боку законного представника (батьки, усиновлювачі, опікуни тощо) передати свої повноваження за довіреністю третій особі, а саме: чи можуть вони передавати свої представницькі повноваження на вчинення правочинів чи інших юридично значущих дій від імені малолітніх (як-от: згода на лікування, подача документів, визначення місця проживання тощо)? При цьому у пункті 3.4. Глави 1 Розділу II *Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України*, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5,⁶⁹ закріплено, що нотаріус не приймає для посвідчення правочин, що укладається від імені малолітньої дитини представником батьків (усиновлювачів) або одного з них. Із такого законодавчого підходу слідує, що повноваження представників за законом мають суворо особистий характер і не можуть бути предметом передоручення.

Однак наведений підхід не видається виправданим. У частині 3 статті 67 ЦК встановлюється, що опікун вчиняє правочини від імені підопічного. Так само поводитися й батьки і це може бути будь-який правочин (за виключенням тих, що зазначені в статті 68 ЦК «Правочини, які не може вчиняти опікун»), у тому числі й видача довіреності. Тим більше, що вчинення правочину не є дією особистою, яку має здійснити лише законний представник. Останній виражає свою волю на те, що від імені малолітньої особи при вчиненні юридичних дій діятиме інша особа.

Урешті-решт усі юридичні наслідки виникатимуть в цієї дитини, незалежно від того, хто її представляв.⁷⁰ Безумовно, при видачі довіреності мають зберігатися законодавчо встановлені обмеження щодо управління майном дитини (зокрема, у ст. 177 СК).

Як вже було зазначено, влаштовуватися на тимчасових умовах можуть діти, які мають статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, так і ті, котрі такого статусу не мають. При цьому ті діти, які не мають статусу, в свою чергу, можуть бути поділені на дві категорії:

- 1) щодо яких наявні юридичні підстави отримання статусу (такі підстави передбачені в пунктах 23–24 Постанови КМУ № 866) і в подальшому при доведенні необхідних підстав вони такий статус отримують;
- 2) діти, відносно яких такі підстави відсутні, але які опинилися у складних життєвих обставинах.

Щодо першої категорії дітей слід зазначити на таке. Згідно частиною 1 статті 5 ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», за умови втрати дитиною батьківського піклування відповідна служба у справах дітей зобов'язана протягом двох місяців підготувати комплект документів, який підтверджує набуття дитиною статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування.

Разом з тим, підстави надання дитині статусу позбавленої батьківського піклування

⁶⁹ Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22.02.2012 № 296/5 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>

⁷⁰ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців). Т. 4: Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки / За ред. Проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Серія «Коментарі та аналітика». Х.: ФО-П Колісник А. А., 2010. С. 536.

у різних законодавчих актах різняться. На сьогодні це питання, окрім Постанови КМУ № 866, регулюється ще п'ятьма спеціальними законами: ЗУ «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» (стаття 1), ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (стаття 1), ЗУ «Про охорону дитинства» (стаття 1), ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (стаття 1), ЗУ «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (стаття 1). Такий стан законодавства є наслідком потреби в оперативному розширенні підстав надання статусу в умовах воєнного стану. В результаті цього зміни вносилися саме у Постанову КМУ № 866, а не в закони. Між тим, така множинність визначення одного поняття порушує принцип єдності юридичної термінології, з огляду на що нетотожне дублювання положень законодавчих актів (майже шістьма законодавчими актами) має бути усунене.

Щодо другої категорії дітей, то у статті 1 ЗУ «Про охорону дитинства» наводиться поняття «дитина, яка перебуває у складних життєвих обставинах», — це «дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поведінням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини». Схоже

визначення складних життєвих обставин також наводиться у пункті 15 частини 1 статті 1 ЗУ «Про соціальні послуги».

Ще одним з не менш важливих питань є **пріоритетність форм тимчасового влаштування**.

На жаль, чинне законодавство не містить орієнтирів для відповіді на нього. У статті 6 ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» йдеться лише про пріоритети форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Разом із тим, у статті 5 СК вказано, що держава забезпечує пріоритет сімейного виховання дитини; це положення, в тому числі, можна поширити і на тимчасове влаштування.

У Керівних принципах альтернативного догляду зазначається, що у період пошуку належних і довгочасних рішень щодо догляду за дітьми необхідно вживати заходів для того, щоб у період пошуку таких рішень або у випадках, коли такі рішення неможливі чи не відповідають найкращим інтересам дитини, виявлялися і забезпечувалися *найбільш придатні форми альтернативного догляду за дитиною в умовах, які сприятимуть її повному та гармонійному розвитку* (пункт 2 (b)).

Видається, що при тимчасовому влаштуванні мають діяти такі правила:

- 1) не допускається одночасне застосування до дитини різних форм влаштування;
- 2) під час визначення форми влаштування в інтересах дитини мають бути враховані обставини, за яких дитина втратила батьківське піклування, її життєвий шлях, родинні зв'язки, наявність братів і сестер,

- контакти із соціальним оточенням, стан здоров'я, освіта, інші потреби⁷¹;
- 3) обираючи між тимчасовими формами, перевага має надаватися влаштуванню дитини в сім'ю родичів (знайомих), але, якщо таких осіб немає, то необхідно обирати між патронатом, ПС та ДБСТ на тимчасових умовах. При цьому в будь-якому випадку ключове значення мають підстави залишення без батьківського піклування. Приміром, якщо це побиття дитини і дитину у зв'язку із цим було відібрано у батьків, то влаштування в сім'ю родичів (знайомих) може супроводжуватися значними ризиками;
 - 4) обираючи серед професійних форм, перевага має надаватися патронату, тому що саме він є професійною формою тимчасового влаштування, дві інші ж професійні форми передбачені лише на додаток — у період надзвичайних ситуацій;
 - 5) обираючи серед професійних форм, за наявності відповідних підстав, перевага має надаватися спеціалізованим формам, і в такому випадку, приміром, пріоритет в умовах воєнного стану може мати спеціалізована ПС за відсутності спеціалізованого патронату.

Вагоме значення для розвитку системи сімейних форм тимчасового влаштування має **питання їх фінансування**.

Питання фінансового забезпечення дітей, залишених без батьківського піклування, а саме: діти, які ще не мають статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, та тимчасово влаштованих у сім'ї

родичів, знайомих, а також ПС та ДБСТ, по-ставало давно. 22 березня 2024 року КМУ було прийнято *постанову «Деякі питання провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, соціального захисту дітей, залишених без батьківського піклування» № 331*,⁷² якою запроваджено новий вид фінансової допомоги «Дитина не одна». Розмір допомоги аналогічний тому, який держава виплачує на підтримку дітей, котрі вже мають статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування (2,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку на кожную дитину на місяць та 3,5 прожиткового мінімуму для дітей відповідного віку, на кожную дитину з інвалідністю на місяць). Проте окреслене питання й досі не втратило своєї актуальності, адже наведені законодавчі новели наразі не працюють в повній мірі, що пояснюється наступним.

Відповідно до листа МСП України від 08 квітня 2024 року № 7978/0/2–24/58, здійснення призначення тимчасової допомоги «Дитина не одна» буде проводиться у Єдиній інформаційній системі соціальної сфери (далі — ЄІССС). Однак на сьогодні доопрацювання програмного забезпечення в частині призначення тимчасової допомоги не здійснено (лише в тестовому середовищі ЄІССС).

Разом з тим, органи соціального захисту за-певняють, що у період проведення технічних робіт, спрямованих на доопрацювання ЄІССС, структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних держадміністрацій, виконавчих органів міських приймають заяви від осіб, до яких тимчасово влаштовано

⁷¹ Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. I. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петренко. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. С. 35.

⁷² Постанова КМУ «Деякі питання провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, соціального захисту дітей, залишених без батьківського піклування» від 22 березня 2024 року № 331 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/331-2024-%D0%BF#Text>

дітей, а фактичне здійснення призначення та виплата тимчасової допомоги буде здійснено невідкладно після завершення доопрацювання ЄІССС, при цьому призначення та виплату тимчасової допомоги буде забезпечено з першого числа місяця подання заяви на період тимчасового влаштування дитини. Однак така допомога призначається не більш як на шість місяців та не більше строку, визначеного в наказі служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини. Виплата тимчасової допомоги може бути продовжена у разі продовження строку тимчасового влаштування дитини за заявою отримувача такої допомоги, до якої додається копія наказу служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини (пункт 8 постанови КМУ від 22 березня 2024 року № 311).

Проблема відсутності фінансування тимчасових форм поставала і в контексті отримання допомоги на проживання ВПО. У березні 2024 року було розширено перелік ВПО, яким на шестимісячний період подовжувалися виплати грошової допомоги у зв'язку з внутрішнім переміщенням. До таких осіб було віднесено: дітей, які влаштовані в сім'ї патронатного вихователя на період перебування дітей у сім'ї патронатного вихователя, а також патронатних вихователів та дітей, щодо яких встановлено факт відсутності батьківського піклування та які тимчасово влаштовані в сім'ю родичів, знайомих, ПС або ДБСТ, з числа внутрішньо переміщених осіб (*Порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 332*).

Що стосується фінансування діяльності патронатних вихователів, то *постановою КМУ «Про*

внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною» від 30 травня 2024 року № 633 запроваджено збільшення фінансування патронатних сімей: патронатні вихователі отримуватимуть грошове забезпечення на рівні 3-х мінімальних зарплат на місяць (3,5 — для ФОПів з урахуванням, що вони самостійно сплачують ЄСВ та єдиний податок).

В умовах воєнного стану особливо гостро поставала **проблема нестачі** не лише постійних сімейних форм виховання, а й **професійних тимчасових**, а саме: патронатних сімей. За даними МСПУ станом на 01 жовтня 2024 року їх нараховується 379 по всій Україні.⁷³

З метою покращення ситуації, як вже зазначалося, на початку повномасштабного вторгнення була законодавчо передбачена можливість влаштування дітей до функціонуючих ПС і ДБСТ на період воєнного стану, запроваджено чат-бот «Дитина не сама» для забезпечення екстреного влаштування дітей, а вже влітку 2024 року значно оновлено законодавство про патронат. Також наразі проводиться набагато більше інформаційних кампаній порівняно із періодом до 24 лютого 2022 року.

Тим не менш, за інформацією надавачів медичних послуг, наразі критичною є проблема тимчасового влаштування дітей без батьківського піклування, які після проходження обов'язкового медогляду залишаються на значний строк у лікарнях, фактично не будучи влаштованими.⁷⁴ Отже, проблема потребує свого подальшого комплексного вирішення. Зокрема, в якості інструменту пошуку та

⁷³ Від початку року в громадах створено 101 нову патронатну родину [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.facebook.com/MLSP.gov.ua/?locale=uk_UA

⁷⁴ Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. С. 103 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://childrights.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/draft.pdf>

первинного відбору кандидатів у патронатні вихователі та їхніх помічників на сьогодні

планується використовувати спроможності державних служб зайнятості.

2.2 ОКРЕМІ ФОРМИ ТИМЧАСОВОГО СІМЕЙНОГО ДОГЛЯДУ ТА ВИХОВАННЯ

Влаштування у сім'ю родичів (знайомих)

Дитина, в якій є родичі або інші особи, з якими у неї на момент залишення без батьківського піклування склалися близькі стосунки (сусіди, знайомі) і які бажають залишити її на виховання у своїй сім'ї, може перебувати в їх сім'ї до прийняття постійного рішення стосовно такої дитини. Підставою для такого влаштування є заява відповідних осіб, акт обстеження їх житлово-побутових умов, згода дитини (якщо вона може висловити свою думку), письмова згода всіх повнолітніх членів сім'ї, що проживають разом із особою, яка надала згоду на тимчасове влаштування, та рішення служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини (п. 31 Постанови КМУ № 866).

В якості осіб, до яких здійснюється влаштування, може вказуватися як одна особа, так і декілька осіб, приміром, подружжя.

За даними НСССУ станом на 01 серпня 2024 року, в сім'ї родичів та знайомих тимчасово влаштовано 9 130 дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Часто таку форму влаштування називають «тимчасовою опікою», хоча законодавець таким терміном не оперує. Це пояснюється тим, що опікунами (піклувальниками) найчастіше призначаються особи, які перебувають у родинних відносинах із підопічним. Навіть висловлюється пропозиція про те, щоб опікунами (піклувальниками) могли бути виключно особи, які перебувають у родинних відносинах із дитиною.

Особи, до сім'ї яких тимчасово влаштовується дитина, не є її законними представниками. Хоча у цей період дитина може потребувати компенсації нестачі її цивільної дієздатності, що зазвичай відбувається за допомогою наділення відповідними повноваженнями її законних представників. Потреба в представництві може виникнути у зв'язку з необхідністю оформлення документів, медичним втручанням тощо.

У статті 65 ЦК лише вказується, що до встановлення опіки або піклування і призначення опікуна чи піклувальника опіку (піклування) над фізичною особою здійснює відповідний орган опіки та піклування. Тобто, вказана стаття покладає обов'язок на відповідний орган опіки та піклування до встановлення опіки (піклування) та призначення опікуна (піклувальника) над підопічним здійснювати заходи щодо опіки та піклування. Як вже було зазначено, вбачається доцільним закріплення на рівні закону положення про те, що у таких ситуаціях законними представниками відповідної дитини є саме орган опіки та піклування, адже, виходячи із частини 3 статті 242 ЦК, окрім батьків (усиновлювачів) або опікуна, інша особа може бути законним представником у випадках, встановлених законом. Тож, законні представники мають визначатися на рівні закону, приміром, на кшталт положення пункту 6 частини 1 статті 1 ЗУ «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту», згідно із яким, в якості можливого законного представника дитини, розлученої із сім'єю, прямо називається орган опіки та піклування.

Альтернативним варіантом запропонованих законодавчих змін може бути запровадження інституту сімейної ради та інституту спеціального опікуна (піклувальника) як законного представника на випадок надзвичайних ситуацій.

Схожий правовий інститут закріплено у статті 113 Цивільного кодексу Республіки Молдова.⁷⁵ Так, сімейна рада дитини складається не менше ніж із трьох членів з правом голосу. Членами сімейної ради можуть бути родичі дитини, а у разі їх відсутності — інші особи, які виявляють інтерес до неї та її благополуччя. Орган опіки та піклування забезпечує представництво в раді ліній спорідненості і по батьку, і по матері.

У тому разі, коли опікун (піклувальник) не в змозі здійснювати свої повноваження, він повинен вимагати від сімейної ради або, у разі її відсутності, від органу опіки та піклування призначення спеціального опікуна (піклувальника). Також таке призначення може бути здійснене сімейною радою або органом опіки також на вимогу будь-якої зацікавленої особи чи з власної ініціативи.

Інша проблема полягає в тому, що серед родичів (знайомих) можуть виникати спори з приводу того, до кого у сім'ю буде влаштовано дитину (як постійно, так і тимчасово), або ж хто буде опікуватися дитиною до прийняття такого рішення компетентним органом, приміром після смерті батьків, особливо, коли дитина знаходиться у тому віці, що не може висловити свою думку з цього приводу. Для подолання вказаної проблеми можна запропонувати законодавче закріплення можливості здійснення спадкодавцем заповідального розпорядження — позначення

у заповіті осіб (особи), щодо яких заповідач висловлює бажання, щоб вони здійснювали постійний чи тимчасовий догляд за дитиною у випадку, якщо після смерті заповідача у дитини будуть підстави для отримання статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування. Так, виходячи із загальнодозвільного характеру положень ЦК, заповідач має право встановити в заповіті будь-яке розпорядження, зміст якого відповідає загальним вимогам, необхідним для чинності правочину (статті 203 ЦК України). Також у пункті 2.7 Глави 3 Розділу II *Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 22 лютого 2012 року № 296/5* зазначається, що до заповіту може бути включено розпорядження немайнового характеру (наприклад, бажання призначити опіку над неповнолітнім, виконання дій, спрямованих на здійснення певної суспільно корисної мети тощо).⁷⁶

Як наслідок, постає питання про те, чи можливо передбачити таке заповідальне розпорядження в рамках конструкції статті 1238 (заповідальний відказ) та частини 1 і 2 статті 1240 (заповідальне покладення) ЦК України, чи правова природа такого розпорядження не може бути охоплена нормами ЦК України і потребує додаткового законодавчого врегулювання. Правильним видається саме другий варіант, адже обидва заповідальних розпорядження являють собою припис заповідача про здійснення спадкоємцем певних дій, тобто зобов'язують спадкоємців діяти певним чином (заповідальний відказ — вчиняти дії майнового характеру; покладення інших обов'язків — дії немайнового характеру), а не виражають волю (бажання) заповідача щодо влаштування дитини до конкретної особи.

⁷⁵ ЦК Республіки Молдова [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=119550&lang=ro

⁷⁶ Наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України» від 22 лютого 2012 р. № 296/5 // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12#Text>

Однак, якщо спадкодавець, керуючись положеннями статті 1240 ЦК встановить в заповіті покладення — залишить частину свого майна певному спадкоємцю, установивши для нього обов'язок здійснювати виховання і догляд за дитиною, це не означає, що орган опіки і піклування зобов'язаний прийняти відповідне рішення про влаштування такої дитини. В тому випадку, коли служба у справах дітей відповідного рішення не прийме з тих чи інших причин, спадкоємець, який вчинив всіх залежних від нього дій для прийняття відповідного рішення, просто має звільнитися від виконання покладеного на нього обов'язку.

Окрему увагу слід звернути на те, що, виходячи із пункту 1 частини 1 статті 1219 ЦК, передача права на виховання дитини в межах спадкової маси неможлива, адже до складу спадщини не входять права і обов'язки, що нерозривно пов'язані з особою спадкодавця, зокрема, особисті немайнові права (згідно положень статті 151 СК право щодо виховання дитини є особистим немайновим правом). Разом із тим, тут мова не йде про передачу особистих немайнових прав, а про виникнення прав у певних осіб за певних умов. Такого роду права пропонується називати посттанативними (від лат. «*post*» — після і «*thanatos*» — смерть): за своєю суттю вони є особистими немайновими правами фізичних осіб, що виникають внаслідок та в момент смерті фізичної особи в інших осіб, які конкретно визначені законом чи встановлені померлим і, як правило, спрямовані на захист доброго імені померлого.⁷⁷ Приклад законодавчого закріплення такого права є статті 439 ЦК (право спадкоємців, інших заінтересованих осіб протидіяти будь-якому перекрученню, спотворенню або іншій зміні твору чи будь-якому іншому посяганню на твір, що може зашкодити честі та репутації

померлого автора). При цьому слід ще раз закцентувати увагу на тому, що право на виховання і догляд за дитиною в рамках тимчасової або постійної форми влаштування не виникає у особи, позначеної у заповідальному розпорядженні, автоматично, а лише після прийняття відповідного рішення уповноваженим органом, який при цьому має керуватися саме найкращими інтересами дитини. До прийняття такого рішення можна вести мову лише про те, що спадкодавець у спосіб заповідального розпорядження реалізував своє право на передачу дитини на виховання, визначивши конкретну особу.

Окрім вище зазначеного, питаннями, котрі потребують з'ясування, є часові межі перебування дитини у сім'ї родичів, знайомих, та наслідки неналежного виконання такими особами покладених на них обов'язків. Часові рамки для цього на рівні чинного законодавства не визначені, на відміну, приміром, від патронату як професійної форми тимчасового сімейного влаштування. Період перебування дитини у сім'ї родичів (знайомих) часто залежить від того, коли дитина набуде статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, коли будуть підготовлені документи особами (особою) для оформлення постійного влаштування (приміром, пройдено навчання) або ж від того, як швидко біологічними батьками дитини та самою дитиною будуть подолані складні життєві обставини.

Питання санкцій до осіб, які влаштовували дитину на тимчасових умовах, прямо не врегульовано чинним законодавством. Якщо дитина відбирається в осіб, що замінюють батьків, то відбувається відсторонення опікуна (піклувальника) від виконання своїх обов'язків, розірвання договору про патронат, скасування

⁷⁷ Стефанчук Р. «Посттанативні» особисті немайнові права фізичних осіб // Вісн. Акад. прав. наук України. 2005. № 1 (40). С. 107.

усиновлення. Якщо відпадуть причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, суд за заявою батьків може ухвалити рішення про повернення їм дитини (частина 3 статті 170 СК України).⁷⁸

Що стосується відповідальності за невиконання або неналежне виконання обов'язку щодо виховання та розвитку дитини, то за частиною 4 статті 155 СК ухилення батьків від виконання батьківських обов'язків є підставою для покладення на них відповідальності, встановленої законом. Але остання норма не уточнює, яку саме відповідальність нести батьки у зв'язку з ухиленням від виконання батьківських обов'язків. Передбачається існування моральної та юридичної відповідальності, які закріплені в різних галузях права (сімейному, цивільному, адміністративному та кримінальному). В першому випадку відповідальність тягне за собою моральний осуд батьків, у другому — додаткові обтяження або покарання в установленому законом порядку. Під додатковим обтяженням маються на увазі несприятливі для порушника правові наслідки, які виходять за межі примусового виконання обов'язку.⁷⁹

Враховуючи зазначене, до осіб, які тимчасово влаштували дитину, можуть бути застосовані такі санкції:

- 1) припинення виконання своїх обов'язків з тимчасового догляду за дитиною;
- 2) кримінальна відповідальність, якщо в діях таких осіб є ознаки складу злочину, передбаченого КК (приміром, у разі побиття дитини);

- 3) цивільно-правова відповідальність у формі відшкодування шкоди. Побічним наслідком може бути подальша відмова у призначенні такої особи опікуном (піклувальником).

Окремо необхідно зупинитися на тому, що в умовах надзвичайних ситуацій непоодинокими є ситуації, коли родичі чи знайомі, які прихистили дитину, побоюючись її відібрання з боку уповноважених органів та осіб, не сповіщають їх про те, що дитина залишилася без батьківського піклування, ігноруючи тим самим обов'язок, передбачений частиною 4 статті 24 ЗУ «Про охорону дитинства» та пунктом 2.5 Правил опіки та піклування.⁸⁰

Згідно із пунктом 79 Керівних принципів альтернативного догляду, державам необхідно розробити спеціальні та доречні заходи, покликані захистити дітей в умовах неформального догляду від жорстокого поводження, нехтування, дитячої праці та усіх інших форм експлуатації, звертаючи особливу увагу на неформальний догляд, що здійснюють особи, які не є родичами дитини, або родичі, яких дитина раніше не знала, чи ті родичі, що знаходяться далеко від місця постійного проживання дитини.

Отже, обов'язок держави — оперативно виявляти дітей, залишених без батьківського піклування, проводити відповідні інформаційні компанії і стимулювати таких неофіційних опікунів максимально заявляти про себе, зокрема, щоб отримати доступ до соціальної та фінансової підтримки.

⁷⁸ Розгон О. В. Відібрання дитини без позбавлення батьківських прав на підставі ухилення від виконання своїх обов'язків через нестворення необхідних житлово-побутових умов // Режим доступу: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/19-20_05_2017/pdf/64.pdf

⁷⁹ Сімейний кодекс України: наук.-практ. комент./за ред. І. В. Жилінкової. Харків: Ксилон, 2008. 855 с.

⁸⁰ Наказ Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, Міністерства освіти України, Міністерства охорони здоров'я, Міністерства праці та соціальної політики «Про затвердження Правил опіки та піклування» від 25 червня 1999 року № 34/166/131/88 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-99#Text>

Влаштування у сім'ю патронатного вихователя

Серед тимчасових форм важливе місце посідає інститут патронату, оскільки саме патронат є професійною сімейною формою виховання та догляду за дитиною.

Найбільшого поширення патронат набув у роки після Другої світової війни, коли з'явилася нова хвиля дітей, залишених без батьківського піклування, а держава за допомогою існуючих тоді дитячих закладів не в змозі була подолати це явище, викликане війною. Але із часом інститут патронату почав зникати і після прийняття у 1968 році в СРСР Основ законодавства про шлюб та сім'ю він залишився тільки в Сімейних кодексах Узбецької та Литовської РСР. І вже за часів незалежної України послуга з патронату з'явилася на противагу інституційному догляду і вихованню дітей.⁸¹

Як вже зазначалося вище, за даними МСПУ, станом на 01 жовтня 2024 року в Україні функціонує 379 патронатних сімей.

Для порівняння, постановою ВРУ від 17 липня 2020 року «Про утворення та ліквідацію районів» у складі областей по всій Україні було виділено всього 1469 територіальних громад.⁸² Отже, на теперішній час патронатні сім'ї є далеко не в кожній громаді.

Такі статичні дані «говорять» самі за себе: патронатних сімей в Україні критично не вистачає.

На відміну від влаштування у сім'ю родичів (знайомих), окрім Постанови КМУ № 866, інститут патронату регулюється цілою низкою законодавчих актів, зокрема *постановою КМУ «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуг патронату над дитиною» від 20 серпня 2021 року № 893* (далі — Постанова № 893).⁸³

Останнім часом інститут патронату зазнав змін: *постановою КМУ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною» від 30 травня 2024 року № 633*⁸⁴ значно оновлено законодавче регулювання патронату. Основні новели полягають в такому:

- 1) патронатний вихователь може працювати або як фізична особа, або як ФОП;
- 2) збільшено фінансування патронатних сімей: патронатні вихователі отримують грошове забезпечення на рівні трьох мінімальних зарплат на місяць (три з половиною — для ФОПів з урахуванням, що вони самостійно сплачують єдиний внесок на загальнообов'язкове соціальне страхування (ЄСВ) та єдиний податок);
- 3) період очікування влаштування дитини (проміжок часу між вибуттям однієї дитини і влаштуванням наступної) оплачуватиметься в розмірі однієї мінімальної зарплати;
- 4) до сім'ї патронатного вихователя можна буде влаштовувати дітей з інших громад;
- 5) дитина зможе залишатися у сім'ї патронатного вихователя понад шість місяців у випадках, коли суд розглядає справу

⁸¹ Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: Одеса, 2021 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.onua.edu.ua/items/2705bd87-16f2-476e-8ef3-f6fc7ee4f22e/full>

⁸² Постанова ВРУ «Про утворення та ліквідацію районів» від 17 липня 2020 року № 807-IX [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-IX#Text>

⁸³ Постанова КМУ «Деякі питання захисту прав дитини та надання послуги патронату над дитиною» від 20 серпня 2021 р. № 893 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/893-2021-%D0%BF#Text>

⁸⁴ Постанова КМУ «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо надання послуги патронату над дитиною» від 30 травня 2024 року № 633 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/633-2024-%D0%BF#Text>

про позбавлення батьків батьківських прав або відібрання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав;

- 6) оплачуватимуться послуги помічника патронатного вихователя (в розмірі однієї мінімальної зарплати на місяць);
- 7) помічник може бути ФОПом; більше того, помічником патронатного вихователя може бути людина не тільки з-поміж членів сім'ї, які мешкають разом з патронатним вихователем. Служба у справах дітей у співпраці з соціальними службами має допомагати у пошуках помічника особі, котра вирішила стати патронатним вихователем. Крім цього, за три місяці догляду за дитиною патронатному вихователю нараховуватимуться сім днів оплачуваної відпустки.

Разом із тим, низка питань щодо функціонування патронату в Україні потребують подальшого законодавчого вирішення.

По-перше, законодавець уникає чіткості щодо розуміння патронату як професії або соціальної послуги. Проте саме останнє змістове навантаження надають органи місцевого самоврядування патронату над дитиною, розміщуючи на офіційних веб-сторінках відповідну інформацію з метою інформування громадськості про послугу з патронату та пошук кандидатів у патронатні вихователі.⁸⁵

Отже, на законодавчому рівні не вирішено питання про правову природу патронату — чи це професія (відсутня в «Класификаторі професій»), чи це соціальна послуга (в законодавстві відсутня вимога постановки на облік в Реєстрі надавачів та отримувачів соціальних послуг). Законодавча визначеність

має важливе значення для соціального (пенсійного) забезпечення, оподаткування доходу, отриманого патронатним вихователем та помічником патронатного вихователя, надання щорічних оплачуваних відпусток, нарахування стажу тощо.

Також на сайті «Дія» «Оплата послуг патронатного вихователя та виплата соціальної допомоги на утримання дитини в сім'ї патронатного вихователя» значиться як соціальна послуга з ідентифікатором 01405.⁸⁶ Отже, дві різні за правовою природою виплати об'єднані в одну «соціальну послугу», як наслідок, можуть виникати проблеми при визначенні розміру єдиного соціального внеску.

По-друге, у понятті «патронат» в СК (стаття 252) не уточнюється над якою саме категорією дітей він встановлюється — над дітьми-сиротами та/або дітьми, позбавленими батьківського піклування, чи дітьми, які не мають вказаного статусу. Однак привертає увагу те, що Глава 20 СК «Патронат» розміщена у Розділі IV, який має назву «Влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування». Враховуючи системне тлумачення, можна припустити, що законодавець мав на увазі дітей, яким надано вказаний юридичний статус.

Разом із тим, згідно вказаної вище Постанови № 893 послуги патронату надаються дитині, яка перебуває у складних життєвих обставинах. Тобто, це означає, що у сім'ю патронатного вихователя можуть бути влаштовані як діти, котрі мають вищезазначений статус, так і ті, котрі його не мають. Адже термін «складні життєві обставини» використовується

⁸⁵ Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: Одеса, 2021 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.onua.edu.ua/items/2705bd87-16f2-476e-8ef3-f6fc7ee4f22e/full>

⁸⁶ Портал ДІА. Оплата послуг патронатного вихователя та виплата соцдопомоги [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://guide.diia.gov.ua/view/oplata-posluh-patronatnoho-vykhovatelja-ta-vyplata-sotsialnoi-dopomohy-na-utrymannia-dytyny-v-simi-patronatnoho-vykhovatelja-4e6edd05-a206-45da-87a2-12b0f3956284>

в законодавстві щодо дітей взагалі, а не тільки тих, які мають статус «дитина-сирота» або «дитина, позбавлена батьківського піклування». Отже, положення Глави 20 Розділу IV СК потребують удосконалення.

По-третьє, застереження в частині 3 статті 252 СК про те, що патронатний вихователю — це особа, яка «за участю членів сім'ї» надає послуги з догляду, виховання та реабілітації дитини у своїй сім'ї, значно обмежує коло потенційних патронатних вихователів, адже, відповідно до частини 4 статті 3 СК України, і одинока особа має права члена сім'ї. Більше того, як було зазначено, помічником патронатного вихователя може бути не лише особа з-поміж членів сім'ї.

По-четверте, для влаштування дитини в сім'ю патронатного вихователя відповідно до частини 1 статті 254 СК, потрібна згода дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити.

Сьогодні практичного вирішення потребує ситуація одержання згоди при одночасному влаштуванні дітей, які є рідними братами і сестрами, або дітей, які виховувалися в одній сім'ї, якщо один з них висловлює відмову.⁸⁷ Як в такій ситуації має діяти служба у справах дітей? Видається, що в такому випадку за аналогією застосуванню підлягають положення частини 3 статті 171 СК, коли суд може постановити рішення всупереч думці дитини, якщо це відповідає інтересам дитини.

По-п'яте, у зв'язку із внесенням змін до законодавства після повномасштабного вторгнення виникла проблема «подвійного» представництва дітей, влаштованих у патронат. Так, ЗУ «Про охорону дитинства» був доповнений положенням (стаття 30–1),

згідно із яким у разі переміщення, у тому числі за кордон з метою евакуації під час дії надзвичайного або воєнного стану в Україні, дітей, влаштованих у сім'ю патронатних вихователів, патронатні вихователі є *законними представниками таких дітей* (крім повноважень щодо вчинення від імені та в інтересах дитини правочинів, пов'язаних із житловими та майновими правами, надання згоди на усиновлення та зміну громадянства дитини) до повернення такої дитини в Україну або до її возз'єднання з сім'єю.

Водночас і батьки при цьому залишаються законними представниками дитини, адже наразі підставою для припинення законного представництва є позбавлення батьківських прав.

Отже, може виникати колізія представницьких повноважень батьків і патронатних вихователів. У зв'язку із цим, якщо договір про влаштування дитини у патронат укладається за участю батьків, то в договорі доцільно визначати розподіл повноважень, оскільки дії батьків та законних представників повинні бути певним чином узгоджені з метою захисту інтересів дитини, а також виключення існування конфліктних ситуацій. В протилежному випадку для представництва інтересів дитини має бути виявлена воля всіх представників, а не одного із них. Якщо ж влаштування здійснюється без згоди батьків (інших законних представників), зокрема, у випадку відібрання дитини, то за таких умов законним представником має бути саме патронатний вихователю з урахуванням законодавчо встановлених обмежень.

По-шосте, на законодавчому рівні суперечливо вирішено питання про те, за яких умов батьки (інші законні представники) є стороною договору про патронат над дитиною.

⁸⁷ Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї: дис. ... канд. юрид. наук: Одеса, 2021 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dspace.onua.edu.ua/items/2705bd87-16f2-476e-8ef3-f6fc7ee4f22e/full>

Відповідно до пункту 15 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя, затвердженого Постановою № 893, батьки/законні представники дитини є стороною зазначеного договору про патронат у разі, коли влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя здійснено за їх заявою.

В свою чергу, згідно з преамбулою Типового договору про патронат над дитиною, затвердженого згаданою вище Постановою № 893, батьки або законні представники є стороною договору у разі влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя за згодою батьків або законних представників відповідно. Враховуючи, що «заява» (акт волевиявлення-ініціювання) та «згода» (акт волевиявлення-погодження) — це не одне й теж саме, існує потреба у внесенні змін до чинного законодавства.

Отже, наведене вище свідчить про необхідність уточнення на законодавчому рівні положення про те, що батьки (інші законні представники) є стороною договору про патронат над дитиною у випадку влаштування дитини до сім'ї патронатного вихователя за їх заявою та (або) згодою.

По-сьоме, на практиці прослідковується небажання внутрішньо переміщених патронатних вихователів переукладати договори про патронат із службами у справах дітей, повноваження яких поширюються на місцевість внутрішнього переміщення. Це зменшує можливості моніторингу і допомоги з боку служби, як сторони відповідного договору.

Як наслідок, існує потреба у закріпленні в законодавстві імперативного правила

про переукладення договору про патронат у випадку внутрішнього переміщення патронатних сімей.

По-восьме, удосконалення потребує і питання перетину кордону патронатним вихователем. Проблема полягає в тому, що відповідно до абзаців 6–11 пункту 2³ Правил перетинання державного кордону громадянами України, затверджених постановою КМУ «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» (зі змінами) від 27 січня 1995 року № 57,⁸⁸ у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану виїзд за межі України дітей, які не досягли 18-річного віку та не належать до категорії дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, але які зараховані до закладів різних типів, форм власності та підпорядкування на цілодобове перебування, влаштовані до сімей патронатних вихователів, здійснюється у супроводі особи, уповноваженої керівником відповідного закладу/працівником закладу, який його заміщує або органом опіки та піклування чи обласною військовою адміністрацією, у супроводі патронатного вихователя, який здійснює догляд за дітьми, зокрема, за наявності запрошення установ, організацій різних типів та форм власності, які уповноважені державою остаточного перебування дітей або органами місцевого самоврядування такої держави на здійснення заходів щодо прийому та супроводу дітей з інших країн.

Оскільки у вказаному пункті наводиться загальний перелік документів, які стосуються як патронатних вихователів, так і закладів (без розмежування документів, необхідних для патронатних вихователів, і документів, необхідних для випадків перетинання кордону дітьми, які зараховані у заклади), то

⁸⁸ Постанова КМУ «Про затвердження Правил перетинання державного кордону громадянами України» (зі змінами) від 27 січня 1995 року № 57 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/57-95-%D0%BF#Text>

таке формулювання може призводити до хибного висновку про необхідність патронатним вихователям надавати при перетині кордону запрошення установ, організацій на здійснення заходів щодо прийому та супроводу дітей з інших країн.

З метою уникнення неоднозначного тлумачення наведеної норми існує потреба у внесенні змін до неї шляхом чіткого розмежування документів, необхідних для патронатного вихователя і для випадків перетину дитиною кордону у складі дитячих закладів.

Влаштування до функціонуючих ПС та ДБСТ на умовах тимчасового влаштування

ПС та ДБСТ традиційно відносять до постійних сімейних форм влаштування, в яких виховуються діти зі статусом дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування.

Разом із тим, відповідно до пункта 78 Постанови КМУ № 866 (постанову доповнено вказаним пунктом після введення в Україні воєнного стану) під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану діти, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі діти, розлучені із сім'єю, тимчасово влаштовуються до функціонуючих ПС та ДБСТ на умовах тимчасового влаштування в межах передбаченої граничної чисельності дітей, які можуть бути влаштовані до таких форм виховання.

Такі законодавчі новели були обумовлені насамперед тим, що воєнні дії призвели до збільшення дітей, залишених без батьківського піклування, як наслідок — до збільшення потреби у тимчасовому альтернативному догляді. Така потреба була продиктована ще й тим, що не у всіх територіальних громадах утворені патронатні сім'ї, або ж вони не

функціонують, чи в них вже влаштовані діти або кількості патронатних сімей недостатньо та не у всіх дітей є родичі (знайомі), які готові взяти дитину на тимчасове виховання у свою сім'ю.

Згідно із положеннями частини 4 статті 256–2, частини 4 статті 256–6 СК, прийомні батьки і батьки-вихователі є законними представниками підопічних дітей і діють без спеціальних на те повноважень як опікуни або піклувальники. Також вони несуть обов'язки по вихованню та розвитку дітей, передбачені статтею 150 СК.

Слід звернути увагу на те, що в законодавчих актах відсутня норма на кшталт положень частини 4 статті 30–1 ЗУ «Про охорону дитинства» про наділення повноваженнями законного представника, зокрема, патронатних вихователів. Так, наразі законодавство не передбачає, що прийомні батьки і батьки-вихователі є законними представниками дітей, влаштованих на тимчасових умовах.

Враховуючи, що тимчасове влаштування до ПС та ДБСТ так само є професійною формою в умовах надзвичайного стану, доцільно було б і цих осіб наділити повноваженнями обмеженого представництва.

Також актуальними залишаються питання фінансової підтримки ПС і ДБСТ, які влаштовують дітей на тимчасових умовах,⁸⁹ та тривалості перебування дітей у таких сім'ях.

Щодо останнього слід зазначити, що з метою подолання окресленої проблеми у законодавстві доцільно передбачені положення, аналогічні нормам про строк перебування дитини у патронаті (*пункт 27 Порядку створення та діяльності сім'ї патронатного вихователя, влаштування, перебування*

⁸⁹ Докладніше див. підрозділ 1.2 цього дослідження.

дитини в сім'ї патронатного вихователя, затвердженого Постановою КМУ № 893): строк перебування дитини у сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати трьох місяців; у разі наявності обставин, що обґрунтовують необхідність і доцільність перебування дитини у сім'ї патронатного вихователя понад зазначений строк, він може бути продовжений до шести місяців відповідно до висновку міждисциплінарної команди; під час надзвичайного або воєнного стану цей строк може бути продовжено більше ніж на шість місяців на період розгляду судом справи про позбавлення батьків дитини батьківських прав або відібрання дитини

у батьків без позбавлення батьківських прав, але не довше ніж на один місяць після набрання законної сили рішенням суду, або в разі неможливості повернення дитини до батьків/законних представників чи місця постійного влаштування у зв'язку з перебуванням (проживанням) останніх на території активних бойових дій чи тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях України, включених до переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією, затвердженого Мінреінтеграції, для яких не визначено дату завершення бойових дій або тимчасової окупації.

2.3 СТАЛИЙ ПЕРЕХІД ВІД ТИМЧАСОВОГО ДОГЛЯДУ ДО ПОСТІЙНОГО СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Після тимчасового догляду дитина може бути влаштована у постійні форми виховання (у разі наявності підстав для надання їй статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування) або повернута до біологічної родини.

Таке припинення тимчасового догляду і прийняття довгострокових рішень має бути належно підготовлено для того, щоб відповідні рішення дійсно були сталими та остаточними. Процес переходу вимагає ретельного планування, координації та підтримки як дітей, так і біологічних батьків, усиновлювачів, опікунів (піклувальників), прийомних батьків, батьків-вихователів та членів їхніх сімей.

Як слідує із п. 60–61 Керівних принципів альтернативного догляду: короткострокові розміщення повинні мати на меті створення умов для пошуку постійного рішення щодо влаштування дитини. Постійність оточення дитини має бути гарантована без зайвих затримок шляхом реінтеграції дитини в її кровну родину або в сім'ю її родичів; якщо

це неможливо, то дитині слід знайти альтернативне стабільне сімейне середовище. Планування надання догляду та постійної опіки (піклування) має здійснюватися якомога раніше, в ідеалі — до передачі дитини під опіку, з урахуванням безпосередніх і довгострокових переваг та недоліків кожного варіанту, що розглядається. Таке планування має включати коротко- та довгострокові пропозиції.

Сталий перехід від тимчасового альтернативного догляду до постійного сімейного оточення має забезпечувати **комплекс заходів, процедур та інструментів**:

- пошук оптимальної моделі постійного сімейного оточення з урахуванням пріоритетності возз'єднання дитини із біологічною родиною, а у разі неможливості — пріоритетності серед сімейних форм влаштування;
- навчання, тренінги для дорослих осіб (біологічних батьків, інших законних представників);

- відбір кандидатів, оцінка спроможностей дорослих осіб (потенційних законних представників дитини), виходячи із потреб конкретної дитини та її найкращих інтересів, а також взаємної сумісності дитини і відповідних осіб;
- з'ясування думки дитини;
- суворе дотримання юридичних формальностей та ретельна перевірка відповідних документів;
- психологічний супровід дітей, дорослих та членів їхніх сімей;
- соціальне супроводження;
- фінансова підтримка;
- моніторингові заходи (після влаштування або повернення до біологічної родини).

Безумовно, це лише приблизний загальний перелік засобів, спроможних забезпечити сталий перехід. При цьому надважливою є розробка **індивідуального алгоритму (програми)** з урахуванням найкращих інтересів кожної конкретної дитини, хоч і за зовні формалізованими процедурами та із дотриманням загальних стандартів переходу.

Для забезпечення сталого переходу значну роль відіграє адаптація дитини при виході з тимчасових форм догляду, яка є важливим і чутливим етапом з урахуванням психологічного, соціального та емоційного стану дитини.

Загальний алгоритм адаптації дитини при виході з тимчасових форм догляду має містити наступні етапи:

1. **Оцінка готовності дитини до змін**, що включає в себе оцінку емоційного та психологічного стану для визначення її готовності до переходу з тимчасової форми догляду в постійну, підготовку дитини до змін, а саме: завчасне попередження про майбутні зміни в доступній для неї формі.

2. **Підготовка нового середовища**, що містить оцінку біологічної сім'ї або нового місця догляду, в тому числі, якщо планується повернення до біологічної родини, соціальні служби повинні перевірити умови та здатність родини виконувати обов'язки щодо догляду за дитиною. У разі усиновлення або переведення до іншої постійної форми, оцінюється здатність нової сім'ї прийняти дитину та забезпечити необхідні умови для її зростання. На цьому етапі необхідне залучення спеціалістів, які мають оцінити нове середовище та підготувати нову сім'ю або родичів до прийняття дитини.
3. **Поступова інтеграція в нове середовище**, що включає в себе організацію перших зустрічей за присутності соціальних працівників і психологів.
4. **Етап виходу з тимчасової форми догляду**, який містить планування процесу виходу, має бути поступовим, з чітким графіком і етапами.
5. **Психологічна підтримка після переходу**, що включає в себе післяперехідний супровід та регулярні консультації з психологом.
6. **Інтеграція в нове сімейне чи соціальне середовище** із залученням до сімейних і соціальних активностей та поступовим адаптуванням до нових ролей та обов'язків у сім'ї, навчанні або соціальному житті.
7. **Моніторинг процесу адаптації**, котрий включає в себе регулярний контроль соціальних служб, оцінку взаємодії дитини в новому середовищі та корекцію процесу у випадку необхідності. Можливим є залучення додаткових спеціалістів для психологічної підтримки, або може бути запропонована додаткова допомога сім'ї. У разі неможливості забезпечення належної підтримки дитини у новому середовищі, може бути розглянута можливість іншого рішення щодо влаштування дитини.

8. **Підсумкова оцінка та завершення процесу адаптації.** Цей етап містить фінальну оцінку стану дитини та оцінку успішності адаптації дитини до нових умов, а також підтримку самостійності. Якщо дитина досягла віку, коли вона може самостійно приймати рішення про своє життя, важливо забезпечити їй психологічну та юридичну підтримку для повноцінної інтеграції у нове середовище.

Наведений алгоритм адаптації дозволяє забезпечити плавний перехід дитини з тимчасових форм догляду, зменшивши ризики стресу та емоційних травм, та допомогти їй успішно інтегруватися в нове середовище.

Перехід до постійних сімейних форм альтернативного виховання та догляду

Перехід від тимчасових форм сімейного догляду до постійних (опіка (піклування), ПС, ДБСТ, усиновлення) є важливим кроком у забезпеченні стабільного та довготривалого сімейного середовища для дітей, які залишилися без батьківського піклування й не були повернуті до своїх біологічних сімей, а набули статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування.

В окремих ситуаціях такий процес може відбуватися виключно у юридичній площині, а фактично дитина продовжуватиме проживати у тому ж сімейному оточенні. Приміром, у випадку оформлення опіки (піклування) чи усиновлення родичами, знайомими, до яких дитина була влаштована тимчасово, у разі влаштування дитини на постійній основі до ПС, ДБСТ, в яких дитина виховувалася на тимчасових умовах.

З якими проблемами дитина та дорослі особи, що забезпечують альтернативне виховання та догляд, стикаються на цьому шляху?

Перший блок проблем стосується **строків тимчасового сімейного догляду**. Ці строки напряму залежать від строків отримання дитиною статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування.

Згідно із положеннями чинного законодавства служба у справах дітей зобов'язана протягом двох місяців підготувати комплект документів, який підтверджує набуття дитиною статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування.⁹⁰ За цей строк працівники служби мають зібрати необхідний пакет документів в залежності від підстави надання статусу (пункт 9 Постанови КМУ № 866).

Під час правозастосування вказаний строк часто не додержується через те, що підготовка документів потребує значно більше часу або через нестачу кадрового потенціалу служб у справах дітей, які якраз і забезпечують юридичне оформлення відповідного статусу.

Для того, щоб фактичний строк перебування дитини у патронатній сім'ї не перевищував законодавчі обмеження, у липні 2024 року до *Постанови КМУ № 893* (пункт 27) були внесені зміни, згідно із якими під час надзвичайного або воєнного стану шестимісячний строк перебування дитини в патронаті може бути подовжено, зокрема, на період розгляду судом справи про позбавлення батьків дитини батьківських прав або відібрання дитини у батьків без позбавлення батьківських прав, але не довше ніж на один

⁹⁰ Частина 1 статті 5 ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року № 2342-IV [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>

місяць після набрання законної сили рішенням суду. При цьому зміни до частини 6 статті 252 СК, відповідно до якої загальний термін перебування дитини в сім'ї патронатного вихователя не може перевищувати шести місяців, внесені не були.

Проте наведене оновлення законодавства не вирішує проблеми того, що патронатні вихователі і діти прив'язуються один до одного психоемоційно і в подальшому важко переживають розлучення. Це зумовлює необхідність кваліфікованої психологічної підтримки для подолання цих труднощів.

Також удосконалення потребують судові процедури. Адже юридичне оформлення переходу у постійну форму може вимагати рішень не лише з боку органів опіки і піклування, але й судів. Це стосується випадків позбавлення батьківських прав, усиновлення тощо.

Розгляд відповідних справ у судах може тривати понад рік. Якби він відбувався із дотриманням встановлених в процесуальному законі строків, такі справи мали би бути розглянуті орієнтовно за три місяці. Вирішити проблему порушення строків розгляду справ в судах можливо, однак для цього потрібні законодавчі зміни. В довгостроковій перспективі — це створення система сімейних судів.

Наразі у судах гостро стоїть проблема недоукомплектованості суддівського корпусу. Окрім подолання цієї проблеми, інший шлях — це передбачення на рівні закону пріоритетного розгляду справ про усиновлення чи інших справ, що стосуються захисту інтересів дітей. Наразі такого повноваження судді не мають.

У зв'язку із цим фахівцями у сфері захисту дітей неодноразово висловлювалися думки про необхідність закріплення в Цивільному процесуальному кодексі України положення, які зобов'язують суд розглядати справи про права та інтереси дитини першочергово і невідкладно.⁹¹

Крім того, на сьогодні в Україні справи про усиновлення розглядаються за участю присяжних. Практика показує, що за таких обставин присяжні найчастіше прислухаються до думки професійного судді. Тому присяжні фактично не виконують тих функцій, задля яких існує суд присяжних, адже нинішня модель по суті і не є судом присяжних в його класичному розумінні. Щобільше, світовий досвід показує, що є дуже мало випадків, коли участь присяжних може бути ефективною в цивільному процесі. Натомість участь присяжних у справах про усиновлення породжує низку проблем, які призводять, зокрема, до затягування строків розгляду справ про усиновлення. Зокрема, коли присяжні не з'являються у процес, суд має шукати інших, що призводить до перенесення судових засідань. Тому існує потреба або в удосконаленні цього інституту або у виключенні участі присяжних із розгляду справ про усиновлення.⁹²

Тривалі строки перебування дитини у тимчасовій формі можуть також бути обумовлені потребою у проходженні навчання тих родичів (знайомих), які бажають оформити опіку (піклування) над дитиною. Таке навчання в середньому триває два місяці. Однак в умовах воєнного стану наразі наявні значні черги на навчання. Це, пов'язано як із збільшенням кількості дітей, які потребують

⁹¹ Серета М., Грищенко К., Береза М. Врахування думки дитини в цивільних справах, що стосуються її інтересів, (Democracy justice reforms) Київ, 2023. Режим доступу: https://drive.google.com/file/d/1r340WII_EtanOdFj2VzMAzyjQxgm7Ai/view?pli=1

⁹² Грищенко К. Усиновлення дітей після війни: старі проблеми, нові виклики та шляхи вирішення. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://dejure.foundation/0j7x4ir8m1-usinovlennya-dtei-pslya-vini-star-proble/>

постійного сімейного влаштування, так й із мобілізаційним законодавством, відповідно до якого оформлення опіки над дитиною слугує підставою для надання відстрочки від військової служби.

Для того, щоб покращити ситуацію, законодавець ще у квітні 2022 року прийняв положення, згідно із яким під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану проходження особами, які перебувають у сімейних, родинних відносинах, у тому числі хрещеними батьками, в сім'ї яких влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, під опіку, піклування, курсу навчання з виховання таких дітей у центрі соціальних служб не вимагається (пункт 80 Постанови КМУ № 866).

Разом із тим, не зважаючи на вказане, сьогодні служби у справах дітей застосовують вказану норму виключно у випадку оформлення опіки (піклування) над дитиною з боку її кровних родичів, хоча із наведеного законодавчого положення цього не слідує (причому, коли опіку бажає оформити тітка чи дядько, які не є кровними родичами дитини).

Також вже у березні 2024 року до пункту 80 Постанови КМУ № 866 було внесено зміни і хрещених батьків замінено саме на «особу, що стала хрещеним батьком/матір'ю дитини до моменту набуття нею статусу». Тим самим законодавець намагався запобігти випадкам, коли особи ставили за мету уникнення навчання у спосіб хрещення дитини.

Із проблематикою забезпечення сталого переходу пов'язана **практика випробувального періоду**, коли дитина перебуває під опікою усиновлювачів і, відтак, суд, приймаючи

рішення про усиновлення, братиме до уваги не лише формальні критерії, яким мають відповідати кандидати в усиновлювачі, але й якість зв'язку, який вже сформувався між дитиною та усиновлювачами.⁹³

В Україні практика опіки перед усиновленням на сьогодні закладена лише щодо умов воєнного чи надзвичайного стану стосовно дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які тимчасово переміщені (евакуйовані) за межі України із закладів різного типу, форми власності та підпорядкування (пункт 78–3 Постанови КМУ № 866).

Видається, що, в тому числі, з цією метою у березні 2024 року Постанова КМУ № 866 (пункт 35) була доповнена положенням про те, що діти-сироти, діти позбавлені батьківського піклування, які перебувають на обліку з усиновлення, можуть бути тимчасово влаштовані в сім'ї громадян України, які перебувають на обліку кандидатів в усиновлювачі та проживають (перебувають) на території України, за умов наявності позитивного висновку районної, районної у м.м. Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини і подання до суду заяви щодо усиновлення таких дітей.

Між тим, законодавча новела породжує цілу низку запитань:

- 1) як бути у ситуації, якщо усиновлення тимчасово влаштованої до потенційних усиновлювачів дитини з тих чи інших причин не відбулося (адже мова йде про дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування);

⁹³ Грищенко К. Забезпечення найкращих інтересів дитини під час усиновлення: можливі уроки для України на основі досвіду країн Європи. Київ, 2022. // Режим доступу: <https://dejure.foundation/page31444568-html/>

- 2) хто здійснює контроль за умовами догляду та виховання такої дитини, дотриманням її прав та забезпеченням інтересів протягом періоду влаштування до сім'ї потенційних усиновлювачів;
- 3) хто є законним представником такої дитини, адже виходить, що представництво прийомних батьків, батьків-вихователів, закладів цілодобового перебування тощо в такому випадку має припинитися;
- 4) якщо дитина, яку планується усиновити, влаштована до ПС та ДБСТ, то такому наказу про тимчасове влаштування має передувати вибуття дитини з ПС та ДБСТ, однак ні в *Постанові КМУ «Про затвердження положення про прийомну сім'ю» від 26 квітня 2002 року № 565*, ні в *Постанові КМУ «Про затвердження положення про дитячий будинок сімейного типу» від 26 квітня 2002 року № 564* в якості підстави вибуття дитини (припинення договору про влаштування дитини на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї та договору про організацію діяльності ДБСТ) не зазначається тимчасове влаштування такої дитини до потенційних усиновлювачів. Відповіді на ці питання мають знайти своє відображення на законодавчому рівні.

Отже, інститут тимчасового влаштування дітей як елемент процедури усиновлення потребує удосконалення.

Не менш значущим є питання **суб'єктів, котрі уповноважені приймати довгострокові рішення щодо сімейного влаштування дітей**, або рішення, від яких залежить надання дитині правового статусу.

Як вже зазначалося, у цій процедурі можуть брати участь як органи опіки та піклування (опіка (піклування), влаштування у ПС та ДБСТ, прийняття рішень щодо надання

статусу дитині тощо), так і суди (усиновлення, позбавлення батьківських прав, призначення опікуна (піклувальника), якщо при розгляді справи буде встановлено, що дитина позбавлена батьківського піклування, тощо).

Масова евакуація дітей за кордон через повномасштабне вторгнення, в тому числі тих, стосовно яких були прийняті довгострокові рішення, ті проблеми, насамперед правового характеру, з якими такі діти та їх законні представники стикнулись за кордоном, вкотре продемонстрували, що механізмів прийняття рішень про влаштування дитини в позасудовому порядку (за рішенням органів опіки та піклування) не відповідає міжнародним стандартам нормативно-правового регулювання системи забезпечення і захисту прав дітей.

Важливою умовою сталого переходу з тимчасових до постійних форм сімейного виховання є **належна підготовка** до цього як самих **дітей**, так і **дорослих осіб, котрі приймають дитину у свою родину**, та, що не менш важливо, **інших членів їх сімей**. Згідно із пунктом 68 Керівних принципів альтернативного догляду дитина має бути підготовлена до всіх змін стосовно умов надання догляду. Під час такої підготовки важливо дотримуватися **дитиноцентричного підходу**.

З розвитком суспільства мета прийняття дітей у сім'ю змінювалась. Якщо раніше інститут постійного сімейного влаштування (насамперед усиновлення) слугував інтересам сім'ї, роду, збереженню прізвища та майнового стану, то на сьогодні він діє передусім в інтересах дітей. Метою держави є влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення стабільних та гармонійних умов життя дітей, запобігання бідності і злочинності в суспільстві тощо. Метою дітей є

проживання в щасливій сім'ї, з батьками, які захищають, отримання справжніх родинних стосунків тощо.

Саме таку ідею, зокрема, закладено у частині 2 статті 207 СК та статті 1 ЗУ «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», а також у пункті 3.3. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1–4/2009 від 3 лютого 2009 року: усиновлення дитини провадиться у її найвищих інтересах для забезпечення стабільних та гармонійних умов її життя; прагнення особи до усиновлення означає саме можливість усиновити дитину; інтереси усиновлюваних дітей мають пріоритет над інтересами осіб, як бажають усиновити дитину.⁹⁴

Також Європейський суд з прав людини неодноразово наголошував, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків (HUNT v. UKRAINE, № 31111/04, параграф 54, ЄСПЛ, від 07 грудня 2006 року).

Поряд із цим слід констатувати, що дитиноцентричність не завжди переважає при влаштуванні дітей. Часто під час проведення інформаційних кампаній, пошуку усиновлювачів тощо акцент робиться не на праві дитини бути усиновленою, а на інтересах і потребах дорослої особи в її усиновленні.

Також наразі в Україні більший захист надається усиновлювачам та їхньому праву приховувати від дитини та від третіх осіб

факт усиновлення. Натомість право дитини надавати вільну згоду щодо усиновлення, право знати своїх батьків та знати про своє походження не містить достатніх гарантій реалізації. Це не узгоджується з міжнародними зобов'язаннями, які згідно з *Європейською конвенцією про усиновлення* взяла на себе Україна.⁹⁵

Крім того, в процесі постійного влаштування дитини набагато більше уваги приділяється наданню всебічної інформації саме про дитину, вивченню її особистості, в той час, як сама дитина інформується про дорослих, які приймають дитину у свою сім'ю, та членів їхніх родини в набагато меншому обсязі.

Важливо, щоб дитина заздалегідь була обізнана із тим (у разі досягнення відповідного віку), як буде проходити перша зустріч-знайомство із потенційними усиновлювачами, прийомними батьками (батьками-вихователями), що із нею відбуватиметься в подальшому після оформлення постійного сімейного догляду. Протилежний підхід не можна вважати дитиноцентричним.

Для забезпечення сталого переходу до постійних форм велике значення має **відбір та навчання потенційних усиновлювачів, опікунів (піклувальників), прийомних батьків та батьків-вихователів**; надання консультацій та проведення періодичних тренінгів для підвищення їхніх навичок, в тому числі, у вихованні дітей з особливими потребами та дітей, які пережили травму, тощо.

На сьогодні система відбору і навчання кандидатів стикається із значними викликами, серед яких, в тому числі, наявність ризику

⁹⁴ Рішення КСУ у справі № 1–4/2009 (про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною) від 3 лютого 2009 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-09#Text>

⁹⁵ Грищенко К. Забезпечення найкращих інтересів дитини під час усиновлення: можливі уроки для України на основі досвіду країн Європи. Київ, 2022. // Режим доступу: <https://dejure.foundation/page31444568.html/>

зловживань з боку кандидатів в умовах воєнного стану у вигляді отримання відстрочки від військової служби.

Існуючу систему відбору кандидатів не можна назвати сформованою, вона характеризується розбалансованістю. Адже фактично виходить, що соціальні служби здійснюють підготовку кандидатів та надають рекомендацій за встановленою формою: за результатами навчання видається довідка про проходження курсу підготовки з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, затверджена *Наказом Міністерства соціальної політики України від 02 грудня 2019 року № 1696 у редакції Наказу від 23 травня 2024 року № 254-Н*⁹⁶ (виключено рекомендації щодо віку, статі та стану здоров'я, кількості дітей). Виявити під час тренінгів дійсні мотиви кандидата в опікуни (усиновлювачі) та з'ясувати ризики вкрай складно.

Можливість перевірити спроможність батьків сьогодні існує лише під час навчання кандидатів. Фактично рішення про те, що особи готові прийняти дитину у свою сім'ю, ухвалює директор Центру соціальних служб для сім'ї та молоді, на базі якого проводять навчання. Він повинен враховувати рекомендації тренерів — однак механізму, який це регулює, немає.⁹⁷

В свою чергу, служби у справах дітей часто обмежуються виключно перевіркою повноти пакету документів, що їм надається,

та обстеженням житлово-побутових умов кандидатів. Тобто їх функції фактично зводяться до формального прийняття рішень. Натомість досвід багатьох країн свідчить про доцільність більш детального з'ясування особи кандидатів, інформації про сім'ю кандидатів та мотивації, оскільки ця інформація допомагає підібрати таку сім'ю для дитини, в якій будуть забезпечені її найкращі інтереси.⁹⁸

Як наслідок — на місцях спостерігається практика прийняття рішень не в інтересах дітей, а з точки зору наявних ресурсів громади та зручності.⁹⁹

Таким чином, система відбору кандидатів потребує удосконалення:

- 1) навчання має передувати первинний відбір кандидатів, який на сьогодні взагалі відсутній;
- 2) існує потреба у розробці і затвердженні переліку необхідних компетенцій для сімей, які бажають прийняти у свою сім'ю дитину на виховання, індикаторів спроможності, методик оцінки спроможності та її посилення¹⁰⁰;
- 3) важливо розробити і впровадити нові програми підготовки патронатних вихователів, усиновлювачів, опікунів, прийомних батьків та батьків-вихователів, які охоплюють всі тонкощі у вихованні дітей з інвалідністю, особливими потребами, девіантною поведінкою, психологічними травмами тощо (насамперед, виходячи із

⁹⁶ Наказ МСПУ «Про внесення змін до деяких документів з питань усиновлення» від 23 травня 2024 року № 254-Н [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0840-24#Text>

⁹⁷ Причини гострого дефіциту альтернативних форм сімейного догляду та погіршення якості їхньої роботи (результати дослідження в рамках проєкту «Право на сім'ю») [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhakivska.docx.pdf

⁹⁸ Грищенко К. Забезпечення найкращих інтересів дитини під час усиновлення: можливі уроки для України на основі досвіду країн Європи. Київ, 2022. С. 12 // Режим доступу: <https://dejure.foundation/page31444568-html/>

⁹⁹ Дорожня карта у сфері забезпечення прав та найкращих інтересів дитини. С. 106 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://childrights.org.ua/wp-content/uploads/2024/04/draft.pdf>

¹⁰⁰ Там само. С. 150.

спеціалізації сімейних форм виховання, яка буде запроваджена на законодавчому рівні);

- 4) потребує посилення кадровий потенціал відповідних служб.

Перехід дитини з тимчасової форми у постійну має супроводжуватися **циклом адаптаційних заходів стосовно дитини, інших членів сім'ї за сучасними методиками**.

Як зазначалося вище, процеси адаптації — це важливий і складний етап. Найскладнішим для прийомних батьків, батьків-вихователів і дітей є перший рік. Діти поведуться дуже по-різному: одні спершу є тихими і пригладуються, далі стають сміливіші; інші навпаки — спочатку агресивні, а потім звикають до правил сім'ї. За словами опитаних фахівців соціальної роботи, найлегше діти адаптуються в сім'ях опікунів та піклувальників, що можна пояснити близькими стосунками, знайомим середовищем.¹⁰¹

Після влаштування дитини у постійну форму сімейного виховання важливо забезпечити **регулярний моніторинг** стану дитини та умов у новому сімейному оточенні, насамперед враховуючи її особистий розвиток та будь-які потреби, які змінюються, а також **здійснення супроводу та надання постійної підтримки сім'ї**, включаючи консультації, психологічну допомогу та фінансову підтримку. Особливо це важливо протягом адаптаційного періоду, коли дитина та нова родина звикають одне до одного. Забезпечення моніторингу і підтримки з боку

уповноважених осіб не має перетворюватися у здійснення планового контролю.

Такий моніторинг, супровід і підтримка ускладнюються у разі усиновлення дитини через таємницю усиновлення, законодавче регулювання якої потребує удосконалення.¹⁰² До прикладу, є багато бажаючих осіб усиновити дитину, проте вони не впевнені в своїй фінансовій забезпеченості. В сучасних умовах в Україні економічна ситуація є надскладною, а виплата на усиновлену дитину є одноразовою й при сучасних викликах недостатньою. Це стосується й послуг та пільг, яких в усиновлювачів на відміну від опікунів, прийомних батьків та батьків-вихователів немає. Попри це й фінансове забезпечення й підтримка з боку держави сімей опікунів, прийомних батьків та батьків-вихователів також є низькою та недостатньою. Нагальною є потреба у додаткових ресурсах для забезпечення стабільного переходу й підтримки таких сімей.

Ще одна законодавча проблема, яка виникла під час процесів децентралізації і стосується супроводу та моніторингу, — «розірвання» повноважень щодо влаштування дітей. Облік дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, ведуть служби у справах дітей територіальні громади. Але лише міські громади забезпечують влаштування дітей до всіх сімейних форм. Натомість сільські та селищні громади мають повноваження лише щодо влаштування дітей під опіку (піклування) — питання створення ПС та ДБСТ, усиновлення дітей вирішується районними державними адміністраціями. Це створює невизначеність в питаннях супроводження,

¹⁰¹ Причини гострого дефіциту альтернативних форм сімейного догляду та погіршення якості їхньої роботи (результати дослідження в рамках проєкту «Право на сім'ю») // Режим доступу: https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhakovska.docx.pdf

¹⁰² Грищенко К. Забезпечення найкращих інтересів дитини під час усиновлення: можливі уроки для України на основі досвіду країн Європи. Київ, 2022. С. 26–30 // Режим доступу: <https://dejure.foundation/page31444568.html/>

моніторингу за станом утримання дітей, підтримки сімей.¹⁰³

Також із моніторингом та підтримкою тісно пов'язана проблема **відсутності у національному законодавстві стандартів виходу дитини із сім'ї** — у контексті розуміння самозарадності молодшої дорослої людини, її професійної реалізації, можливостей соціалізації. Такими чином, особи, котрі виховують дитину, фактично самостійно на власний розсуд визначають, що має вміти дитина. Один із найважливіших викликів — професійна орієнтація молодих людей, оскільки під впливом стереотипів діти отримують суттєво звужений список можливостей.¹⁰⁴

Повернення дитини у біологічну сім'ю

Відповідно до Керівних принципів альтернативного догляду, основні зусилля держави мають спрямовуватися на те, щоб дитина не розлучалася зі своїми батьками, мала можливість повернутися до них, або, за необхідності, інших близьких членів сім'ї. Якщо альтернативний догляд визнано необхідним, його метою, як правило, має бути надання тимчасового догляду та активне сприяння реінтеграції дитини в сім'ю або, якщо це неможливо, забезпечення її стабільного догляду в альтернативному сімейному середовищі або усиновлення.¹⁰⁵

В умовах надзвичайних ситуацій ці правила набувають нового забарвлення в контексті

забезпечення права дитини на возз'єднання із сім'єю, зокрема, шляхом її розшуку. І лише якщо возз'єднання із сім'єю протягом відповідного періоду є неможливим або якщо воно вважається таким, що не відповідає найкращим інтересам дитини, необхідно забезпечити ухвалення довгострокових рішень (пункт 161 Керівних принципів альтернативного догляду).

Для гарантування сталого повернення дитини до біологічної родини важливою є робота не лише із дитиною, а й із самою біологічною сім'єю. Згідно із пунктом 155 Керівних принципів альтернативного догляду, слід вживати заходів для того, щоб дії уповноважених осіб не спричиняли роз'єднання сім'ї через надання послуг і пільг тільки дітям, а не сім'ям у цілому.

На жаль, в Україні компетентними органами не сформовано методичних рекомендацій щодо повернення дитини в біологічну сім'ю саме з форм тимчасового влаштування. Діє лише *Наказ МСП України «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки дитини до повернення в біологічну сім'ю після тривалого перебування в інтернатному закладі/установі» від 12 листопада 2015 року № 1101* (далі — Методичні рекомендації), на який можна орієнтуватись при розробці майбутніх рекомендацій.¹⁰⁶

Методичні рекомендації охоплюють кілька етапів, спрямованих на забезпечення

¹⁰³ Причини гострого дефіциту альтернативних форм сімейного догляду та погіршення якості їхньої роботи (результати дослідження в рамках проєкту «Право на сім'ю») // Режим доступу: https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhaktivska.docx.pdf

¹⁰⁴ Причини гострого дефіциту альтернативних форм сімейного догляду та погіршення якості їхньої роботи (результати дослідження в рамках проєкту «Право на сім'ю») // Режим доступу: https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/07/resultat_ost_altern-20.04.2023-dashhaktivska.docx.pdf

¹⁰⁵ Стратегія забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024–2028 роки [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-stratehii-zabezpechennia-prava-kozhnoi-dytyny-v-ukraini-na-a1201r>

¹⁰⁶ Наказ МСПУ «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки дитини до повернення в біологічну сім'ю після тривалого перебування в інтернатному закладі/установі» від 12 листопада 2015 року № 1101 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1101739-15#n12>

плавного процесу реінтеграції. Спочатку проводиться детальна оцінка потреб дитини та її родини, включаючи емоційний стан, рівень прихильності до батьків, а також здатність сім'ї забезпечити належний догляд. На основі цієї оцінки формується індивідуальний план роботи, що включає поступове зближення дитини з родиною через зустрічі, візити та психологічну підтримку.

Ключовим етапом є підготовка як дитини, так і батьків до спільного проживання. Родина отримує допомогу в усуненні проблемних аспектів (житлово-побутові умови, працевлаштування, подолання залежностей), а дитина поступово адаптується до нових обставин

через інтеграційні заходи. Після повернення дитини у сім'ю триває періодичний моніторинг, який дозволяє підтримувати процес адаптації дитини до родини та соціального середовища, а також своєчасно реагувати на можливі проблеми.

Методичні рекомендації наголошують на важливості індивідуального підходу до кожної дитини, співпраці між соціальними службами та фахівцями, а також систематичній роботі з батьками для забезпечення успішної реінтеграції дитини у сім'ю після тривалого перебування в інтернатному закладі.

Розділ 3

ПРОБЛЕМАТИКА, ВИЯВЛЕНА ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ПРОВЕДЕНОГО ОПИТУВАННЯ

3.1 РЕЗУЛЬТАТИ ОПИТУВАННЯ

Моніторингова (польова) частина аналітичного дослідження передбачала опитування спеціалістів служб у справах дітей, фахівців соціальної роботи та осіб, в сім'ї яких тимчасово влаштовано дитину, залишену без батьківського піклування. Адже поставало завдання залучення до участі у проведенні дослідження як прямих стейкхолдерів, так і бенефіціарів з метою всебічного виявлення ключових проблем та перешкод, з якими вони стикаються в умовах, що потребують екстреного реагування; надання рекомендацій щодо покращення процесів, заходів і механізмів, спрямованих на захист дітей, які зазнають впливу війни в Україні в умовах розпочатої реформи деінституціалізації.

В рамках дослідження було опитано 366 працівників служб у справах дітей та органів

соціального захисту населення, а також 156 особи, які прийняли у свою сім'ю дитину (дітей) на умовах тимчасового влаштування. Респондентами виступали сім'ї, у яких перебувають або перебували діти на тимчасовому влаштуванні на підставі відповідного наказу служби у справах дітей. Вони загалом надали інформацію щодо 243 дітей, які перебувають на тимчасовому влаштуванні у їхніх сім'ях. Якщо на тимчасовому влаштуванні у сім'ї знаходиться декілька дітей — інформація збиралась окремо по кожному з них.

Збір даних тривав з 8 серпня 2024 року по 6 вересня 2024 року у 21 області за допомогою структурованого опитування.

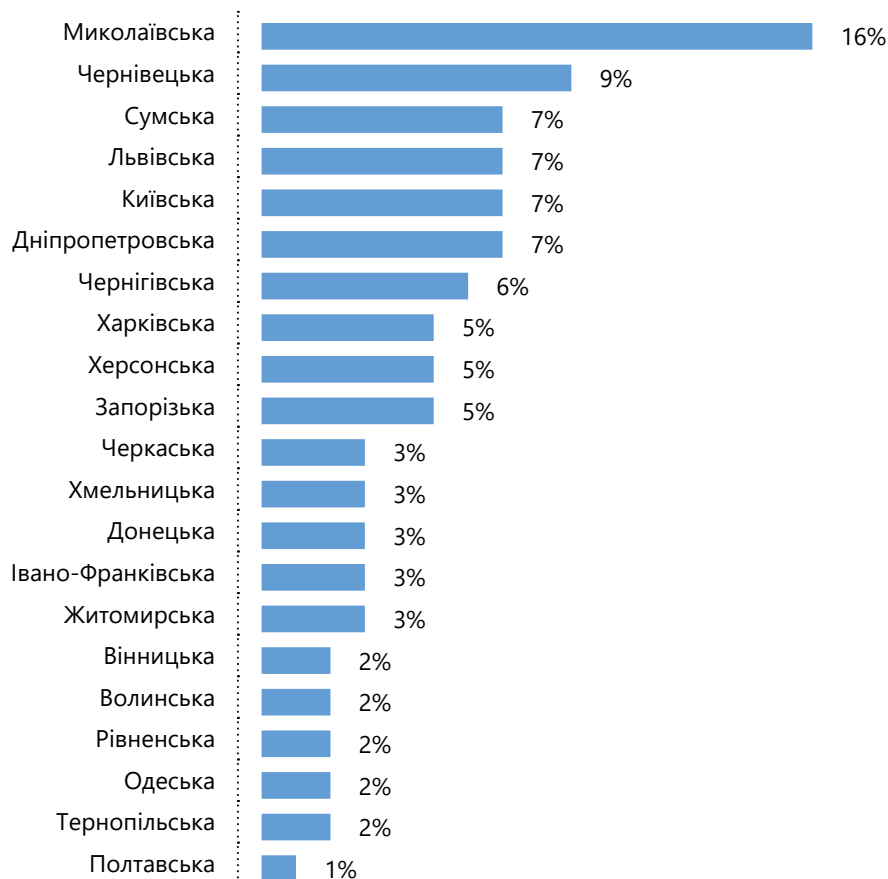
Аналіз даних щодо опитування працівників служб у справах дітей та соціальних служб (далі також — *служби*)

Демографія дослідження

Найбільша кількість респондентів було опитано в Миколаївській області, що складає 16% від загальної кількості учасників. Наступними за чисельністю йдуть респонденти з Чернівецької області (9%), Сумської області (7%),

Львівської області (7%) та Київської області (7%). Детальну інформацію про географічний розподіл учасників можна знайти на діаграмі нижче.

Розподіл учасників опитування за областями

Інформація про респондентів

Більшість респондентів, 89%, становлять спеціалісти служб у справах дітей, що робить цю групу найбільшою в дослідженні. Кількість фахівців із соціальної роботи становить 11% респондентів. **Більшість** респондентів мають повноваження в межах об'єднаних територіальних громад (ОТГ) — **68%**, міста та селища охоплюють **23% опитаних**, райони в містах — **6%**, райони області — **2%**, а обласний рівень — **1%**.

- Більшість респондентів (58%) становлять особи вікової групи від 41 до 59 років. Наступною за чисельністю є група осіб віком від 26 до 40 років, що становить 39% респондентів. Молодь (до 25 років) та особи віком 60+ років разом складають лише 3% від загальної кількості опитаних.

- Більшість респондентів складається з висококваліфікованих фахівців (34% з досвідом більше 10 років), за якими йдуть спеціалісти на початковому та середньому етапах кар'єри — 25% з досвідом від 3 до 5 років і 24% з досвідом до 3 років. 17% респондентів має досвід від 5 до 10 років.

Загалом, за отриманими даними кількість дітей, які залишилися без батьківського піклування, по всіх охоплених опитуванням областях становить 2 856 осіб.

У Харківській області зафіксовано найбільший показник дітей без батьківського піклування, стосовно яких здійснюється тимчасовий догляд, із кількістю 1 474 дітей, що становить основну частку загальної кількості таких дітей.

Навички та компетенції, необхідні для роботи

Більшість респондентів (95%) вказали, що знання законодавства у сфері захисту дітей є ключовими у їхній роботі. Далі за важливістю йдуть навички аналізу та вирішення проблем (77%) і комунікативні навички (75%).

Це може свідчити про необхідність розвитку як правових, так і аналітичних та міжособистісних компетенцій для ефективної роботи у службах. Повний перелік представлений на діаграмі нижче.

Які навички та знання є необхідними у процесі вашої роботи?

**Респонденти могли обирати декілька варіантів*

Ефективність роботи служб

Середня оцінка ефективності роботи служб за оцінкою їх працівників склала 4,4 бали, за п'ятибальною шкалою, де 1 означає повну неефективність, а 5 — максимальну ефективність, що може свідчити про загальну позитивну оцінку роботи служб. Більше половини респондентів (51%) поставили оцінку 4, що свідчить про помірну ефективність роботи. Ще 43% оцінили роботу служби як повністю ефективну (5), тоді як лише 6% респондентів (оцінка 3) вважали її менш ефективною.

Респонденти, які оцінили роботу своєї служби як менш ефективну (оцінка 1–3), вказали такі основні причини:

- **Недостатня кількість персоналу:** часто респонденти відзначали, що значна частина обов'язків перекладається на одного чи кількох фахівців, що створює велике

навантаження і ускладнює виконання завдань, призводить до вигорання.

- **Відсутність фінансового забезпечення та транспорту** обмежує можливості для оперативного реагування на виклики.
- **Недостатній досвід та підготовка** спричиняє затримки в роботі та знижує її ефективність.
- **Взаємодія між службами є недостатньо налагодженою**, що може ускладнювати процес ухвалення рішень для надання необхідної допомоги населенню.
- Місцеві служби не завжди мають **необхідні повноваження** для вирішення ключових питань та часто залежать від рішень на регіональному чи державному рівні.
- **Відсутність регуляторних норм** для вирішення специфічних ситуацій, таких як робота з дітьми з психічними розладами, ускладнює роботу.

Після аналізу відповідей респондентів, які оцінили роботу своєї служби як ефективну (оцінка 4 та 5), можна виділити такі основні причини позитивної оцінки:

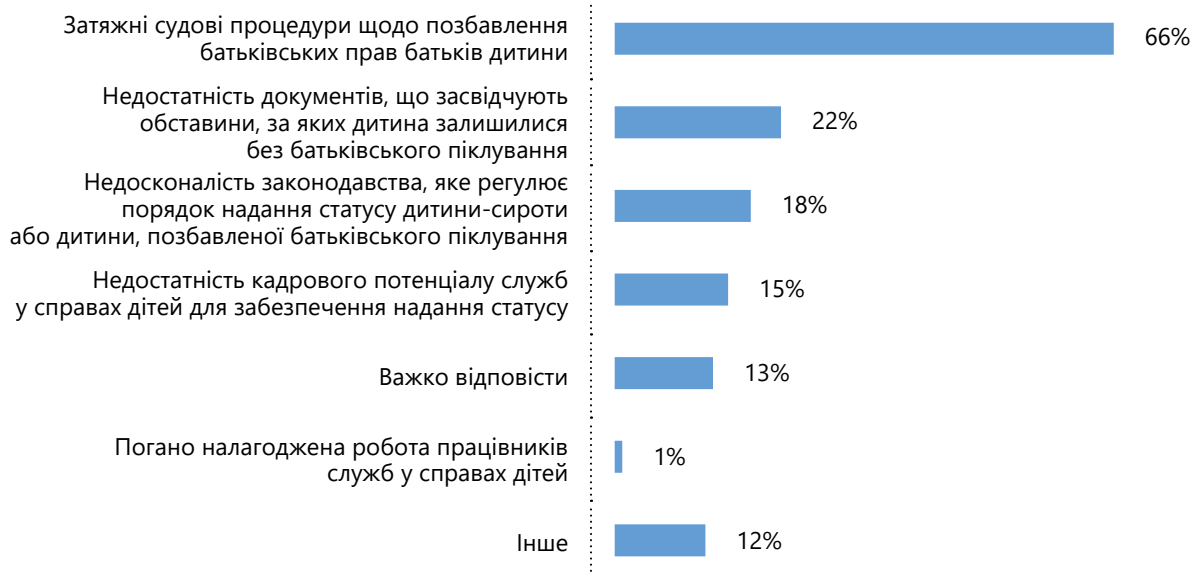
- Респонденти часто відзначали високий рівень кваліфікації співробітників, їх досвід та знання законодавства, відданість роботі.
- Значна частина опитаних підкреслила швидкість реагування на запити населення та вирішення проблемних питань.
- Успішна комунікація та співробітництво між співробітниками служби та батьками, опікунами та іншими зацікавленими сторонами.
- Головним пріоритетом служб є захист прав та інтересів дітей, що відзначали багато респондентів. Вони підкреслили, що здоров'я та благополуччя дітей ставиться на перший план, навіть попри бюрократичні перешкоди.
- Відзначалося, що служба у справах дітей має високий відсоток успішних судових справ, що свідчить про ефективність роботи в правовому полі та професіоналізм співробітників.
- Наявні успішні випадки реінтеграції дітей у безпечному середовищі, а також влаштування дітей у патронатні родини.

Перешкоди та виклики у роботі служб у справах дітей

Найбільш значною проблемою, яка виникає у процесі надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, є **затяжні судові процедури щодо позбавлення батьківських прав (66%)**. Крім того, **22% відзначили недостатність**

документів, що підтверджують обставини, за яких дитина залишилася без батьківського піклування. Недосконалість законодавства, яке регулює цей процес (18%), та нестача кадрів у службах у справах дітей (15%) також є вагомими викликами.

Які основні проблеми виникають у процесі надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування?

**Респонденти могли обирати декілька варіантів*

Можливі шляхи покращення системи підтримки та надання послуг у сфері тимчасового сімейного влаштування дітей

Для покращення системи підтримки та надання послуг у сфері тимчасового сімейного влаштування дітей найчастіше згадується потреба у **збільшенні кількості працівників (48%)**. На другому місці — **розвиток послуг для дітей з особливими потребами (46%)**, що може свідчити про важливість інклюзивного навчання, денного догляду та підтримки дітей із комплексними порушеннями

розвитку. Крім того, існує суттєва потреба в **додатковій професійній підготовці працівників (34%)** для підвищення кваліфікації осіб, що надають ці послуги. Також важливим кроком вважається **створення груп взаємодопомоги та підтримки (34%)** серед отримувачів послуг, що може сприяти обміну досвідом між сім'ями.

Які можливі шляхи покращення системи підтримки та надання послуг у сфері тимчасового сімейного влаштування дітей?

*Респонденти могли обирати декілька варіантів

У категорії «Інше» найчастіше згадувались наступні можливі шляхи покращення системи підтримки та надання послуг дітям: зокрема, фінансова, психологічна та юридична

підтримка для сімей, які приймають дітей, покращення поінформованості громадськості щодо тимчасового влаштування дітей та розвиток системи патронатних сімей.

Виклики у процесі адаптації дитини до нового сімейного середовища під час тимчасового влаштування

Найпоширенішими викликами в адаптації дітей до нового сімейного середовища під час тимчасового влаштування є **емоційні або психологічні труднощі (81%)**. **Про відсутність необхідних ресурсів для особливих потреб дітей** зазначили 27%

респондентів, а про наявність **конфліктів з новою сім'єю — 25%**. Це може свідчити про важливість емоційної підтримки та забезпечення ресурсами для полегшення адаптації дітей у сім'ї.

Які виклики ви спостерігаєте у процесі адаптації дитини до нового сімейного середовища під час тимчасового влаштування?

*Респонденти могли обирати декілька варіантів

У категорії «Інше» респонденти часто зазначили про такі проблеми як відсутність фінансових та матеріальних ресурсів для забезпечення базових потреб дітей, потребу

в навчанні опікунів, відсутність необхідних технічного забезпечення, таких як ноутбуки або планшети, для освітніх потреб дітей.

Методи та підходи до роботи з дітьми та сім'ями, до яких вони тимчасово влаштовані

Найчастіше серед методів та підходів до роботи з дітьми та сім'ями, до яких вони тимчасово влаштовані, респонденти вважають

найбільш ефективними **індивідуальні консультації та підтримку (73%) та сімейне консультування (57%).**

Які методи та підходи до роботи з дітьми та сім'ями, до яких вони тимчасово влаштовані, можуть бути найбільш ефективними, на вашу думку?

*Респонденти могли обирати декілька варіантів

У категорії «Інше» респонденти визначили ефективними такі підходи: психологічна підтримка, соціальний супровід та моніторинг умов проживання, індивідуальний підхід,

а також матеріальна допомога. Деякі респонденти відзначили важливість залучення додаткових спеціалістів та обмін досвідом між сім'ями.

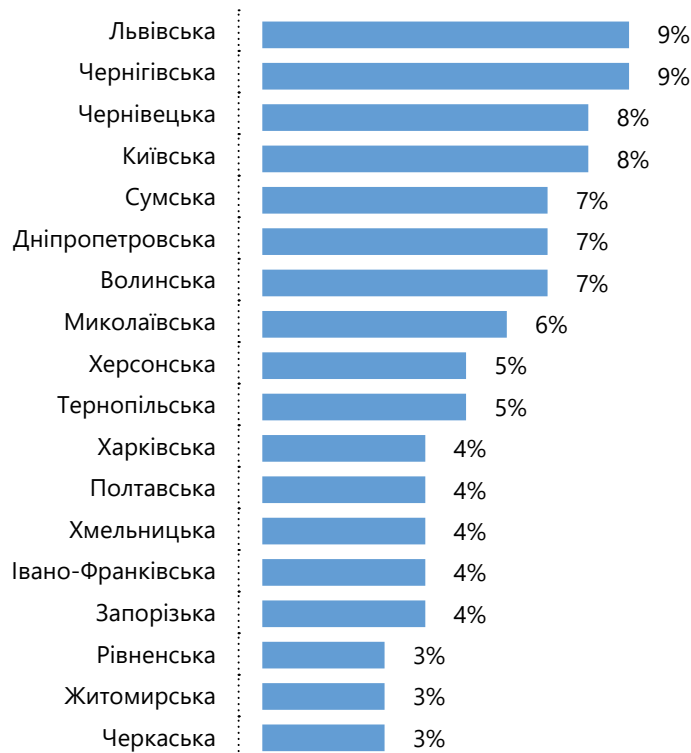
Аналіз даних щодо опитування сімей, до яких тимчасово влаштовані (або були влаштовані) діти, залишені без батьківського піклування

Демографія дослідження сімей

Найбільшу кількість респондентів було опитано в Львівській та Чернігівській областях, що складає по 9% від загальної кількості. Наступними за чисельністю опитаних йдуть

Чернівецька та Київська області (по 8%). Детальну інформацію про географічний розподіл учасників можна знайти на діаграмі нижче.

Географія дослідження

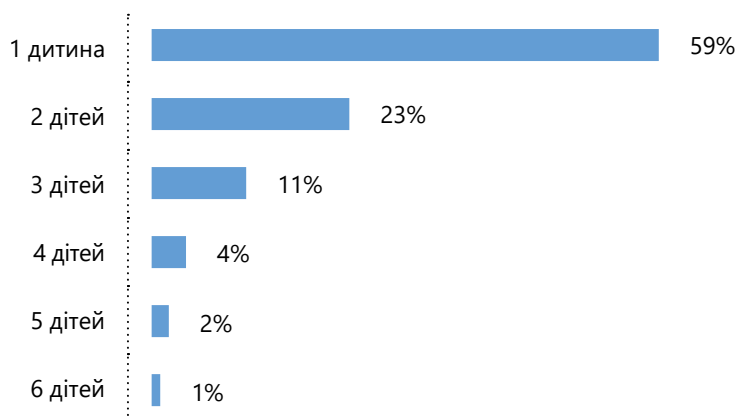
- Більшість респондентів проживає **в містах (49%) та селах (36%)**, тоді як менша частка респондентів мешкає **в селищах (8%) та селищах міського типу (7%)**.
- **Більше половини респондентів (57%)** належать до вікової групи 41–59 років. Респонденти у віці 26–40 років становлять 23%, 60 років і більше — складають 17%. Наймолодша група, у віці 18–25 років, становить лише 3% від загальної кількості.

однієї дитини (59%) або двох дітей (23%). Сім'ї, які беруть на виховання більше трьох дітей, зустрічаються значно рідше (11%). Повна інформація представлена на діаграмі нижче.

Більшість респондентів, які тимчасово влаштовували у сім'ю дітей, а саме 64%, мають також біологічних або усиновлених дітей, тоді як 33% не мають. 3% респондентів обрали не відповідати на запитання щодо наявності дітей.

Найбільш поширеною практикою серед сімей є тимчасове **влаштування у сім'ю**

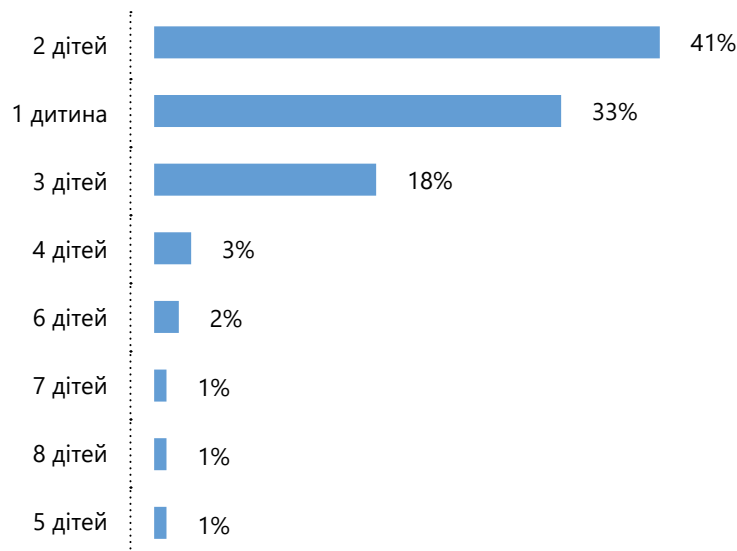
Кількість дітей, тимчасово влаштованих у сім'ю

Сім'ї з меншою кількістю дітей (1 або 2) складають переважну більшість тих, хто приймає дітей на умовах тимчасового влаштування. Сім'ї з 2 дітьми становлять **41%**, а з 1 дитиною — **33%**, що разом складає **74%** від

загальної кількості сімей. Більші сім'ї, тобто ті, які мають 4 і більше дітей, складають лише **8%**, що може свідчити про те, що менші сім'ї можуть бути більш схильні або мати більше можливостей надавати тимчасовий догляд.

Кількість біологічних та/або усиновлених дітей

Робота соціальних служб у громадах

90% респондентів зазначили, що у їхніх громадах є фахівці із соціальної роботи. 6% надали інші відповіді, і 4% повідомили про їхню відсутність. У категорії «Інше» респонденти здебільшого вказували, що не обізнані про наявність соціальних служб у громаді, не володіють відповідною інформацією

або нещодавно переїхали і ще не встигли ознайомитися з доступними послугами.

- **Більшість сімей (71%) отримують соціальний супровід, майже чверть (23%) — ні. Невелика частка (6%) вказала на інший вид підтримки.** У категорії «Інше»

відзначено випадки, коли респонденти отримують допомогу соціальних служб або підтримку гуманітарних організацій нерегулярно або частково.

- **Більшість респондентів (75%) підтвердили, що соціальні працівники провели оцінку потреб їхньої сім'ї.** 17%

відповіли, що такої оцінки не було, а 8% дали інші відповіді. У категорії «Інше» деякі респонденти очікують на оцінку потреб, інші вже проходять її, а частина отримали таку послугу частково або не впевнені щодо її проведення.

Задоволеність роботою соціальних служб, служб у справах дітей, підтримкою громадських організацій

За шкалою від «дуже задоволені» до «дуже незадоволені», 74% респондентів позитивно **оцінили підтримку від служб у справах дітей**: 49% задоволені та 25% дуже задоволені. 23% респондентів оцінили послуги нейтрально. Невелика частина (3%) виявила негативні оцінки: 2% незадоволені та 1% дуже незадоволені. Загалом більшість опитаних позитивно оцінюють надану підтримку, хоча існує невелика частка респондентів, яка не задоволена послугами.

- Незадоволеність респондентів службами у справах дітей зумовлена поточними перевітками, відсутністю фінансової підтримки, поганою комунікацією та недостатньою допомогою у підготовці до школи і програмами відпочинку. Деякі зазначили повну відсутність підтримки, пов'язану із законодавчими вимогами щодо опікунства.

За шкалою від «дуже задоволені» до «дуже незадоволені», більшість респондентів (67%) задоволені рівнем **підтримки, яку вони отримують від соціальних служб**: 49% задоволені та 18% дуже задоволені. Ще 29% оцінили надану підтримку нейтрально. Невелика частина респондентів (4%) повідомила про незадоволення: 3% вказали, що вони незадоволені, а 1% — що дуже незадоволені. Загалом, результати свідчать про переважно позитивне ставлення до наданої підтримки.

- Незадоволеність, висловлена респондентами, пов'язана з такими проблемами як відсутність підтримки, повільні бюрократичні процеси, байдужість з боку органів влади до добробуту дітей та затримки у виплаті фінансової допомоги.

За шкалою від «дуже задоволені» до «дуже незадоволені», більшість респондентів (46%) нейтрально оцінюють **підтримку, яку надають громадські організації**. Водночас 40% задоволені підтримкою: 32% задоволені, а 8% дуже задоволені отриманою допомогою. Значна частина респондентів (14%) висловила незадоволення: 13% незадоволені, і 1% дуже незадоволені. Загалом, відповіді вказують на помірний рівень задоволеності підтримкою, з помітною часткою нейтральних оцінок.

- Респонденти, які висловлюють невдоволення підтримкою, зазначають нестачу стабільної допомоги та повідомляють, що отримують її недостатньо або зовсім не отримують. Деякі згадують про періодичну допомогу від організацій, таких як ЮНІСЕФ, однак вона не є достатньою для задоволення всіх потреб.

Більшість респондентів (61%) обізнані про тренінги або семінари з питань сімейного виховання. Водночас, значна частка опитаних (39%) взагалі не поінформовані про ці заходи, що вказує на важливість запровадження або покращення існуючих

інформаційних кампаній щодо освітніх заходів з питань сімейного виховання.

- Серед респондентів, обізнаних про тренінги, найбільша частка (41%) має можливість брати участь у тренінгах або семінарах з питань сімейного виховання раз

на квартал. Чверть респондентів (25%) можуть відвідувати такі заходи раз на рік, тоді як менша частина (15%) бере участь щомісяця, а 7% — кілька разів на місяць. Водночас 12% респондентів ніколи не мали можливості відвідувати подібні тренінги.

Оформлення постійного сімейного виховання та догляду за дитиною

Більшість респондентів (74%) добре обізнані щодо подальших кроків у процесі оформлення постійного сімейного виховання та опіки над дитиною, зокрема, таких як усиновлення або взяття під опіку, створення прийомної сім'ї, створення дитячого будинку сімейного типу. Водночас, 17% мають лише часткову обізнаність, а 9% зовсім не знайомі з цими процедурами. Це може свідчити про те, що, незважаючи на високу поінформованість більшості, залишається необхідність підвищення рівня знань серед тих, хто володіє неповною інформацією або зовсім не обізнані щодо таких процедур.

58% респондентів готові прийняти дитину, за якою вони тимчасово доглядають, у свою сім'ю на постійній основі. Водночас 25% не впевнені та не можуть надати чітку відповідь щодо цього питання, а 17% не готові взяти на себе відповідальність за подальший постійний догляд. Це може свідчити про те, що, хоча більшість респондентів готові до такого кроку, значна кількість людей потребує додаткової підтримки, інформації або має певні перешкоди для прийняття цього рішення.

- Серед респондентів, які відповіли, що готові влаштувати дитину, більшість (67%) віддають перевагу опіці як формі постійного сімейного виховання. 17% — готові до усиновлення, тоді як 10% відкриті до

створення дитячого будинку сімейного типу. Лише 6% зацікавлені у створенні прийомної сім'ї.

На думку респондентів, серед можливих заходів держави для підвищення мотивації щодо тимчасового влаштування дітей можуть бути такі:

- Фінансова підтримка — збільшення фінансової допомоги, надання пільг на комунальні послуги та освіту, регулярна фінансова підтримка для сімей.
- Зменшення бюрократії — спрощення оформлення документів, скасування щорічних верифікацій, полегшення процедур оформлення опіки та виплат.
- Психологічна підтримка — забезпечення психологічної допомоги для прийомних батьків і дітей, підтримка в адаптації.
- Інформування та навчання — підвищення обізнаності населення про патронатне виховання, проведення тренінгів для прийомних батьків.
- Юридична підтримка — спрощення юридичних процедур, захист прав прийомних сімей, звільнення від мобілізації для вихователів.
- Житлове забезпечення — надання або покращення житлових умов для прийомних сімей, особливо для внутрішньо переміщених осіб (ВПО).

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ДІТЕЙ

Обставини, які призвели до потреби дитини у тимчасовому влаштуванні до сім'ї

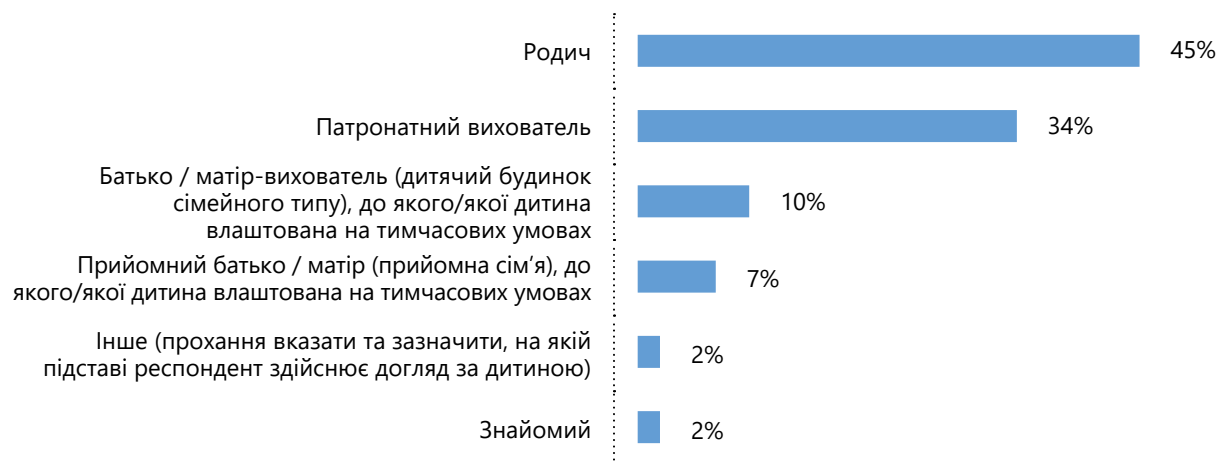
Зі слів респондентів були вказані такі основні обставини для тимчасового влаштування дітей:

- Смерть або відсутність батьків (через уникнення батьківських обов'язків або ув'язнення).
- Зanedбаність, насильство та зловживання алкоголем у біологічних сім'ях.
- Вплив війни, через який діти залишились без батьківської опіки: батьки мобілізовані або загинули.

- Серйозні проблеми зі здоров'ям, через які батьки не можуть доглядати за дітьми.
- Втручання соціальних служб та вилучення дитини для захисту з небезпечних умов проживання.

Більшість дітей знаходяться під опікою родичів (45%), патронатних вихователів (34%) та батьків-вихователів, до яких дитина влаштована на умовах тимчасового влаштування (10%). Повна інформація представлена на діаграмі нижче.

Хто ви по відношенню до дитини?

Гендерний та віковий розподіл дітей, які є тимчасово влаштованими

- Дані демонструють майже рівний розподіл дітей за статтю: **52%** складають дівчата, **48%** — хлопчики.
- Більше половини дітей належать до вікової групи **6–13 років (51%)**, за ними йдуть підлітки віком **14–18 років (28%)**. Діти віком **3–5 років** складають **15%**, тоді як наймолодша група — діти віком від **0 до 2 років** — складає **6%**.
- **52%** дітей перебувають в умовах тимчасового влаштування **більше 6 місяців**, що свідчить про тривалий період тимчасового влаштування. **19%** дітей перебувають **2–3 місяці**, **11%** — **3–4 місяці**, **10%** — **5–6 місяців**, і лише **8%** — **менше одного місяця**.

Мотивація прийняття дитини на тимчасове проживання в сім'ю

Причини, які найбільш мотивують людей, які тимчасово влаштовують дитину у свою сім'ю, є **бажання допомогти дитині у складній життєвій ситуації (80%) та надати любляче**

середовище (77%). Водночас, 38% респондентів вказали родинні зв'язки як основну причину. Повна інформація щодо мотивів представлена на діаграмі нижче.

Якою була/є ваша основна мотивація для того, щоб тимчасово влаштувати дитину у вашу сім'ю?

*Респонденти могли обирати декілька варіантів

Джерела доходів для утримання дитини, державна допомога, витрати

За рахунок яких доходів (коштів) ви утримуєте дитину?

*Респонденти могли обирати декілька варіантів

Більшість респондентів (58%) зазначили заробітну плату як основне джерело доходу для утримання дітей. До інших важливих джерел належать доходи, віднесені до категорії «Інше» (41%), пенсії (22%) та допомога для внутрішньо переміщених осіб (21%). У категорії «Інше» основними джерелами доходу респонденти найчастіше вказують власні заощадження, сільськогосподарську діяльність та допомогу від гуманітарних організацій. Проте, для більшості сімей ключовими залишаються державна соціальна допомога та сімейна підтримка, зокрема допомога від родичів. Значна кількість домогосподарств покладається на поєднання кількох джерел доходу, комбінуючи державну підтримку з тимчасовою зайнятістю або фінансовою допомогою від близьких.

Більшість респондентів (83%) не отримували допомогу за програмою «Дитина не одна», яка надає державну допомогу дітям, які залишилися без батьківського піклування, але не мають статусу сироти. Лише 15% респондентів зазначили, що отримували допомогу за цією програмою, тоді як 2% обрали варіант «Інше».

Більшість сімей оцінюють витрати на утримання дитини у середньому в 9 850 грн на місяць. Крім того, більшість респондентів (74%) зазначають, що для забезпечення потреб дитини потрібно від 7 000 до 15 000 грн на місяць, при цьому найпоширенішою сумою є 10 000 грн. Деякі сім'ї вказують на мінімальні витрати у розмірі 3 000–5 000 грн, тоді як максимальні суми можуть сягати 20 000–30 000 грн.

Труднощі під час тимчасового влаштування дитини

Більшість респондентів (56%) повідомили про труднощі під час тимчасового влаштування дитини у свою сім'ю, тоді як 44% зазначили, що не стикаються з такими проблемами.

Серед респондентів, які стикаються з труднощами під час тимчасового влаштування

дітей, 74% найчастіше вказують недостатню фінансову підтримку з боку держави як основну проблему. Додатково, 41% відчують стрес через збільшення обов'язків, а 20% мають труднощі у взаємодії з дитиною.

Чи стикаєтесь ви зараз, під час тимчасового влаштування дитини у вашу сім'ю, з труднощами?

**Респонденти могли обирати декілька варіантів*

У категорії «Інше» респонденти вказували на такі труднощі під час тимчасового влаштування дитини в патронатну сім'ю: потреба

в медичному догляді, бюрократія, психологічна адаптація дитини, складні стосунки з біологічними батьками та відсутність житла.

Потреби для догляду за дитиною на тимчасових умовах та виклики адаптації дитини до нового середовища

Найбільш необхідним ресурсом для догляду за дитиною на тимчасових умовах є фінансова підтримка (72%). Крім того, 51% вказали на важливість державних пільг або субсидій для сімей, що піклуються про

дітей в таких умовах. Значною потребою також залишається психологічна та емоційна підтримка (49%). Повний перелік необхідних ресурсів представлений на діаграмі нижче.

Які основні підтримуючі ресурси вам необхідні для того, щоб доглядати за дитиною на тимчасових умовах?

**Респонденти могли обирати декілька варіантів*

У категорії «Інше» респонденти відзначили потребу просторому житлі, меблях і техніці. Також важливими є соціальні послуги, освітні програми для дітей, підтримка через відсутність садочків та забезпечення ноутбуками та телефонами для навчання.

Основними викликами, з якими стикаються сім'ї під час адаптації дитини до нового середовища, є емоційний та психологічний стан дитини (48%). Значні труднощі також пов'язані зі змінами в оточенні та режимі

(26%). 9% респондентів вказали на складнощі у взаємодії з іншими членами сім'ї. Категорія «Інші», становить 17% відповідей.

У категорії «Інше» більшість респондентів зазначили, що діти під їхньою опікою не мали суттєвих труднощів з адаптацією до нового середовища. Водночас окремі респонденти повідомили про проблеми зі здоров'ям або психологічні труднощі, які виникали переважно на початкових етапах адаптації.

3.2 КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ

Проблеми, виявлені в рамках опитування працівників служб у справах дітей та органів соціального захисту населення

В рамках дослідження було опитано 42 фахівця із соціальної роботи органів соціального захисту населення різного рівня та 325

спеціалістів служб у справах дітей. В результаті опитування було виявлено такі ключові проблеми.

Недостатнє кадрове, фінансове та матеріальне забезпечення.

Респонденти під час опитування вказували на знижену ефективність роботи через брак фінансового, матеріального забезпечення (зокрема, відсутність закріпленого за ними транспорту для швидкого реагування на виклики, що виникають у сфері захисту дітей) та кадрового ресурсу. Також серед наявних проблем опитувані називали недостатність досвіду — як власного досвіду роботи, так і колег. Деякі респонденти вказували на потребу у наявності в команді співробітника з юридичною освітою або на потребу у доступі до юридичної допомоги. Крім того, респонденти зазначали на важливість наявності

практичного психолога або психологічної служби, озброєної дієвими психологічними методиками, які здатні бути ефективними в умовах воєнного стану.

Найважливішими ресурсами для підвищення ефективності роботи служб є достатнє фінансування (56%) та кваліфікований персонал з необхідними навичками та знаннями (50%). Також 46% опитаних підкреслили важливість співпраці з іншими службами та організаціями. Повний перелік недостатніх ресурсів зазначений на діаграмі нижче.

Які ресурси потрібні для підвищення ефективності роботи вашої служби?

**Респонденти могли обирати декілька варіантів*

У категорії «Інше» серед основних потреб найчастіше згадували потребу в автомобілях, юридичній підтримці та психологічних послугах. Інші пропозиції стосувалися загальних ресурсів, законодавчих проблем і оргтехніки.

Найбільш часто згадуваними інструментами та технологіями, які можуть підвищити

ефективність роботи служб, є комп'ютерні програми для аналізу та ведення документації (53%), електронні системи для зберігання та обміну даними, а також мобільні додатки для спілкування з дітьми та сім'ями (по 41%). Ці результати підкреслюють критичну потребу у цифрових рішеннях для покращення ефективності та комунікації з метою надання якісних послуг.

Які інструменти та технології можуть сприяти поліпшенню роботи вашої служби?

**Респонденти могли обирати декілька варіантів*

У категорії «Інше» більшість респондентів зазначили потребу у ноутбуках, програмному забезпеченні та іншій офісній техніці.

Для вирішення проблем кадрового, фінансового та матеріального забезпечення насамперед важливого значення набуває система оцінки рівня ефективності роботи служб у справах дітей та служб соціального захисту населення: якість та результат вжитих дій, рівень досягнення як стратегічних, так і поточних цілей за певний проміжок часу. Адже перш ніж долати проблему, необхідно мати чітку уяву про саму проблему.

Проблема кадрового ресурсу потребує залучення професійних тренерів, які здійснюватимуть підготовку фахівців (підвищення їх кваліфікації), котрі працюватимуть із дітьми

та їх сім'ями (психологів, які спеціалізуються на травмах, осіб, уповноважених здійснювати евакуацію дітей, приймати рішення щодо дітей тощо) з акцентом на те, що особи, які працюють із дітьми, в тому числі в кризових та надзвичайних ситуаціях, мають пройти обов'язкову інтердисциплінарну підготовку з питань, що стосуються прав і потреб дітей різного віку. Це надважливо, адже в Україні, приміром, не функціонує жодного вищого навчального закладу, який би готував працівників служб у справах дітей за відповідною спеціальністю, як наслідок — багато таких спеціалістів не мають фаху та досвіду.

Також можна вести мову про залучення альтернативних джерел фінансування оплати праці — розробку механізму (нормативної моделі) співінвестування фонду заробітної

плати (приміром, встановлення доплат до основної заробітної плати) відповідних працівників (насамперед спеціалістів служб у справах дітей, які одночасно є посадовими/службовими особами) за рахунок коштів іноземних інвесторів, міжнародних інституцій

тощо або вести мову про запровадження субвенцій за рахунок державного бюджету.

Не менш важливим є проведення інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення престижу роботи у службах у справах дітей.

Недостатність методичного забезпечення та міжвідомчої координації

При проведенні опитування вказувалось на недостатність інформаційно-методичного забезпечення, особливо в контексті викликів в умовах військової агресії, що постають перед спеціалістами вперше і необхідність докладання значних зусиль для пошуку рішень і відповідей на питання.

Окреслена проблема, на нашу думку, може вирішитись, зокрема, шляхом створення в рамках існуючих інституцій, до повноважень яких відноситься методичне забезпечення діяльності служб у справах дітей, навчально-методичного центру (постійно діючого навчально-дорадчого органу), у функції якого буде закладено розробку методичних рекомендацій з проблемних питань захисту дітей, консультації з таких питань співробітників служб у справах дітей,

проведення вебінарів, тренінгів, онлайн навчань спеціалістів.

В умовах надзвичайних ситуацій надважливою є **міжвідомча взаємодія** між фахівцями різних сфер — соціальна, медична, юридична, правозахисна, освітня тощо. Щодо міжвідомчої взаємодії та методів її покращення респонденти зазначали наступне.

Більшість респондентів (58%) вказували про «найвищий рівень» комунікації з колегами з інших громад та відомств, що може свідчити про налагоджену співпрацю. Водночас 36% оцінили комунікацію як «середню», що може вказувати на можливі труднощі та потребу в покращеннях, а 6% зазначили, що комунікація відбувається рідко, що підкреслює потенційні прогалини у співпраці.

Як можна покращити комунікацію між вами і колегами з інших громад, суміжних відомств?

**Респонденти могли обирати декілька варіантів*

Ті респонденти, які оцінили комунікацію як «середню» або зазначили, що вона відбувається рідко, серед шляхів покращення цієї взаємодії насамперед відзначають необхідність регулярних нарад та зустрічей (53%), налагодження системи обміну інформацією (49%) та спільних робочих груп (47%). Частина цих способів орієнтована насамперед на безпосередню взаємодію для обговорення та спільного вирішення проблем. Повний перелік шляхів покращення комунікації представлений на діаграмі вище.

Дана проблема може бути вирішена чітко налагодженою міжвідомчою взаємодією (заплановані робочі наради, зустрічі тощо) та чітким нормативним розподілом повноважень (без дублювань функцій та компетенцій) між органами та посадовими особами, які працюють у сфері захисту дітей. На законодавчому рівні мають бути прописані типові порядки міжвідомчої взаємодії для фахівців різних сфер з метою забезпечення захисту дітей, залишених без батьківського піклування, до їх влаштування у тимчасові форми, а також після влаштування.

Відсутність ефективних механізмів впливу на батьків у складних життєвих обставинах.

В якості проблеми респонденти зазначали відсутність ефективних важелів впливу на батьків, сім'ї яких перебувають в складних життєвих ситуаціях. Особливо це стосується випадків наявності залежностей у батьків (алкогольна, наркотична тощо), психологічних чи психічних розладів здоров'я. Зазначена проблема може вирішитись зміною законодавства в напрямку розширення повноважень служб у справах дітей і зміщення законодавчого акценту з пенітенціарної (покарання за вже вчинену дію чи бездіяльність) до превентивної (попередження негативних наслідків) функції.

Окрему увагу слід звернути на те, що згідно пунктом 4 частини 1 статті 164 СК підставою позбавлення батьківських прав є саме «хронічний алкоголізм або наркоманія», що має бути підтверджено відповідними медичними висновками. Проте термін «хронічний алкоголізм» є дещо некоректним через те, що такий медичний діагноз відсутній. У Міжнародному статистичному класифікаторі хвороб 10-го перегляду (МКХ-10: Клас V. Розлади психіки

та поведінки¹⁰⁷), який в Україні введено в дію у закладах охорони здоров'я з 01 січня 1999 року (*наказ МОЗ України від 08 жовтня 1998 року № 297*), він не вживається (зазначається лише про різноманітні діагнози розладу психіки і поведінки внаслідок вживання алкоголю). В судовому порядку доведенню підлягають обставини, пов'язані з лікуванням особи, систематичним проведенням стосовно неї лікувально-профілактичних заходів (медичний огляд, медичне обстеження, примусове лікування тощо). Відповідні докази можуть міститися також в актах поліції. Отже, можна вести мову про потребу удосконалення положень СК з урахуванням законодавства, що діє у сфері охорони здоров'я, в тому числі документів ВООЗ.

У свою чергу, визначення «зловживання наркотичними засобами» наводиться у ст. 1 ЗУ «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними», під яким розуміється умисне систематичне незаконне вживання особою наркотичних засобів.

¹⁰⁷ МКХ-10: Клас V. Розлади психіки та поведінки [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/МКХ-10:_Клас_V._Розлади_психіки_та_поведінки

Відсутність спеціалізованих форм для екстреного влаштування дітей, а також для реабілітації дітей з поведінковими проблемами чи певними медичними діагнозами

В якості проблеми респонденти вказували на відсутність спеціального законодавчого регулювання влаштування дітей з поведінковими проблемами, а саме девіантною поведінкою, селфдеструкцією, спробами суїциду, зміною настрою та поведінки по депресивному типу, із змішаними розладами поведінки та емоцій.

Для вирішення зазначеної проблеми існує потреба в розробленні законодавчих норм,

які б передбачали особливості влаштування таких дітей і специфіку догляду за ними, а в перспективі — створення спеціалізованих сімейних форм влаштування з числа осіб з додатковою компетенцією (психологи, педагоги, соціальні працівники тощо) і їх навчання та підвищення кваліфікації із застосуванням спеціальних програм навчання. Також для таких форм влаштування необхідним є підвищене грошове, матеріальне та соціальне забезпечення.

Труднощі з підбором кандидатів для тимчасових форм влаштування

Найбільшими перешкодами у пошуку кандидатів для тимчасового влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, насамперед є недостатня кількість потенційних

сімей, готових прийняти дитину на тимчасових умовах (69%), наявність проблем зі здоров'ям у дитини (32%) та наявність у дитини рідних братів і сестер (31%).

Які фактори частіше за все ускладнюють пошук кандидатів для тимчасового влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування?

*Респонденти могли обирати декілька варіантів

У категорії «Інше» найчастіше згадувались такі фактори, що ускладнюють пошук кандидатів для тимчасового влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування:

- деякі сім'ї вагаються брати на себе відповідальність за дитину, побоюючись труднощів, пов'язаних із необхідністю повернення дитини згодом;

- у деяких районах поблизу лінії фронту обмежені можливості для розміщення через ризики безпеки;
- законодавство часто не працює ефективно через обмежені місцеві бюджети.

На сьогодні зазначену проблему намагаються вирішити в тому числі шляхом залучення професійних рекрутерів — центрів зайнятості.

Недостатність послуг для осіб, які тимчасово влаштовують дитину, і самої дитини

Найбільші прогалини у послугах виявлені у сфері психологічної підтримки для дітей і сімей (57%), а також у розвитку батьківських компетенцій (38%) та реабілітаційних програм (34%). Ці сфери стосуються важливих

потреб, що може свідчити про необхідність цілеспрямованих заходів для кращої підтримки сімей і дітей, які перебувають на тимчасовому піклуванні. Повний перелік потреб представлений на діаграмі нижче.

Яких послуг для осіб, які тимчасово влаштовують дитину, і самої дитини, на вашу думку, не вистачає у Вашому регіоні?

**Респонденти могли обирати декілька варіантів*

Виправлення ситуації можливе за допомогою більш ширшого залучення недержавних організацій в якості надання соціальних послуг

і картування потреб в соціальних послугах у громаді.

Проблеми, виявлені в результаті опитування бенефіціарів (осіб, які здійснювали виховання та догляд за дитиною на підставі наказу служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини)

В рамках дослідження було інтерв'ювано 156 таких осіб. Вони загалом надали інформацію про 243 дітей, які перебувають

на тимчасовому влаштуванні у їхніх сім'ях. В результаті опитувань було виявлено такі проблеми.

Недостатнє покриття і обізнаність респондентів щодо соціального супроводу та оцінки потреб соціальними працівниками

Майже чверть (23%) респондентів не отримують соціального супроводу від служб соціального захисту. Невелика частка (6%) вказала на інший вид підтримки. У категорії «Інше» відзначено випадки, коли респонденти отримують допомогу соціальних служб або підтримку гуманітарних організацій нерегулярно або частково.

17% відповіли, що оцінки потреб сім'ї для отримання послуги соціального супроводу не проводилось, а 8% дали інші відповіді. У категорії «Інше» деякі респонденти очікують

на оцінку потреб, інші вже проходять її, а частина вказала на її часткове проходження або не впевнені щодо її проведення.

Відсутність належного рівня соціальної підтримки є на сьогодні значною проблемою, яка насамперед зумовлена вище зазначеними проблемами нестачі кадрового та фінансового ресурсу і вирішується підсиленням спроможностей на місцях як державних служб соціального захисту, так і надавачів соціальних послуг недержавного сектора.

Недостатня поінформованість щодо освітніх заходів з питань сімейного виховання

Значна частка опитаних (39%) взагалі не поінформовані про освітні заходи з питань сімейного виховання, що вказує на важливість запровадження або покращення існуючих інформаційних кампаній щодо таких заходів.

Серед респондентів, обізнаних про тренінги, найбільша частка (41%) має можливість брати участь у тренінгах або семінарах з питань сімейного виховання раз на квартал. Чверть респондентів (25%) можуть відвідувати такі заходи раз на рік, тоді як менша частина (15%) бере участь щомісяця, а 7% — кілька разів на місяць. Водночас 12% респондентів

ніколи не мали можливості відвідувати подібні тренінги.

Враховуючи вищенаведене, вбачаємо необхідність більш широкого інформування відповідних бенефіціарів щодо заходів з питань сімейного виховання, а також координації зусиль між державними органами, органами місцевого самоврядування та організаціями громадського сектору в напрямку проведення періодичних освітніх заходів для осіб, які влаштовують дитину у свою сім'ю на тимчасовій основі.

Необхідність підвищення рівня знань щодо подальших кроків у процесі оформлення постійного сімейного догляду за дитиною, в тому числі усиновлення

Більшість респондентів (74%) добре обізнані щодо подальших кроків у процесі оформлення постійного влаштування дитини, в тому числі усиновлення. Водночас, 17% мають лише часткову обізнаність, а 9% зовсім не знайомі з цими процедурами. 58% респондентів готові прийняти дитину, за якою вони тимчасово доглядають, у свою сім'ю на постійній основі. Водночас 25% не впевнені та не можуть надати чітку відповідь щодо цього питання, а 17% не готові взяти на себе відповідальність за подальший постійний догляд. Це може свідчити про те, що, хоча більшість респондентів готові до такого кроку, значна кількість людей потребує додаткової підтримки, інформації або має певні перешкоди для прийняття відповідного рішення.

Серед респондентів, які відповіли, що готові влаштувати дитину на постійній основі, більшість (67%) віддають перевагу опіці як формі постійного сімейного виховання; 17% — готові до усиновлення, тоді як 10% відкриті до створення дитячого будинку сімейного типу. Лише 6% зацікавлені у створенні прийомної сім'ї.

Отже, спостерігається певний дисбаланс у бік опіки у відповідях респондентів. Вбачається необхідність системної й цілеспрямованої роботи для підвищення кількості бажаючих стати усиновителями, оскільки саме ця форма постійного сімейного влаштування є пріоритетною і забезпечує довготривалі зв'язки із батьками-усиновлювачами.

Недостатність фінансування при здійсненні тимчасового догляду за дитиною

Найбільш необхідним ресурсом для тимчасового догляду за дитиною є фінансова підтримка (72%). Крім того, 51% вказали на важливість державних пільг або субсидій для сімей, що піклуються про дітей в таких умовах.

Більшість респондентів (58%) зазначили заробітну плату як основне джерело доходу для утримання дітей. До інших важливих джерел належать доходи, віднесені до категорії «Інше» (41%), пенсії (22%) та допомога для внутрішньо переміщених осіб (21%). У категорії «Інше» основними джерелами доходу респонденти найчастіше вказують власні заощадження, сільськогосподарську діяльність та допомогу від гуманітарних організацій. Проте, для більшості сімей ключовими

залишаються державна соціальна допомога та сімейна підтримка, зокрема допомога від родичів. Значна кількість домогосподарств покладається на поєднання кількох джерел доходу, комбінуючи державну підтримку з тимчасовою зайнятістю або фінансовою допомогою від близьких.

Більшість сімей оцінюють витрати на утримання дитини у середньому в 9850 грн. на місяць. Крім того, більшість респондентів (74%) зазначають, що для забезпечення потреб дитини потрібно від 7 000 до 15 000 грн на місяць, при цьому найпоширенішою сумою є 10 000 грн. Деякі сім'ї вказують на мінімальні витрати у розмірі 3 000–5 000 грн, тоді як максимальні суми можуть сягати 20 000–30 000 грн.

За рахунок яких доходів (коштів) ви утримуєте дитину?

**Респонденти могли обирати декілька варіантів*

Окремою складовою зазначеної проблеми на сьогодні є **технічна неспроможність і, як наслідок, відсутність оперативності в наданні тимчасової допомоги на дитину, яка була тимчасово влаштована у сім'ю, за програмою «Дитина не одна».**

Більшість респондентів (83%) не отримували допомогу за вказаною програмою, яка передбачає надання державної допомоги дітям, які залишилися без батьківського піклування, але не мають статусу дитини-сироти чи дитини,

позбавленої батьківського піклування. Лише 15% респондентів зазначили, що отримували допомогу за цією програмою, тоді як 2% обрали варіант «Інше».

Таким чином, вбачається проблема в оперативному наданні грошової допомоги, що спричиняє недостатнє фінансування потреб дітей у критичний для них період життя. Вказана допомога має бути оперативною і нараховуватися негайно разом з оформленням тимчасового влаштування дитини.

Відсутність або незначна можливість комунікації з біологічними батьками

Найбільша частка респондентів (45%) зазначила, що вони не мають можливості спілкуватися з біологічними батьками дитини. Серед тих, хто має таку можливість, 14% задоволені, тоді як загалом 16% висловили незадоволення (7% незадоволені та 9% дуже незадоволені). Значна частина (13%) залишилася нейтральною, а 8% респондентів важко було дати відповідь. Дані свідчать про те, що рівень задоволення комунікацією з біологічними батьками варіюється,

причому значна частина не має можливості для спілкування взагалі.

Оскільки тимчасові форми влаштування є екстремними засобами реагування на складні життєві обставини в житті дитини, вони мають на меті насамперед виправити ситуацію і, за можливості, зберегти її родинні зв'язки з біологічними батьками та родичами. Як слідує із результатів опитування, комунікація осіб, які влаштували дитину на тимчасових умовах, та біологічних батьків дитини є недостатньою

або й зовсім відсутня. Таким чином, вбачається за необхідне нормативно врегулювати забезпечення комунікації між біологічними батьками та особами, до сім'ї яких влаштовано дитина на тимчасових умовах.

Це може бути послуга соціального (сімейного) патронажу,¹⁰⁸ коли спеціально навчена

сім'я професійно допомагає вразливим сім'ям, в тому числі під час вибудовування комунікації між біологічними батьками та особами, до яких тимчасово влаштовано дитину, а також самою дитиною, якщо це відповідає її інтересам.

¹⁰⁸ Використання терміну «соціальний патронаж», як форми роботи центрів соціальних служб України, на сьогодні нормативно передбачено лише в роботі з особами, які відбували покарання у вигляді обмеження чи позбавлення волі на певний строк, а також звільнені від подальшого відбування зазначених видів покарань (відповідно до ЗУ «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» соціальний патронаж визначається як допомога звільненим особам шляхом здійснення комплексу правових, економічних, організаційних, психологічних, соціальних та інших заходів, зокрема, надання послуг, спрямованих на їх соціальну адаптацію).

ВИСНОВКИ

Сучасна ситуація в Україні, зокрема вплив збройного конфлікту та економічної нестабільності, значно ускладнює проблему залишення дітей без батьківської турботи. Війна призвела до збільшення кількості дітей, які втратили батьків або опинилися в ситуаціях, де батьки не можуть забезпечити їм належний догляд та виховання. Ці діти стикаються з безліччю викликів, включаючи психологічні травми, відсутність доступу до якісної освіти та медичних послуг, а також загроза експлуатації та насильства.

В таких умовах побудова міцної системи виявлення, моніторингу та екстреного реагування на випадки залишення дітей без батьківського піклування, оперативне влаштування таких дітей у сімейні форми тимчасового догляду, запобігання тим самим потраплянням в інституційні заклади стає надзвичайно важливою та актуальною задачею. Впровадження цієї системи є не лише обов'язковою складовою реформи ДІ та загальної системи захисту прав дітей, але й критично важливим кроком для забезпечення їхнього добробуту та безпеки.

1 Враховуючи сучасні світові тенденції, існує потреба у розбудові *системи захисту дітей, здатної оперативно адаптуватись до надзвичайних ситуацій*. Важливим є закладення в рамках сталих рішень можливості швидкої трансформації задля вжиття, за потреби, заходів екстреного реагування.

Під *заходами екстреного реагування* розуміється комплекс правових, юридичних, соціально-економічних, політичних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних та інших процедур, механізмів та інструментів, спрямованих на регулювання техногенної,

природної та іншої безпеки, проведення оцінки рівнів ризику, завчасне реагування на загрозу виникнення надзвичайної ситуації та подолання її наслідків.

До заходів екстреного реагування відносяться заходи фізичної безпеки, медико-санітарні заходи, психологічна підтримка, заходи із забезпечення сімейного оточення і запобігання потраплянню дітей в інституційні заклади, освітні заходи, правові та юридичні заходи, заходи із запобігання насильству та експлуатації дітей, заходи із забезпечення реінтеграції та реабілітації дітей.

2 Успішність заходів із захисту дітей під час надзвичайних ситуацій залежить від кількох основних моментів. *По-перше*, критично важливою є оперативність: заходи повинні реалізовуватися без зволікань, щоб зменшити ризику для дітей. *По-друге*, координація зусиль між державними органами, міжнародними організаціями, громадськими ініціативами та місцевими громадами є вкрай важливою для забезпечення комплексного і злагодженого реагування. *По-третє*, необхідним є індивідуальний підхід, який враховує вік, здоров'я, соціальні, освітні та інші потреби дітей. Нарешті, прозорість та звітність у реалізації заходів має значення для регулярного моніторингу та оцінки їх ефективності, що дозволяє вчасно коригувати стратегії у разі потреби.

3 Заходи екстреного реагування, не зважаючи на їх оперативність, мають застосовуватися з *огляду на найкращі інтереси дитини*. Безумовно, забезпечувати дотримання таких інтересів набагато складніше у кризовій обстановці, коли постає потреба їх оперативної і, водночас, всебічної оцінки з урахуванням

всіх можливих ризиків. У зв'язку із цим великої значущості набувають *механізми, критерії, алгоритми оцінки та дотримання найкращих інтересів дитини у надзвичайних ситуаціях, які мають пронизувати всі заходи реагування у всіх сферах і розроблятися на основі стандартів захисту дітей у надзвичайних ситуаціях*. Це дасть змогу не просто формально оперувати терміном «найкращі інтереси дитини» при прийнятті як короткострокових, так і довгострокових рішень відносно дитини, а вкладати в це поняття реальний виражений зміст, що забезпечуватиме досягнення найкращих результатів для конкретної дитини в тих умовах, що склалися.

4 Система заходів екстреного реагування має забезпечувати негайну всебічну підтримку дітям, які залишилися без піклування, інтегруючись в загальний контекст деінституціалізації — переходу від застарілих інституційних підходів до сучасних, сімейно орієнтованих форм догляду та виховання.

ДІ в умовах надзвичайної ситуації має відбуватися з урахуванням таких положень.

По-перше, надзвичайна ситуація не може служити виправданням або причиною для зупинення чи формального підходу до процесу ДІ в Україні.

По-друге, продовження і прискорення ДІ в умовах надзвичайних ситуацій не може відбуватися за рахунок спрощення процедур, якщо це спровокує ризики для дітей.

По-третє, заклади інституційного догляду не мають відбудовуватися і заселятися наново після надзвичайних ситуацій.

5 Повномасштабне вторгнення, з яким стикнулася Україна, спровокувало цілу низку викликів, які вимагали удосконалення законодавчого регулювання та застосування цілої

низки безпекових та інших заходів: екстрене (кризове) надання соціальних послуг; система обліку, виявлення та пошуку дітей, їх тимчасового влаштування; проведення евакуаційних заходів відносно дітей; створення безпечного освітнього середовища тощо.

6 Вивчення та адаптація *іноземного досвіду* надає унікальну можливість перейняти найкращі практики, що вже довели свою ефективність в інших країнах. Зокрема, цікавим у досвіді Південної Кореї є функціонування Агентства (центру) з захисту прав дитини, яке аналізує вплив внутрішньої і зовнішньої політики на дітей, оцінює її на відповідність інтересам дитини, забезпечує створення базового плану дитячої політики та оцінку його реалізації. Також корисним для України може стати досвід Хорватії у сфері спеціалізованих форм сімейного влаштування, які призначені для дітей з особливими потребами (діти з інвалідністю, з особливими освітніми потребами, селфдеструкцією тощо). У законодавстві Хорватії закріплено, що крім загальних вимог до кандидата в сімейні форми влаштування, кандидат у спеціалізовані форми має також закінчити принаймні бакалаврат або магістратуру в університеті або пройти професійне навчання в галузі соціальної роботи, психології, освітньої реабілітації, соціальної педагогіки, логопедії, ерготерапії, фізіотерапії та сестринської справи, мати не менше трьох років досвіду роботи з дітьми та молоддю, які розміщені в спеціалізованих формах та володіти спеціальними знаннями та навичками відповідно до індивідуальних потреб дитини, якій надається послуга з розміщення. У законодавстві США багато уваги приділяється варіативності тимчасових форм догляду в залежності від обставин та потреб дитини.

7 Зважаючи на глобальну природу сучасних викликів, потрібні *нові формати міжнародного співробітництва*. Доцільно ініціювати створення *міжнародної коаліції з питань*

захисту дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях, яка працювала б над розробкою єдиних стандартів захисту та реабілітації дітей, створенням рекомендаційних документів та інструментів для підтримки їх впровадження на національних рівнях.

Зокрема, важливим на міжнародному рівні є напрацювання *Керівних принципів захисту дітей у кризових та надзвичайних ситуаціях* (за аналогією з Керівними принципами альтернативного догляду), які будуть мати рекомендаційний характер і становити основу для розробки *стандартів захисту дітей у надзвичайних ситуаціях на національному рівні*, а також *Загального міжнародного стандарту соціального супроводу, розміщення та моніторингу евакуйованих дітей*.

8 Тимчасовий сімейний догляд та виховання є важливою складовою системи захисту дітей в Україні, особливо в умовах воєнного стану. Він забезпечує підтримку для дітей, які не можуть виховуватися біологічними батьками, іншими законними представниками через певні причини (як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру), в тому числі коли батьки померли, зникли безвісти, взяті в полон, знаходяться на окупованій території тощо, у період з моменту залишення без батьківського піклування до прийняття довгострокових рішень відносно таких дітей. Розвиток тимчасового сімейного догляду та виховання напряму пов'язаний із ДІ.

9 Аналіз законодавчих положень, присвячених сімейним формам догляду дітей, дозволяє сформулювати такі загальні зауваги:

- відсутня загальна рамка щодо влаштування дітей, залишених без батьківського піклування: загальні положення, принципи щодо сімейних форм виховання та догляду, в тому числі тимчасових, у чинному законодавстві не містяться;

- чітка, структурована система, пріоритетність тимчасових форм на рівні закону не наводиться, закріплюється лише перелік постійних сімейних форм і положення щодо кожної з них;
- основоположні норми щодо тимчасового влаштування дітей не можуть міститися в підзаконному нормативно-правовому акті, яким на сьогодні є Постанова КМУ «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 року № 866. Документ, який вирішує такі важливі питання, як виховання та догляд за дітьми у період перебування без батьківської турботи, не може розроблятися і ухвалюватися органом виконавчої влади.

10 Незважаючи на законодавчі зміни, питання фінансування тимчасових форм виховання залишається на сьогодні не вирішеним: законодавчі новели не працюють через відсутність необхідного програмного забезпечення (відбувається проведення технічних робіт, спрямованих на доопрацювання ЄІССС).

11 Повномасштабне вторгнення проявило цілу низку проблем, пов'язаних з потребою вдосконалення правового регулювання інституту законного представництва: в законодавстві відсутня чітка відповідь на питання про те, хто є законними представниками дитини, яка є такою, що залишена без батьківського піклування, у низці випадків (зокрема, дитина отримала статус дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, а продовжує перебувати в тимчасовій формі влаштування), а ситуація потребує термінового реагування: у зв'язку з необхідністю оформлення документів, наданням згоди на евакуацію, на медичне втручання тощо; проблема «накладення повноважень» патронатних вихователів і батьків як законних представників; питання законного представництва з боку прийомних батьків

і батьків-вихователів, до яких дитину влаштовано на тимчасових умовах; більш чіткого законодавчого врегулювання потребує питання можливості з боку законного представника (батьки, усиновлювачі, опікуни тощо) малолітньої дитини передати свої повноваження за довіреністю третій особі (повноваження на вчинення правочинів чи інших юридично значущих дій від імені малолітніх).

12 В умовах воєнного стану особливо гостро постала *проблема нестачі* не лише постійних сімейних форм виховання, а й професійних тимчасових, а саме: *патронатних сімей*.

13 Припинення тимчасового догляду і прийняття довгострокових рішень відносно дітей має бути належно підготовлено для того, щоб відповідні рішення дійсно були сталими та остаточними. Процес переходу вимагає ретельного планування, координації та підтримки як дітей, так і біологічних батьків, усиновлювачів, опікунів (піклувальників), прийомних батьків, батьків-вихователів та членів їхніх сімей.

Сталий перехід від тимчасового альтернативного догляду до постійного сімейного оточення має забезпечуватися *комплексом заходів, процедур та інструментів*.

14 Із проблематикою забезпечення сталого переходу пов'язана практика *випробувального періоду*, коли дитина перебуває під опікою потенційних усиновлювачів і, відтак, суд, приймаючи рішення про усиновлення, братиме до уваги не лише формальні критерії, яким мають відповідати кандидати в усиновлювачі, але й якість зв'язку, який вже сформувався між дитиною та усиновлювачами.

Запроваджений у березні 2024 року у законодавстві України інститут тимчасового влаштування до потенційних усиновлювачів як елемент процедури усиновлення породив цілу низку проблем і потребує удосконалення.

15 *Дитиноцентричність* не завжди переважає при влаштуванні дітей у сучасних умовах. Часто під час проведення інформаційних кампаній, пошуку усиновлювачів тощо акцент робиться не на праві дитини бути усиновленою, а на інтересах і потребах дорослої особи в її усиновленні. У процесі постійного влаштування дитини набагато більше уваги приділяється наданню всебічної інформації саме про дитину, вивченню її особистості, в той час, як сама дитина інформується про дорослих, які приймають дитину у свою сім'ю, та членів їхніх родин в набагато меншому обсязі.

16 Масова евакуація дітей за кордон через повномасштабне вторгнення, в тому числі тих, стосовно яких були прийняті довгострокові рішення, ті проблеми, насамперед правового характеру, з якими такі діти та їх законні представники стикнулись за кордоном, вкотре продемонстрували, що *механізм прийняття рішень про влаштування дитини в позасудовому порядку* (за рішенням органів опіки та піклування) не відповідає міжнародним стандартам нормативно-правового регулювання системи забезпечення і захисту прав дітей.

17 На сьогодні *система відбору і навчання кандидатів в усиновлювачі, опікуни (піклувальники)* стикається із значними викликами, серед яких, в тому числі, наявність ризику зловживань з боку кандидатів в умовах воєнного стану у вигляді отримання відстрочки від військової служби.

Існуючу систему відбору кандидатів не можна назвати сформованою, вона характеризується розбалансованістю і потребує значного вдосконалення.

18 Для гарантування сталого повернення дитини до біологічної родини важливою є робота не лише із дитиною, а й із самою біологічною сім'єю. В Україні компетентними органами не

сформовано *методичних рекомендацій щодо повернення дитини в біологічну сім'ю саме з форм тимчасового влаштування.*

19 *Результати опитування осіб, які влаштували в свою сім'ю дитину на тимчасових умовах, дають підстави зробити такі ключові висновки.*

- Більшість сімей тимчасово доглядають за однією дитиною або двома дітьми, тоді як влаштування більшої кількості дітей зустрічається значно рідше. Серед опитаних респондентів, сім'ї, що мають біологічних або усиновлених дітей, частіше надають тимчасовий догляд дітям, залишеним без батьківського піклування.
- Соціальні служби широко представлені в громадах і більшість сімей отримують їх підтримку, зокрема оцінку потреб та соціальний супровід.
- Рівень задоволеності роботою соціальних працівників, служб у справах дітей є високим, більшість респондентів позитивно оцінюють надану їм допомогу. Однак, деякі респонденти висловлюють незадоволення, зокрема через затримки з виплатами, недостатню фінансову підтримку, проблеми з комунікацією та бюрократичні труднощі.
- Більшість респондентів нейтрально оцінюють допомогу громадських організацій, що свідчить про необхідність покращення її стабільності та доступності.
- Фінансова підтримка, зменшення бюрократичних перешкод та психологічна допомога є серед найбільш часто згадуваних пропозицій щодо підвищення мотивації сімей для тимчасового або постійного догляду за дітьми.
- Тимчасове влаштування дітей у сім'ї відбувається переважно з метою надання допомоги дітям у складних життєвих обставинах та створення сприятливого середовища для їх виховання.

- Найбільш поширеними є випадки, коли діти опиняються під опікою родичів.
- Найгострішими потребами є покращення фінансової та психологічної підтримки для сімей, до яких тимчасово влаштовується дитина.
- Респонденти також відзначають складнощі, пов'язані з адаптацією дітей до нових умов, що включають емоційні та психологічні виклики.
- Незважаючи на загалом високий рівень задоволеності інформаційною підтримкою щодо тимчасового сімейного виховання, частина респондентів відчуває потребу в більш чіткій та вичерпній інформації.
- Незважаючи на відносно високу обізнаність про тренінги із сімейного виховання, існує проблема з доступністю та поінформованістю, оскільки значна частина респондентів не бере участі в таких заходах або взагалі не знає про них.

20 *Результати опитування спеціалістів служб у справах дітей і фахівців соціальної роботи дають підстави зробити такі основні висновки.*

- Існує нагальна потреба у посиленні кадрового потенціалу служб для покращення надання послуг (як юридичного, так і соціального характеру). Надмірне робоче навантаження на одного спеціаліста може призводити до вигорання та зниження ефективності роботи спеціалістів.
- Неналежне фінансування служб залишається одним із найбільш значущих факторів, що обмежують їх ефективність. Додаткові ресурси, такі як транспорт, обладнання та операційні засоби, необхідні для забезпечення своєчасного та ефективного надання послуг.
- Затяжні судові процеси та бюрократичні затримки були зазначені основними перешкодами в питаннях, пов'язаних із

- захистом дітей та позбавленням батьківських прав.
- Збільшення кількості працівників та їх професійна підготовка, розвиток послуг для дітей з особливими потребами є важливими для покращення системи підтримки та надання послуг у сфері тимчасового сімейного влаштування дітей.
 - Хоча загальний рівень комунікації між різними службами та громадами, на думку респондентів, є високим, існують можливості для покращення. Посилення міжвідомчої співпраці та частіші спільні зустрічі та впровадження систем обміну інформацією могли б покращити загальну координацію.
 - Інтеграція цифрових інструментів, таких як програми для ведення документації та мобільні додатки для спілкування з родинами, може значно покращити ефективність роботи соціальних служб. Інвестиції в ці технології модернізують надання послуг та зменшать адміністративні навантаження.
 - Пошук сімей для тимчасового влаштування дітей залишається складним завданням, особливо для дітей із проблемами зі здоров'ям або тих, котрі мають братів і сестер.
 - Емоційні та психологічні труднощі є найбільшою перешкодою, з якою стикаються діти під час перебування у тимчасовій формі влаштування. Індивідуальна консультація та підтримка сімей, розвиток батьківських компетенцій є критично важливим для успішної адаптації дитини.
 - На думку респондентів, існує необхідність покращення транспортної підтримки працівників служб, щоб вони мали можливість вчасно реагувати на потреби родин незалежно від місцевості проживання.
 - Респонденти відзначили важливість проведення правових реформ, зокрема спрямованих на вдосконалення судових процедур та забезпечення виконання законів у сфері захисту дітей.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Проведене дослідження дозволяє сформулювати низку рекомендацій з метою забезпечення ефективного захисту дітей у надзвичайних ситуаціях, зокрема, гарантування їх права на зростання у сімейному оточенні як важливої складової реформи ДІ.

Ці рекомендації будуть корисними як для нормотворчих органів, так і для суб'єктів правозастосування (насамперед, служб у справах дітей та органів соціального захисту населення тощо).

Верховній Раді України

- З метою системного, а не фрагментарного оновлення чинного законодавства, яке характеризується колізійністю і значним дублюванням положень, існує потреба у розробці кодифікованого законодавчого акта (*Кодексу про права дитини*), положення якого мають регулювати відносини, пов'язані з доглядом та вихованням дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківської турботи, а також із захистом особистих немайнових прав дітей. Окремий розділ цього закону має бути присвячений захисту прав дітей у надзвичайних ситуаціях. Прийняттю такого кодифікованого закону має передувати розробка *Концепції реформування законодавства у сфері захисту дітей*.
- На законодавчому рівні має бути закріплена *система постійних і тимчасових форм сімейного виховання та догляду*, загальні принципи влаштування дітей,

залишених без батьківського піклування, надано визначення відповідної категорії дітей, закріплено пріоритетність серед тимчасових форм, удосконалено правове регулювання окремих з них (зокрема, положення СК (Глава 20), присвячені патронату, потребують приведення у відповідність до положень підзаконних нормативно-правових актів, до яких в період воєнного стану було внесено цілу низку важливих змін).

- Нормативна розробка і закріплення *спеціалізованих форм тимчасового влаштування дітей* (діти з інвалідністю, особливими освітніми потребами, девіантною поведінкою тощо).
- Удосконалення правового регулювання інституту *законного представництва*:
 - 5) передбачити, що прийомні батьки, батьки-вихователі у випадку влаштування дітей у прийомні сім'ї та ДБСТ (відповідно) на тимчасових умовах, є законними представниками влаштованих дітей (крім повноважень щодо вчинення від імені та в інтересах дитини правочинів, пов'язаних із житловими та майновими правами, надання згоди на усиновлення та зміну громадянства дитини);
 - 6) доповнити статтю 65 ЦК «Опіка або піклування над фізичною особою, щодо якої не призначено опікуна або піклувальника» правилом про те, що в такому випадку відповідний орган опіки чи піклування є законним представником такої особи;
 - 7) прямо передбачити право батьків видавати довіреності на ім'я третіх осіб на вчинення юридичних дій від імені малолітніх дітей (в тому числі, на вчинення

правочинів, які потребують нотаріального посвідчення), звичайно, із збереженням законодавчо встановлених обмежень щодо розпорядження майном дитини тощо;

8) закріпити правила розмежування представницьких повноважень патронатних вихователів і батьків у період воєнного стану.

- Прямо передбачити на рівні ЦК можливість вчинення заповідачем у заповіті *заповідального розпорядження немайнового характеру* у вигляді позначення у заповіті осіб (особи), щодо яких заповідач висловлює бажання, щоб вони здійснювали постійний чи тимчасовий догляд за дитиною у випадку, якщо після смерті заповідача у дитини будуть підстави для отримання статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування. Якщо спадкодавець, керуючись положеннями ст. 1240 ЦК (заповідальне покладення) встановить в заповіті покладення — залишить частину свого майна певному спадкоємцю, установивши для нього обов'язок здійснювати виховання і догляд за дитиною, це не означає, що орган опіки і піклування зобов'язаний прийняти відповідне рішення про влаштування такої дитини. В тому випадку, якщо служба у справах дітей відповідного рішення не прийме з тих чи інших причин, спадкоємці просто мають звільнитися від виконання покладеного на них обов'язку.
- Закріпити на рівні процесуального законодавства *пріоритетність розгляду справ, що стосуються захисту прав та інтересів дітей*.
- *Застосування евакуаційних заходів* доцільно врегулювати в окремому законі, норми якого будуть присвячені в тому числі особливостям евакуації дітей і який передбачатиме відповіді на питання — за

яких умов є можливим розлучення дітей із батьками під час примусової евакуації, а також додаткові гарантії для таких випадків, заходи забезпечення повернення дітей на території примусової евакуації до відновлення ситуації на ній. Здійснити уточнення на законодавчому рівні і провести роз'яснювальну роботу серед населення з приводу того, хто має давати згоду на евакуацію дітей, які знаходяться на окупованій території, у випадку, якщо на окупованій території такі діти залишилися без батьківського піклування (місцезнаходження батьків невідоме чи вони перебувають на території, підконтрольній Україні): надання згоди батьками, якщо вони таку згоду можуть надати; надання згоди органом опіки та піклування; надання дитині статусу такої, що позбавлена батьківського піклування, та призначення їй опікуна (піклувальника), який і буде приймати відповідне рішення.

- Закріпити на законодавчому рівні (ЗУ «Про освіту») *право на безпечне освітнє середовище*, в тому числі в умовах надзвичайного та воєнного стану; *чітко визначити в законодавстві поняття безпечного освітнього середовища* (ЗУ «Про освіту») з переліком вимірів безпеки в умовах надзвичайного та воєнного стану; закріпити на законодавчому рівні (ЗУ «Про освіту») *принцип безперервності освіти*, передбачивши в тому числі заходи, спрямовані на його дотримання в умовах надзвичайного та воєнного стану; закріпити на нормативному рівні *класифікацію укриттів залежно від можливості задоволення особливих потреб населення*, в тому числі особливих освітніх потреб дітей; *передбачити вимоги до облаштування укриттів залежно від типів порушень та особливостей розвитку дітей*, які б дозволяли забезпечувати, поміж іншого,

безперервність освітнього процесу; передбачити *вимоги до зонування укриттів* з метою забезпечення можливості одночасного перебування в них дітей з різними типами порушень та особливостями розвитку, а також з метою відокремленого перебування персоналу, не задіяного в евакуації, та сторонніх осіб.

Кабінету Міністрів України, Міністерству соціальної політики України

- Здійснити розробку *єдиних державних стандартів благополуччя дитини* (в тому числі стандартів захисту в надзвичайних ситуаціях), які встановлюють критерії та механізми адміністрування, надання, визначення якості та моніторингу сервісів турботи про дитину, що є орієнтованими на забезпечення сімейної турботи про дитину; створення системи громадського контролю за дотриманням таких стандартів (в тому числі шляхом впровадження мандатної системи).
- Здійснити розробку *критеріїв та алгоритмів оцінки та дотримання найкращих інтересів дитини у надзвичайних ситуаціях*, які мають пронизувати всі заходи реагування у всіх сферах і розроблятися на основі стандартів захисту дітей у надзвичайних ситуаціях.
- Забезпечити оперативне проведення технічних робіт, спрямованих на доопрацювання ЄІССС, з метою виконання законодавства із фінансування тимчасових форм виховання та догляду.
- Здійснити розробку і впровадження *послуги соціального (сімейного) патронажу*, коли спеціально навчена сім'я професійно допомагає вразливим сім'ям, в тому числі під час вибудовування комунікації між біологічними батьками та особами, до яких тимчасово влаштовано дитину,

а також самою дитиною, якщо це відповідає її інтересам.

Державній службі України у справах дітей

- Розробити *систему оцінки рівня ефективності роботи служб у справах дітей*: якість та результат вжитих дій, рівень досягнення як стратегічних, так і поточних цілей за певний проміжок часу.
- Розробити *методичні рекомендації щодо повернення дитини в біологічну сім'ю* саме з форм тимчасового влаштування.
- Забезпечити створення *навчально-методичного центру* (постійно діючого навчально-дорадчого структурного органу), у функції якого буде закладено розробку методичних рекомендацій з проблемних питань захисту дітей, консультації з таких питань співробітників служб у справах дітей, проведення вебінарів, тренінгів, онлайн навчання спеціалістів.

Державній службі України у справах дітей, органам місцевого самоврядування, місцевим державним адміністраціям, військовим адміністраціям

- Забезпечити проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо *порядку дій у разі виявлення дитини, залишеної без батьківського піклування*: необхідно звертатися насамперед до служби у справах дітей за місцем виявлення дитини (територіальної громади), у разі неможливості — служби у справах дітей обласної військової адміністрації чи до Національної соціальної сервісної служби, телефонувати до органів Національної

поліції — 101 або ж до служби екстреної медичної допомоги — 103.

Міністерству охорони здоров'я України

- Забезпечити проведення обов'язкового *періодичного моніторингу психологічного здоров'я дітей*, які залишилися без батьківського піклування через воєнні дії.

Міністерству цифрової трансформації України

- Забезпечити *оновлення застарілої ЄІАС «Діти»* з урахуванням викликів сьогодення та розвитку інформаційних технологій, зокрема, шляхом її постійної автоматичної актуалізації за допомогою інших реєстрів (Державного реєстру актів цивільного стану громадян, Єдиного державного демографічного реєстру тощо) з метою своєчасного прийняття рішень стосовно дітей і мінімізації ризиків порушення їхніх прав.
- Забезпечити *цифровізацію особових справ дітей, які перебувають в закладах інституційного догляду*.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Анкета для опитування спеціалістів служб у справах дітей та фахівців соціальної роботи

В рамках проєкту «Захист життів за допомогою інтегрованої багатосекторальної підтримки» від БФ «Право на захист» як партнера Консорціуму Захисту (Ukraine Protection Consortium), координованого Save the Children за фінансової підтримки Бюро гуманітарної допомоги USAID (БНА)», **ми проводимо опитування щодо стану захищеності дітей, залишених без батьківського піклування, та які влаштовані у тимчасові сімейні форми виховання на території Вашої громади.** Опитування, яке ми проводимо, відповідає вимогам конфіденційності, які передбачають, що:

- 1) за результатами опитування нами використовуватимуться лише знеособлені та узагальнені дані;
- 2) зв'язок між наданими відповідями та особою конкретного респондента не буде можливо простежити;
- 3) база даних результатів опитування підлягає захисту в процесі обробки та аналізу.

Також інформуємо про те, що:

- Ваша участь в цьому опитуванні є добровільною, безкоштовною, не покладає на Вас жодних зобов'язань щодо надання відповідей, а саме опитування буде припинене на першу Вашу вимогу;
- Ваші персональні дані не передаватимуться третім особам, а результати опитування аналізуватимуться анонімно та

використовуватимуться з урахуванням вимог конфіденційності;

- Ваші відповіді є дуже важливими, адже на основі отриманої інформації наша організація розроблятиме пропозиції щодо удосконалення нормативного регулювання тимчасових сімейних форм влаштування дітей.

Дозвольте поставити Вам наступні запитання та зафіксувати відповіді? Це потребуватиме орієнтовно 10–20 хвилин Вашого часу.

Примітка:

- якщо відповідь на це запитання негативна, в подальшому опитування не проводиться;
- на одне питання можливі декілька відповідей.

Монітор самостійно вносить інформацію про:

- ПІБ монітора;
- область, де проводиться опитування;
- район;
- громаду;
- населений пункт;
- дату опитування.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО РЕСПОНДЕНТА(КУ)

1 Область, в якій працює респондент на момент проведення опитування

2 Посада респондента

- ☐ А) працівник служби у справах дітей;
- ☐ Б) фахівець із соціальної роботи.

3 Рівень поширення повноважень (одиничний вибір)

- ☐ А) район у місті;
- ☐ Б) місто (селище);
- ☐ В) об'єднана територіальна громада;
- ☐ Г) район області;
- ☐ Д) область.

4 Кількість дітей, залишених без батьківського піклування (котрі не мають статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування), які проживають на території, на яку поширюються ваші повноваження: (число) вашому віданні

- ☐ А) _____ дітей;
- ☐ Б) такою інформацією не володію.

5 Вік респондента

- ☐ А) до 25 років;
- ☐ Б) від 26 до 40 років;
- ☐ В) від 41 до 59 років;
- ☐ Г) від 60 років і більше.

6 Досвід роботи за фахом

- ☐ А) до 3 років;
- ☐ Б) від 3 до 5 років;
- ☐ В) більше 5 років;
- ☐ Г) більше 10 років.

ПИТАННЯ ДЛЯ ІНТЕРВ'Ю

1 Які навички та знання є необхідними у процесі вашої роботи? (множинний вибір)

- ☐ А) знання законодавства у сфері захисту дітей;
- ☐ Б) емоційна компетентність (здатність розуміти, управляти та висловлювати свої власні емоції, а також ефективно взаємодіяти з емоціями інших людей);
- ☐ В) навички комунікативного спілкування;
- ☐ Г) здатність аналізувати та вирішувати проблеми;
- ☐ Д) навички роботи з групами людей;
- ☐ Е) важко сказати;
- ☐ Є) інше _____

2 Як Ви оцінюєте ефективність роботи вашої служби? (вказати від 1 до 5, де 1 — абсолютно неефективно, а 5 — повністю працює ефективно)

Якщо 1, 2, 3 — то чому ви так оцінюєте ефективність?

Якщо 4, 5 — чому ви так оцінюєте ефективність?

3 Які ресурси потрібні для підвищення ефективності роботи вашої служби? (множинний вибір)

- ☐ А) достатнє фінансування для забезпечення надання послуг службою;
- ☐ Б) наявність необхідної матеріальної бази;
- ☐ В) кваліфікований персонал з відповідними навичками та знаннями;
- ☐ Г) партнерство з іншими службами та організаціями для спільної роботи;
- ☐ Д) зміна законодавчого регулювання у роботі відповідної служби;
- ☐ Е) інше.

4 Які інструменти та технології можуть сприяти поліпшенню роботи вашої служби? (множинний вибір)

- ☐ А) електронні системи для зберігання та обміну даними;
- ☐ Б) веб-платформи для надання онлайн-послуг;
- ☐ В) мобільні додатки для спілкування з дітьми та сім'ями;
- ☐ Г) комп'ютерні програми для аналізу та ведення документації;
- ☐ Д) інше _____

5 Як ви оцінюєте рівень комунікації між вами і колегами з інших громад, суміжних відомств?

- ☐ А) комунікація на найвищому рівні;
- ☐ Б) комунікація на середньому рівні;
- ☐ В) комунікація відбувається доволі рідко;
- ☐ Г) комунікація відсутня.

У випадку обрання в попередньому питанні варіантів Б-Г переходимо до 6-го питання, у випадку варіанта А — до 7-го.

6 Як можна покращити комунікацію між вами і колегами з інших громад, суміжних відомств? (множинний вибір)

- ☐ А) запровадження системи обміну інформацією;
- ☐ Б) організація регулярних нарад та зустрічей;
- ☐ В) створення спільних робочих груп для вирішення спільних проблем;
- ☐ Г) нічого з переліченого не може покращити комунікацію
- ☐ Д) інше _____

7 Які перешкоди чи виклики виникають у процесі вашої роботи? (множинний вибір)

- ☐ А) недостатнє фінансування;
- ☐ Б) велике навантаження на працівників;
- ☐ В) складність спілкування з дітьми та їх сім'ями;
- ☐ Г) недостатня координація з іншими службами;
- ☐ Д) бюрократичні перешкоди;
- ☐ Е) негативне ставлення громадськості;
- ☐ Є) часта зміна кадрових одиниць в структурах;
- ☐ Ж) недосконала законодавча база;
- ☐ З) інше _____

Питання лише для тих, хто у п. 2 (Інформація про респондента) обрав варіант А (працівників служби у справах дітей):

8 Які основні проблеми виникають у процесі надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування? (питання лише для працівників служб у справах дітей) (множинний вибір)

- ☐ А) недостатність документів, що засвідчують обставини, за яких дитина залишилася без батьківського піклування;
- ☐ Б) затяжні судові процедури щодо позбавлення батьківських прав батьків дитини;
- ☐ В) погано налагоджена робота працівників служб у справах дітей;
- ☐ Г) недостатність кадрового потенціалу служб у справах дітей для забезпечення надання статусу;
- ☐ Д) недосконалість законодавства, яке регулює порядок надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування;
- ☐ Е) інше _____

9 Які фактори частіше за все ускладнюють пошук кандидатів для тимчасового влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування? (множинний вибір)

- ☐ А) наявність у дітей рідних братів та сестер (сімейна група 3 і більше);
- ☐ Б) стан здоров'я дитини;
- ☐ В) відсутність фінансування такого влаштування;
- ☐ Г) недостатність фінансування такого влаштування;

- ☐ Д) недостатність кількості потенційних сімей, які готові прийняти дитину на тимчасових умовах;
- ☐ Е) недостатність кількості потенційних сімей, які мають необхідні побутові умови;
- ☐ Є) недостатня обізнаність населення щодо тимчасових форм влаштування;
- ☐ Ж) недосконалість законодавчого регулювання тимчасових форм влаштування дитини, яка залишилася без батьківського піклування;
- ☐ З) інше _____

10 Яких послуг для осіб, які тимчасово влаштовують дитину, і самої дитини, на вашу думку, не вистачає у вашому регіоні? (множинний вибір)

- ☐ А) психологічна підтримка для дітей і сімей;
- ☐ Б) розвиток батьківських компетенцій;;
- ☐ В) юридичні послуги;
- ☐ В) медична допомога;
- ☐ Г) реабілітаційні програми;
- ☐ Д) проведення освітніх заходів та тренінгів;
- ☐ Е) інше _____

11 Які можливі шляхи покращення системи підтримки та надання послуг у сфері тимчасового сімейного влаштування дітей? (множинний вибір)

- ☐ А) забезпечення додаткової професійної підготовки для працівників;
- ☐ Б) збільшення штатної чисельності працівників;
- ☐ В) покращення співпраці між службами та організаціями, що надають послуги;
- ☐ Г) створення груп взаємодопомоги і взаємопідтримки серед осіб, яким ці послуги надаються;
- ☐ Д) розвиток послуг для дітей з особливими потребами (приміром, супровід дитини під час інклюзивного навчання; денний догляд дітей з комплексними порушеннями розвитку тощо);
- ☐ Е) інше _____

12 Які виклики ви спостерігаєте у процесі адаптації дитини до нового сімейного середовища під час тимчасового влаштування? (множинний вибір)

- ☐ А) емоційні або психологічні труднощі дитини під час адаптації;
- ☐ Б) конфлікти між дитиною та новою сім'єю;
- ☐ В) відсутність матеріально-технічної бази для задоволення особливих потреб дитини (приміром, меблі, медичне обладнання);
- ☐ Г) інше _____

13 Які методи та підходи до роботи з дітьми та сім'ями, до яких вони тимчасово влаштовані, можуть бути найбільш ефективними, на вашу думку? (множинний вибір)

- ☐ А) індивідуальні консультації та підтримка;
- ☐ Б) сімейне консультування;
- ☐ В) групова робота з дітьми;

- ☐ Г) організація змістовного дозвілля;
☐ Д) інше _____

14

Що, на вашу думку, потрібно для того, щоб запобігти повторному вилученню дитини із біологічної сім'ї? (множинний вибір)

- ☐ А) постійна фінансова підтримка вразливих сімей;
☐ Б) постійна гуманітарна підтримка вразливих сімей;
☐ В) надання вразливим сім'ям доступу до психологічної підтримки та консультацій;
☐ Г) соціальний супровід вразливих сімей протягом певного періоду після подолання складних життєвих обставин;
☐ Д) запровадження соціальної послуги «сімейний патронаж» (спеціально навчена сім'я професійно допомагає вразливим сім'ям деякий період після подолання складних життєвих обставин);
☐ Є) інше _____

15

Ваші зауваження та пропозиції

Додаток 2

Анкета для опитування особи, до сім'ї якої тимчасовано влаштовано дитину

В рамках проєкту «Захист життів за допомогою інтегрованої багатосекторальної підтримки» від БФ «Право на захист» як партнера Консорціуму Захисту (Ukraine Protection Consortium), координованого Save the Children за фінансової підтримки Бюро гуманітарної допомоги USAID (БНА)», **ми проводимо опитування щодо стану захищеності дітей, залишених без батьківського піклування, та які влаштовані у тимчасові сімейні форми виховання на території Вашої громади.** Опитування, яке ми проводимо, відповідає вимогам конфіденційності, які передбачають, що:

- 1) за результатами опитування нами використовуватимуться лише знеособлені та узагальнені дані;
- 2) зв'язок між наданими відповідями та особою конкретного респондента не буде можливо простежити;
- 3) база даних результатів опитування підлягає захисту в процесі обробки та аналізу.

Також інформуємо про те, що:

- Ваша участь в цьому опитуванні є добровільною, безкоштовною, не покладає на Вас жодних зобов'язань щодо надання відповідей, а саме опитування буде припинене на першу Вашу вимогу;

- Ваші персональні дані не передаватимуться третім особам, а результати опитування аналізуватимуться анонімно та використовуватимуться з урахуванням вимог конфіденційності;
- Ваші відповіді є дуже важливими, адже на основі отриманої інформації наша організація розроблятиме пропозиції щодо удосконалення нормативного регулювання тимчасових сімейних форм влаштування дітей.

Дозвольте поставити Вам наступні запитання та зафіксувати відповіді? Це потребуватиме орієнтовно 10–20 хвилин Вашого часу.

Примітка:

- якщо відповідь на це запитання негативна, в подальшому опитування не проводиться;
- на одне питання можливі декілька відповідей.

Монітор самостійно вносить інформацію про:

- ПІБ монітора;
- область, де проводиться опитування;
- район;
- громаду;
- населений пункт;
- дату опитування.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО РЕСПОНДЕНТА(КУ)

Окреме питання:

- 1 Чи здійснювали ви тимчасове виховання та догляд за дитиною на підставі наказу служби у справах дітей про тимчасове влаштування дитини?

- ☐ А) так;
☐ Б) ні (завершуємо опитування).

- 2 Область проживання респондента на момент проведення опитування

- 3 Тип населеного пункту:

- ☐ А) місто;
☐ Б) селище міського типу;
☐ В) село;
☐ Г) селище.

- 4 Вік респондента:

- ☐ А) від 18 до 25 років;
☐ Б) від 26 до 40 років;
☐ В) від 41 до 59 років;
☐ Г) від 60 років і більше.

- 5 Скільки дітей тимчасово влаштовано у вашу сім'ю?

Відкрита відповідь

Примітка: якщо респондент має більше, ніж одну дитину, подальше опитування має проводитися щодо кожної дитини окремо.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО КОЖНУ ДИТИНУ

- 6 Які обставини призвели до потреби дитини у тимчасовому влаштуванні до вашої сім'ї? (якщо питання 1=так), (відкрите питання)

7

Хто ви по відношенню до дитини?

- ☐ А) родич;
- ☐ Б) знайомий;
- ☐ В) прийомний батько / матір (прийомна сім'я), до якого/якої дитина влаштована на тимчасових умовах;
- ☐ Г) батько / матір-вихователь (дитячий будинок сімейного типу), до якого/якої дитина влаштована на тимчасових умовах;
- ☐ Д) патронатний вихователь;
- ☐ Е) інше (прохання вказати та зазначити, на якій підставі респондент здійснює догляд за дитиною) _____

8

Дитина, влаштована на тимчасових умовах до сім'ї респондента(ки), має стать:

- ☐ А) чоловіча;
- ☐ Б) жіноча.

9

Вік дитини, яка влаштована до сім'ї респондента(ки) на тимчасових умовах:

- ☐ А) від 0 до 2 років;
- ☐ Б) від 3 до 5 років;
- ☐ В) від 6 до 13 років;
- ☐ Г) від 14 до 18 років.

10

Скільки місяців дитина перебуває у вашій сім'ї на тимчасових умовах?

- ☐ А) менше одного місяця
- ☐ Б) 2–3 місяці
- ☐ В) 3–4 місяці
- ☐ Г) 5–6 місяців
- ☐ Д) більше 6 місяців

11

Якою була/є ваша основна мотивація для того, щоб тимчасово влаштувати дитину у вашу сім'ю? (множинний вибір)

- ☐ А) бажання надати дитині любляче середовище;
- ☐ Б) бажання допомогти дитині у складній життєвій ситуації;
- ☐ В) відчуття відповідальності перед суспільством та дітьми, які потребують допомоги;
- ☐ Г) можливість розвивати власні навички та вміння;
- ☐ Д) відчуття власної значущості;
- ☐ Е) це мій родич/родичка;
- ☐ Є) це дитина моїх знайомих/друзів;
- ☐ Є) інше _____

12

За рахунок яких доходів (коштів) ви утримуєте дитину? (множинний вибір)

- ☐ А) заробітна плата;
- ☐ Б) пенсія;

- ☐ В) державна соціальна допомога на дитину з інвалідністю;
- ☐ Г) допомога на дітей, хворих на тяжкі захворювання;
- ☐ Д) допомога на проживання внутрішньо переміщеним особам;
- ☐ Е) допомога гуманітарних організацій;
- ☐ Є) не бажаю відповідати;
- ☐ Ж) інше: _____

13 Чи отримували ви допомогу за програмою «Дитина не одна» (державна допомога на дітей, які залишилися без батьківського піклування, але не набули статусу дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування)?

- ☐ А) так;
- ☐ Б) ні;
- ☐ В) інше: _____

14 Яка сума грошей на місяць (приблизно), з вашого досвіду, необхідна для утримання дитини, яка тимчасово влаштована до вашої сім'ї?

_____ грн.

15 Чи стикаєтесь ви зараз, під час тимчасового влаштування дитини у вашу сім'ю, з труднощами?

- ☐ так
- ☐ ні (питання 16 пропускається)

16 Якщо так — з якими саме труднощами? (множинний вибір)

- ☐ А) недостатня фінансова підтримка з боку держави;
- ☐ Б) відчуття стресу або перевантаження внаслідок додаткових обов'язків;
- ☐ В) труднощі у взаємодії з дитиною;
- ☐ Г) труднощі у взаємодії з дитиною інших членів сім'ї;
- ☐ Д) інше: _____

17 Які основні підтримуючі ресурси вам необхідні для того, щоб доглядати за дитиною на тимчасових умовах? (множинний вибір)

- ☐ А) психологічна або емоційна підтримка;
- ☐ Б) медична допомога та доступ до медичних послуг;
- ☐ В) навчальні програми щодо догляду за дитиною, влаштованою на тимчасових умовах;
- ☐ Г) фінансові виплати;
- ☐ Д) наявність державних пільг (субсидій) для сімей, які доглядають за дитиною на тимчасових умовах;
- ☐ Е) інше: _____

18 Які основні виклики виникають у процесі адаптації дитини до нового середовища у Вашій сім'ї? (множинний вибір)

- ☐ А) емоційний та психологічний стан дитини;
- ☐ Б) зміна зовнішньої обстановки та режиму дня;
- ☐ В) взаємодія з іншими членами сім'ї;
- ☐ Г) інше: _____

19 Чи задоволені ви обсягом інформації, яку отримали про вашу тимчасову форму сімейного виховання перед влаштуванням дитини?

- ☐ А) так, дуже задоволений/задоволена; (питання 20 пропускається)
- ☐ Б) так, задоволений/задоволена; (питання 20 пропускається)
- ☐ В) нейтрально; (питання 20 пропускається)
- ☐ Г) ні, незадоволений/незадоволена;
- ☐ Д) ні, дуже незадоволений/незадоволена.

20 Чому ви незадоволені обсягом інформації, який ви отримали про умови тимчасового сімейного виховання перед влаштуванням дитини?

21 Як ви оцінюєте рівень комунікації з біологічними батьками дитини (якщо така можливість є)?

- ☐ А) дуже задоволений/задоволена;
- ☐ Б) задоволений/задоволена;
- ☐ В) нейтрально;
- ☐ Г) незадоволений/незадоволена;
- ☐ Д) дуже незадоволений/незадоволена;
- ☐ Е) важко відповісти;
- ☐ Є) можливості комунікувати з батьками немає.

Завершення блоку для кожної дитини

22 Чи маєте ви біологічних та/або усиновлених дітей, якщо так, то скільки?

- ☐ А) так;
- ☐ Б) ні;
- ☐ В) не бажаю відповідати.

22.1 Якщо відповідь А — уточніть скільки?

23 Чи наявні у вашій територіальній громаді фахівці із соціальної роботи?

- ☐ А) так;
- ☐ Б) ні;
- ☐ В) інше: _____

24 Чи забезпечується соціальний супровід вашої сім'ї?

- ☐ А) так;
- ☐ Б) ні;
- ☐ В) інше: _____

25 Чи проводилась соціальними працівниками оцінка потреб вашої сім'ї?

- ☐ А) так;
- ☐ Б) ні;
- ☐ В) інше: _____

26 Як ви оцінюєте рівень підтримки, яку отримуєте від служб у справах дітей?

- ☐ А) дуже задоволений/задоволена;(питання 26.1. пропускається)
- ☐ Б) задоволений/задоволена;(питання 26.1. пропускається)
- ☐ В) нейтрально;(питання 26.1. пропускається)
- ☐ Г) незадоволений/незадоволена;
- ☐ Д) дуже незадоволений/незадоволена.

26.1 Якщо незадоволений/дуже незадоволений, то чому?

27 Як ви оцінюєте рівень підтримки, яку отримуєте від соціальних служб?

- ☐ А) дуже задоволений/задоволена;(питання 26.1. пропускається)
- ☐ Б) задоволений/задоволена;(питання 26.1. пропускається)
- ☐ В) нейтрально;(питання 26.1. пропускається)
- ☐ Г) незадоволений/незадоволена;
- ☐ Д) дуже незадоволений/незадоволена.

27.1 Якщо незадоволений/дуже незадоволений, то чому?

28 Як ви оцінюєте рівень підтримки, яку отримуєте від громадських організацій?

- ☐ А) дуже задоволений/задоволена; (питання 27.1. пропускається)
- ☐ Б) задоволений/задоволена; (питання 27.1. пропускається)
- ☐ В) нейтрально; (питання 27.1. пропускається)
- ☐ Г) незадоволений/незадоволена;
- ☐ Д) дуже незадоволений/незадоволена.

28.1 Якщо незадоволений/дуже незадоволений, то чому?

29 Чи знаєте ви про тренінги або семінари з питань сімейного виховання?

- ☐ А) так;
- ☐ Б) ні;
- ☐ В) інше

29.1 Якщо так — як часто ви маєте можливість брати участь у тренінгах або семінарах з питань сімейного виховання?

- ☐ А) кілька разів на місяць;
- ☐ Б) раз на місяць;
- ☐ В) раз на квартал;
- ☐ Г) раз на рік;
- ☐ Д) ніколи.

30 Чи обізнані ви щодо можливих подальших кроків з оформлення постійного сімейного виховання та догляду за дитиною (усиновлення, взяття під опіку (піклування), створення прийомної сім'ї)?

- ☐ А) так;
- ☐ Б) ні;
- ☐ В) частково.

31 Чи готові ви влаштувати дитину, за якою здійснюєте тимчасовий догляд, у постійну сімейну форму виховання до вашої сім'ї?

- ☐ А) так;
- ☐ Б) ні; (питання 31.1 пропускається)
- ☐ В) не готовий (а) відповісти. (питання 31.1 пропускається)

31.1 Яку постійну сімейну форму влаштування ви готові створити?

- ☐ А) усиновлення;
- ☐ Б) опіка (піклування);
- ☐ В) прийомна сім'я;
- ☐ Г) дитячий будинок сімейного типу.

32 Що, на вашу думку, має запровадити держава для підвищення мотивації дорослих щодо тимчасового влаштування у свої сім'ї дітей, залишених без батьківського піклування? (відкрите питання)

33 Які ще додаткові питання/коментарі ви маєте щодо тимчасового влаштування дітей, залишених без батьківського піклування? (відкрите питання)
